

BORBENI PUT
BRIGADE

BORBENI PUT DVADESET PRVE ISTOČNOBOSANSKE TUZLANSKE BRIGADE

UVOD

U proljeće 1944. godine obje ratujuće strane na jugoslovenskom ratištu pripremale su se za nastavak intenzivnih borbenih dještava. U istočnoj Bosni vršene su pripreme za prelazak dvije divizije NOVJ (16. vojvođanske i 17. istočnobosanske) u zapadnu Srbiju, gdje su već iz Sandžaka prodirale ka istom cilju 2. proleterska i 5. krajiška divizija. Zbog toga je Štab 3. korpusa, zajedno sa pripremama za prelazak dvije divizije u Srbiju, vršio pripreme za formiranje novih operativno-taktičnih jedinica koje bi ostale na teritoriji istočne Bosne. Pošto je dobijeno odobrenje od Vrhovnog štaba, 3. marta u selu Bijeloj, kod Brčkog, formirana je 36. vojvođanska divizija u koju su ušle 3. i 5. i jedan bataljon 6. vojvođanske brigade, dok su 1. 2. i 4. vojvođanska brigada ostale u sastavu 16. vojvođanske divizije. Poslije 7 dana, 10. marta, takođe na Majevidi, formirana je i 38. istočnobosanska divizija.¹⁾

Istom naredbom kojom je odobrio formiranje 38. divizije, Vrhovni štab NOV i POJ postavio je njen rukovodeći sastav. Za komandanta Divizije postavljen je major Miloš Zekić, dotadašnji komandant 6. istočnobosanske brigade, za zamjenika komandanta major Ratko Perić, raniji komandant 15. majevidske brigade; za političkog komesara Vladimir Rolović, dotadašnji politički komesar 15. majevidske brigade; za načelnika Štaba major Husein Krupić²⁾, dotadašnji komandant artiljerije 17. divizije; za referenta saniteta poručnik dr Đorđe Dragić, dotadašnji referent saniteta 19. birčanske brigade i za obavještajnog oficira major Akif Beškić, raniji komandant »M« bataljona 6. istočnobosanske brigade.³⁾

¹⁾ Esad Tihić, Posavsko-trebavski NOP odred, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1983, str. 159.

²⁾ Zekić, Perić i Krupić su istog mjeseca unaprijeđeni u čin potpukovnika.

³⁾ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda i narodnosti Jugoslavije, tom IV, knjiga 23, dokument br. 34. strana 131-132. (U daljem tekstu: Zbornik IV, knj. 23, dok. 34, str. 131-132).

Štab 38. divizije, kao operativno tijelo, počeo je da funkcionira 10. marta 1944. godine, kada su njegovi članovi, u pratnji 17. majevičke brigade, stigli sa Birča na Majevicu. Ostali organi Štaba i prateće jedinice su naknadno postavljeni, odnosno formirani.

U sastav 38. divizije ušle su slijedeće jedinice: 17. majevička brigada, koja je do tada bila u sastavu 27. divizije, 18. hrvatska brigada, koja je do tada bila u sastavu 17. divizije; te Posavsko-trebavski, Majevički, Tuzlanski i Podrinjski NOP odred.

Odmah poslije dolaska na Majevicu Štab 38. divizije je dobio naređenje od načelnika Štaba 3. korpusa, koji je tada na Majevisi objedinjavao komandu nad štabovima 16, 36. i 38. divizije, da odmah uspostavi veze sa jedinicama koje su ušle u njegov sastav, što prije popuni 17. majevičku brigadu i formira potrebne divizijske dijelove, a zatim da se prebaci na teren Posavine i tamo izvrši formiranje treće brigade u Diviziji od ljudstva Posavsko-trebavskog i Majevičkog NOP odreda,⁴⁾ (podvukao E. T.)

Tek što je Štab 38. divizije počeo da sprovodi organizacione i druge mjere za ustrojstvo divizije kao cjeline, počela je ofanziva 13. SS divizije na slobodnu teritoriju Semberije i Majevice. Već 14. marta, jedinice 13. SS divizije prešle su rijeku Savu kod Bosanske Rače, odbacile bataljone Sremskog NOP odreda i 4. vojvođanske brigade i prodrle u Bijeljinu. U isto vrijeme neprijatelj je pokrenuo svoje snage iz Brčkog u pravcu Čelića i Brezovog Polja. Razvile su se veoma teške borbe na liniji: Koraj - Zabrđe - Tutnjevaca i na pravcu Vražići - Ratkovići - Celić, koje su trajale pet dana. Neprijatelj je imao oko 500 vojnika izbačenih iz stroja, a i vojvođanske jedinice su imale osjetne gubitke.⁵⁾

U novonastaloj situaciji Štab 38. divizije nije mogao prikupiti svoje jedinice i formirati novu brigadu. U drugoj polovini marta jedinice 16. vojvođanske divizije su se postavile na greben Majevice i zatvorile pravce od Bijeljine i Koraja, dok su jedinice 36. divizije zatvorile pravce Čelić - Lopare, Brčko - Maoča i Brčko - Srnice. Sedamnaesta majevička brigada 38. divizije dobila je zadatak da se postavi na liniji Cengiće - Trnova i spriječi prodor neprijatelja na prostoriju gdje se nalazila Bolnica br. 2 Trećeg korpusa. Majevički NOP odred štafvljenje pod operativnu komandu Štaba 16. divizije i zatvorio je pravac Tuzla - Lopare.

⁴⁾Isto, dok. 132, str. 486.

⁵⁾Isto, dok. 132, str. 487.

Tom prilikom su 18. hrvatska brigada i Posavsko-trebaški NOP odred stavljeni pod operativnu komandu Štaba 36. divizije. Osamnaesta hrvatska brigada se tada nalazila na prostoriji Modrica - Gradačac, a Posavsko-trebaški NOP odred je sa dva bataljona zatvarao pravac Brčko - Srnice, a sa druga dva bataljona je obezbjeđivao slobodnu teritoriju u Posavini.

U periodu od 1. do 9. aprila jedinice NOV i POJ su održale zaposjednute položaje, odolijevajući svakodnevnim pritiscima neprijatelja da ih odatle odbaci. Devetog aprila 36. divizija se pomjerila sa dotadašnje prostorije prema istoku, a umjesto nje na taj teren je upućena 17. majevička brigada sa Štabom 38. divizije koja je 9. aprila pristigla na prostoriju Humci - Jasenica - Sitari.⁶⁾

Tek po dolasku na ovu prostoriju Štab 38. divizije je mogao prići ostvarenju svoje namjene *da formira još jednu brigadu. Kao osnova za formiranje brigade trebalo je da posluži Posavsko-trebaški NOP odred, kome je već bilo upućeno naređenje da se u tu svrhu prikupi na prostoriji Gornji Srebrenik - Cehaje, i Prvi bataljon Majevičkog NOP odreda, sa komandantom Milom Mičićem i političkim komesarom Živanom Cvjetinovićem.* (podvukao E. T.)

Međutim, ni tada se ova zamisao nije mogla ostvariti. Tek što su jedinice predviđene da uđu u njen sastav počele vršiti pripreme za pokret na određenu prostoriju, počela je nova faza neprijateljske ofanzive. Jedinice 13. SS divizije izvršile su 12. aprila opšti napad na cijelom frontu od ušća Tinje do ušća Janje, zatim od Tuzle, Gračanice i Slavenskog Šamca. Pod snažnim pritiskom jedinica 13. SS divizije, 3. domobranskog zdruga i četnika Majevičkog korpusa, jedinice 16. i 36. divizije su se povukle na liniju Jelica - Stolice - Međeđa odakle su se 17. aprila prebacile, preko ceste Tuzla - Zvornik, na Birač.⁷⁾

Po naređenju Štaba 3. korpusa, jedinice 38. divizije su ostale još nekoliko dana na zapadnom dijelu Majevice, a onda je 17. majevička brigada, sa Štabom 38. divizije, 19. aprila, usiljenim maršom, krenula iz Karavlaške Maoče preko ceste Brčko - Celić, Ražljeva i Zabrđa, ka prostoriji Trnova - Čengiće, gdje je spasila i sa sobom povela oko 250 pokretnih ranjenika, pa se preko Jelice i ceste Tuzla - Zvornik, uputila na Birač. Preostali nepokretni ranjenici su doživjeli tešku sudbinu. Kada su ih, 23. aprila, pronašli, esesovci su ubili 248 ranjenika, a 108 odveli u zatvore i uputili u logore odakle se mnogi od njih nisu vratili.⁸⁾

⁶⁾ Zbornik IV, knj. 24. dok. 69. str. 223.

⁷⁾ Isto, dok. 81, str. 271-273.

⁸⁾ Isto, dok. 165, str. 503. pr. 59.

Usljed takvog nepovoljnog razvoja situacije, 18. hrvatska brigada i Posavsko-trebavski NOP odred, na osnovu ranije direktive Štaba 38. divizije, su se, 16. aprila, prebacile preko rijeke Bosne, kod Modriče, i odatle se uputili u srednju Bosnu.

Kraj ljeta i jesen 1944. godine donijele su narodu i borcima NOV i POJ snažna uzbuđenja i radosti zbog velikih vojničkih pobjeda snaga antihitlerovske koalicije na svim frontovima. Sovjetske trupe su razbile i uništile veliku njemačko-rumunsku grupaciju od 47 divizija u Bukovini, što je dovelo do ustanka u Rumuniji, pada vlade Antoneskua, kapitulacije rumunske vojske i objavljivanja rata Njemačkoj od strane nove vlade. Kroz petnaest dana to se desilo i u Bugarskoj, gdje je srušena vlada Balgarjanova i formirana vlada Otačestvenog fronta 9. septembra, koja je preuzela vlast u zemlji i objavila rat Njemačkoj.⁹⁾

U isto vrijeme trupe zapadnih saveznika su iz Normandije prešle u veliku ofanzivu, razbili 29 dobro naoružanih njemačkih divizija, izbile na Senu i oslobodile Pariz 25. avgusta. Istovremeno, francuske snage vjerne De Golu su se iskrcale na jugu Francuske, oslobodile Marsej i Tulon, nastavile nastupanje dolinom Rone i kod Dižona se spojile sa engleskim i američkim trupama. U daljem nastupanju oslobođena je teritorija Francuske, Belgije i Holandije i trupe zapadnih saveznika su, polovinom septembra, izbile na njemačke granice.¹⁰⁾

Na jugoslovenskom ratištu vojno-politička situacija se vrlo povoljno razvijala u korist snaga NOP-a. Narodnooslobodilačka vojska je tada imala 50 pješačkih divizija i znatan broj samostalnih brigada, bataljona i partizanskih odreda. Još sredinom 1944. godine vrhovni komandant Josip Broz Tito je u pravcu zapadne Srbije orijentisao tri korpusne formacije, kojima je sa juga Srbije s'djejestvovalo pet divizija, pod komandom Glavnog štaba NOV i PO Srbije, tri divizije Drugog korpusa iz Crne Gore, Hercegovine i Sandžaka i dvije divizije Trećeg korpusa iz istočne Bosne.

Nastupajući kroz zapadnu Srbiju na sjever, jedinice 1. proleterskog i 12. vojvođanskog korpusa su, od polovine septembra, razbile jake njemačke i četničke snage i ovladale masivima Rudnika, Maljena, Povlena, Suvobora i Medvednika. One su 17. septembra oslobodile Valjevo i Krupanj i uspostavile front prema neprija-

⁹⁾ Drugi svetski rat, knjiga IV, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1967, str. 327-336.

¹⁰⁾ Isto, str. 493-505.

telju u sjevernoj Srbiji i Beogradu. Taj front se protezao od Drine preko Krupnja i Valjeva do Arandelovca.¹¹⁾

I u Bosni i Hercegovini se takođe vojno-politička situacija veoma povoljno razvijala za snage narodnooslobodilačkog pokreta. Jedinice, pod komandom Štaba 5. korpusa (4. krajiška divizija), u borbama vođenim 7. i 8. septembra, su oslobodile Prijedor i Ljubiju, a istih dana jedinice novoformirane Srednjobosanske divizije (koja će kasnije dobiti novi naziv 53. divizija) su zauzele vrlo važna neprijateljska uporišta u Doboju i Derventi, gdje je na njihovu stranu prešlo preko 1100 domobranskih vojnika i starješina. Poslije ovih pobjeda Štab 5. korpusa je svoje jedinice iz srednje Bosne i Bosanske krajine orijentisao za napad na neprijateljska uporišta u Banjoj Luci i okolnim mjestima.¹²⁾

Po odobrenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, Štab 3. korpusa je, početkom septembra, orijentisao 11. i 38. diviziju ka Trebavi, Posavini i zapadnom dijelu Majevice, a 27. diviziju ka tuzlanskom basenu i srednjem toku Drine. One su izvele znatan broj uspješnih ofanzivnih akcija koje su rezultirale oslobođenjem Zvornika, Vlasenice, Modriče, Kladnja, Lukavca, Živinica i na kraju, 17. septembra, oslobođenjem Tuzle.

U to vrijeme neprijatelj je doživljavao poraz za porazom. Nijemci su se užurbano izvlačili i upućivali iz ostalih krajeva svoje jedinice u Srbiju da zatvore prodor jedinica Crvene armije i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije prema Moravi i Beogradu. Mnogi pripadnici domobranskih jedinica su tražili načina da se što prije uključe u jedinice NOV i POJ, odgovarajući na poziv maršala Tita koje je on, 30. avgusta, uputio svim zavedenim slugama okupatora da do 15. septembra pređu na stranu NOV i POJ. To su učinili domobrani iz garnizona u Doboju i Derventi, a uskoro su njihov primjer slijedili i domobrani iz garnizona u Banjoj Luci, Sremskim Karlovcima, Slavenskoj Požegi, Virovitici i drugim mjestima. Pripadnici četničkih formacija, od kojih je znatan broj bio prisilno mobilisan na osnovu naređenja Draže Mihailovića od 31. avgusta 1944. o opštoj mobilizaciji, nalazili su se u stanju zbunjenosti, osobito poslije potpisivanja Sporazuma Tito - Šubašić. Pripadnici zelenog kadra su takođe bili u stanju potpune pometnje. Jedino su ustaše ostali istrajni u svojoj izdaji, zločinu, jer zbog onoga što su počinili nije im bilo mjesto pod zastavom NOP-a. To je isto važilo

¹¹⁾ Savo Drljević, Beogradska operacija, najveći domet snage i umijeće NOVJ - Beogradska operacija - učesnici govore - Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985, str. 33-36.

¹²⁾ Zbornik IV, knj. 29. dok. 57 i 58, str. 258-274.

za pripadnike ostalih kvislinških formacija koji su činili zločine prema narodu.

Od njemačkih jedinica na teritoriji istočne Bosne ostala je 13. SS divizija, koja je, radi efikasnije odbrane sjevernog dijela istočne Bosne, postavila svoje jedinice na liniju Bijeljina - Brčko - Gračanica - Doboj i na taj način zatvorila pravce nastupanja jedinica NOVJ prema Sremu i Mačvi. Svoje pješadijske jedinice bataljonske formacije postavila je u Bijeljinu, Koraj, Čelić, Brčko, Srnice, Soko, Gračanicu i Doboj. Artiljerijske jedinice za podršku pješadijskih jedinica nalazile su se u Koraju, Brčkom, Dubravama, Bijeloj i Sرنicama. Pristup ovim posadama štitili su četnici Majevičkog i Trebavskog korpusa, jedinice 10. posadnog zdruga (zeleni kadar) i ustaška 25. bojna.

FORMIRANJE 21. ISTOČNOBOSANSKE BRIGADE

U oslobođenoj Tuzli i njenom širem rejonu našle su se 17. septembra sve brigade 27. i 38. divizije 3. korpusa. Tog dana, naredbom Štaba 3. korpusa, 27. divizija je orijentisana duž komunikacije Zvornik-Tuzla i za neposrednu odbranu Tuzle, dok je 38. divizija trebalo da krene na Trebavu i da tamo prihvati 28. slavonsku diviziju koja se iz srednje Bosne kretala ka Srbiji.¹³⁾

Prije polaska na povjereni zadatak, Štab 38. divizije je formirao svoju treću brigadu, u prvo vrijeme nazivanu Tuzlanskom brigadom, kasnije, naredjenjem Vrhovnog štaba, dobila je naziv 21. istočnobosanska brigada. U sastav novoformirane brigade ušli su: Prvi bataljon 18. hrvatske brigade, kao 1. bataljon nove brigade; 2. bataljon, 17. majevičke brigade kao 2. bataljon i Treći bataljon Tuzlanskog NOP odreda kao Treći bataljon 21. brigade.

Sam čin formiranja brigade izvršen je na svečan način 19. septembra, u 16 časova na Pašabunaru, između Tuzle i Kreke. Prigodni govor održao je komandant 38. divizije potpukovnik Miloš Zekić. On je govorio o značaju formiranja brigade i perspektivama dalje borbe. Poslije njega je govorio sekretar divizijskog komiteta KPJ kapetan Miloš Ilić. Smotru postrojenih boraca izvršio je major Stojanda Milinović, komandant Brigade. Tom prilikom u Štab 21. brigade su postavljeni: komandant major Stojan Stojanda Milinović, politički komesar major Vojo Iković, zamjenik komandanta kapetan Blagoje Pejanović, zamjenik komesara kapetan Pero Joivić, obavještajni oficir Nikola Mastilica, intendant Mirza Đukić,

¹³⁾ Isto, dok. 81, str. 365-366.

referent saniteta Svetozar Ilić i rukovodilac SKOJ-a Elza Košar-Ristić Švabica, a dužnost šifranta u Štabu povjerena je Olgi Nakić.

U Prvom bataljonu, umjesto ranijeg komandanta Blagoja Pejanovića, postavljen je Pero Radovanović Posavac, a na dužnost političkog komesara kapetan Ahmet Ibrahimagić. Zamjenik komandanta je i dalje bio Dušan Ćulum, a zamjenik političkog komesara poručnik Vicko Katić. Dužnost obavještajnog oficira bataljona je obavljao Vojo Magazinović.

U Drugom bataljonu na dužnosti komandanta bataljona ostao je poručnik Mile Mičić, na dužnosti političkog komesara Ristivoje Ristivojević, na dužnosti zamjenika komandanta Ljubo Rikić, a zamjenik političkog komesara Milutin Mile Lazarević.

U Treći bataljon na dužnosti komandanta nalazi se Boško Popović Popac, političkog komesara Rade Perić, zamjenik komandanta je Mehmed Salahović Boljševik, a na dužnosti zamjenika komesara je Rade Smiljanić.

Poslije formiranja Brigade, sutra, 20. septembra, Štab 38. divizije, je uputio 21. brigadu u rejon Brešaka, na osnovu informacije da se tu grupišu ustaše koji su pobjegli iz Tuzle. Brigada je, po tom naređenju, ujedno trebalo da obezbijedi pravac koji starom cestom preko Majevice vodi od Celića prema Tuzli.¹⁴⁾ Sa prostorije Tušanj - Piskavica Brigada je stigla na prostoriju Mijatovići - Gornje i Donje Breške - Brusnica.¹⁵⁾

Kada se informacija o postojanju jače ustaške grupe u rejonu Brešaka pokazala netačnom, Štab 38. divizije je mogao uputiti svoje jedinice na određenu prostoriju. U tom cilju on je izdao zapovijest za pokret.¹⁶⁾ Prvog dana marša, 21. septembra, jedinice 38. divizije trebalo je da stignu na prostoriju Srebrenik - Cage - Seona - Dragunja - Tinja gdje će dobiti nove zadatke.¹⁷⁾

Pošto je još ranijem zadatku ostala čitav dan na položajima uz staru cestu Celić - Tuzla, Dvadeset prva brigada je, 21. septembra, izvršila pokret pravcem: Kamenjaši - Avdibašići - Dubrave - Arnauti - Muslimanska Tinja gdje se razmjestila. Prvi bataljon je dobio zadatak da obezbijedi Divizijsku bolnicu, koja se nalazila u zaseoku Ilići gdje je uputio dio jedinica na položaje na Visu (k. 46). Drugi bataljon je iz Muslimanske Tinje krenuo u Podorašje da zatvori pravac od Srebrenika, a Treći bataljon je ostao u Musliman-

¹⁴⁾ Zbornik IV, knj. 29. dok. 90, str. 396.

¹⁵⁾ Isto, dok. 132, str. 534.

¹⁶⁾ Isto, dok. 81, str. 365-366.

¹⁷⁾ Isto, dok. 93, str. 405-407.

skoj Tinji i zatvorio pravac od Muslimanske Obodnice i Brešaka.¹⁸⁾

Sedamnaesta majevička brigada i Posavsko-trebavski odred stigli su tog dana na prostoriju: Gornji i Donji Srebrenik i zatvorili pravac od Srnica,¹⁹⁾ 18. hrvatska brigada na prostoriju Cage - Seona i zatvorila pravce od Gračanice i Sokola. Sutra su se sve brigade nalazile na istim položajima.²⁰⁾

Dvadeset prva brigada u borbama oko Gračanice

Štab 38. divizije, koji se nalazio u Tinji, izdao je 22. septembra u 23 časa zapovijest kojom je naređeno da 18. i 21. brigada napadnu neprijateljsko uporište u Gračanici, a da 17. majevička brigada obezbijedi izvršenje tog napada zatvaranjem pravca od Srnica. Napad je trebalo početi 23. septembra u 20 časova. Po toj zapovijesti 18. hrvatska brigada trebalo je da izvrši pokret iz Seone preko Vranovića, likvidira neprijateljsku posadu u Sokolu, a zatim sa polaznih položaja, na liniji: Stražba - Vepar, krene u napad na grad. Dvadeset prva brigada je trebalo da krene iz Tinje pravcem: Alagina krčevina - Ratiš - Rašljevo - Donja Orahovica - Donja Lohinja i sa polaznih položaja na liniji Straževac - Drafnići krene u napad na neprijatelja u gradu. Sedamnaesta majevička brigada je trebalo da zauzme položaje na Monju, Vranovcu i Bandri, a predstraže da postavi na Kupresima i Kapetanovoj bini i na tim položajima spriječi prodor neprijatelja iz Srnice u pravcu Gračanice. Prvi bataljon 21. brigade, koji je obezbjeđivao Bolnicu 38. divizije, trebalo je da krene pravcem Cage - Moranjci - Seona - Falešići - Vranovići i smjesti se u rejonu: Guljani - Hodžići - Hrvati.²¹⁾

U to vrijeme u Gračanici, Sokolu i okolnim uporištima nalazile su se 25. bojna 12. ustaškog stajjećeg zdruga i 9. bojna 10. posadnog zdruga (zeleni kadar)²²⁾

Dvadeset prva brigada, bez 1. bataljona, krenula je preko Donje Orahovice, Donje Lohinje i Tunjevca u napad na neprijatelja koji je držao položaje na Staževcu i Drafinićima. Pripadnici 9. bojne zelenog kadra i dio ustaša su pobjegli sa položaja čim su osjetili da se partizani približavaju gradu, dok je dio ustaša pružio slabiji otpor, ali su se i oni morali brzo povući iz grada. Jedinice 21. brigade

¹⁸⁾ Isto, dok. 132, str. 535. i Arhiv Vojnoistorijskog instituta, fond NOP-a, kutija 1258, broj registra 46/1 (Udaljem tekstu: Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258. br. reg. 46/1).

¹⁹⁾ Zbornik IV, 29. dok. 130, str. 524.

²⁰⁾ Isto, dok. 131, str. 531.

²¹⁾ Isto, dok. 101, str. 431-433.

²²⁾ Arhiv VII, fond NOP-a k. 1258. br. reg. 48/1.

u tom sukobu imale su svega jednog mrtvog borca, dok su gubici neprijatelja nepoznati. Taj prvi poginuli borac iz Brigade preživao se Hasečić. Zaplijenjeno je 4000 komada puščane municije i manja količina pušaka sa ostalom ratnom opremom.²³⁾

U gradu i na okolnim položajima su ostale jedinice 18. hrvatske brigade, koje su kasnije pristigle, dok su dva bataljona 21. brigade, na osnovu ranije zapovijesti Štaba 38. divizije, krenuli, 24. septembra u 6 časova iz Gračanice. Drugi bataljon je pošao prema Sokolu, i napao neprijatelja u tom uporištu i zaposjeo sjeveroistočni dio sela i položaje na koti 551. Treći bataljon je sa dvije čete zauzeo položaje, sjeverno od Delića brda. a sa jednom četom na Bukvi. Na taj način bataljoni su blokirali ustaše koji su se sklonili u srednjovekovnu kulu. Ujedno su zatvorili pravac koji od Srnica vodi ka Gračanici i put Piskavica - Stražba - Kupresi. Sutra su porušili cestu Srnice - Gračanica na nekoliko mjesta.

Greškom šifranata 38. divizije depeša kojom je Štab 3. korpusa upućivao novopristiglu 28. slavonsku diviziju na Majevicu, protumačena je kao da se odnosi na 38. diviziju, pa je Štab 38. divizije, 25. septembra, izdao naređenje potčinjenim brigadama da napuste prostoriju Gračanica - Soko - Srebrenik i krenu prema Majevidi. Za prvi dan marša je bilo predviđeno da 17. majevička brigada stigne na prostoriju Gornji i Donji Ljenobud, 18. hrvatska na prostoriju Rašljevo - Mehići, a 21. brigada na prostoriju Šahmeri-Behrami. Za Prvi bataljon 21. brigade je bilo predviđeno da se smjesti u Seonu radi obezbjeđenja Divizijske bolnice i Štaba 38. divizije.²⁴⁾

Na osnovu tog naređenja 21. brigada je izvršila pokret i razmjestila svoje bataljone na određenu prostoriju, gdje se je zadržala još dva dana. Ljudstvo se odmaralo, a intenzivirana je vojna i politička obuka. Jedan bataljon je pošao u Rapatnicu da primi pošiljku savezničke pomoći koju je dopremila jedna jedinica 27. divizije.²⁵⁾

Kada je otkrivena greška. Štab 38. divizije je izdao naređenje Štabu 18. hrvatske brigade da se odmah vrati na područje Gračanice. Brigada je 27. septembra krenula iz Orahovice i ušla u grad. Tog dana u Brigadu je pristupilo oko 40 omladinaca zelenokadrovaca, uglavnom iz Brusnice. Međutim, sutra. 28. septembra, bataljoni 18. brigade bili su iznenadno napadnuti od ustaša, esesovaca

") Zbornik IV, knj. 29. dok. 109. str. 453-454

²⁴⁾ Isto, dok. 115, str. 465-466; Arhiv VII. fond NOP-a. k. 1258. br. reg. 18/1-2

²⁵⁾ Arhiv VII, fond NOP-a. k. 1258. br. reg. 50/1.

BR. 38. NOV. DIVIZIJE
11. 11. 1944. u 11. 30.

150/1
1253

Z A P O V J E S T

/Svećenja Tuzla 1.100.000 /

U duhu naredjenja Štaba Korpusa naša divizija ide na zadatke čišćenja
Krajine - Šemovine.

N A R E D J U J E M O:

1/ 17. NOV Brigada izvrši pokret sa današnjeg prostora Glavna i
postavi se na prostoru Donji i Donji Ljuboš /Ljuboš-Podružica-Kaje/.
2/ Prostori Glavna izvrši pokret prema u 15 časova, tako da na novi
prostori stigne do mraka. /Jedni bataljoni s brigadnim telima dijelovima
naše pokrenuti i prije 15 časova/. Na novoj prostori obustavljanje u duhu
obustavljanja obustavljanja na pravu liniju.

2/ 18. NOV Brigada izvrši pokret sa današnjeg prostora Gračanica
i postavi se na prostor Kraljevo-Vrhovi obustavljanje i se od Gračanice i
Kraljevo i od komunikacije Kraljevo - Tuzla. Ukoliko bude ne dostajalo kuća
u najbližoj Kraljevo - Vrhovi, mogu se koristiti i Donji Ljuboš.

3/ 21. NOV Brigada izvrši pokret sa današnjeg prostora Kraljevo i
postavi se na prostoru s. Seona /Kraljevo - Kraljevo - Kraljevo/. I bataljon iz-
vrši pokret sa Div. bolnicom po naredjenju ovog Štaba i postavi se također
u Seonu /jugozapadni dio sela prema Ratišu, Div. bolnica u zaseok Kamberović/.

4/ Komandir NOV odred ostaje do daljnjeg naredjenja na prostoru s.
Kraljevo.

5/ Ovaj Štab također će izvršiti pokret sa današnjeg mjesta i smje-
štati se u s. Seonu kod Kraljevo.

6/ Napomena: Sve jedinice nastoje da na novi prostori izbiju tokom
dana do mraka, kako bi ljudstvo imalo cijelu noć za odmor, jer ujutro sledi
pokret dalje na Kraljevo, o čemu će se izvesti daljnja obavijest.

7/ Vodeći u 19 časova održaće se sastanak sa Štabovima brigada u
Donji kod Štaba divizije. Do toga vremena neka komandanti i komesari brigada
idaju na sastanak i nakup pripreme i savjetovanje o stanju po brigadama.

8/ Prijem ove zapovijesti potvrditi radio-putem.

Štampom: Štaba Korpusa narodnog



Komandant
potpisovnik,
[Signature]

Zapovijest Štaba 38. divizije prema kojoj je 21. brigada izvršila pokret u rejon sela Seona

i zelenokadrovaca koji su nadirali iz Srnica, Sokola i Babica. Tom prilikom Brigada je pretrpjela gubitke, ali se uspjela izvući prema Orahovici.²⁶⁾

Da bi ojačao poziciju 18. brigade, Štab 38. divizije je uputio 21. brigadu da napadne neprijatelja u rejonu Sladne, a 17. majevičku brigadu u napad na neprijatelja u rejonu Sokola.²⁷⁾

Dvadeset prva je odmah izvršila pokret u pravcu Sladna i stigla u rejon Ahmići - Prirage - Omerbašići, gdje se sukobila sa pobočnicom glavne kolone esesovaca koja se kretala cestom od Srnica prema Gračanici. Tog dana stigla je u rejon Alibegovići - Hrvati i 17. majevička brigada. Kada su jedinice stigle na određene rejone, Štab 38. divizije je izdao, u noći između 28. i 29. septembra, naređenje za ponovni napad na neprijateljska uporišta u Gračanici i Sokolu.²⁸⁾

Na neprijateljsko uporište u Gračanici je napadala 18. hrvatska brigada, ojačana jednim bataljonom 17. brigade. Oni su ušli u grad i vodili ulične borbe sa esesovcima, ustašama i zelenokadrovcima, koji su se utvrdili u nekoliko zidanih zgrada iz kojih se nisu mogli istjerati bez teškog oruđa. Dva bataljona 17. majevičke brigade su napali neprijateljsko uporište u Sokolu. Neprijateljski vojnici su se, međutim, povukli u srednjevjekovnu kulu, iz koje se nisu mogli istjerati bez upotrebe teškog oruđa. Za to vrijeme 21. brigada je obezbjeđivala napad od intervencije neprijatelja iz pravca Srnica. Njen, Drugi bataljon se nalazio na samoj komunikaciji, dok je Treći bataljon bio na položajima na liniji Omerbašići - Smreke i zatvarao pravac Kupresi - Sladna. U ovoj borbi neprijatelj je imao 7 mrtvih i više ranjenih, dok su 17. i 18. brigada imale tri ranjena borca. Poslije neuspješnog napada 17. brigada se uputila u Vranoviće, Osamnaesta u Orahovicu a 21. brigada u rejon Sladna.²⁹⁾

Pošto je primio podatke da se u rejonu Gračanice koncentrišu jače neprijateljske snage koje imaju namjeru da krenu prema Tuzli,³⁰⁾ Štab 3. korpusa je naredio Štabu 38. divizije da zatvori pravce koje iz rejona Gračanice vode prema Tuzli. U duhu tog naređenja Štab 38. divizije je 18. hrvatsku brigadu postavio na liniju

²⁶⁾ Zbornik IV, knj. 29. dok. 131, str. 632-533.

²⁷⁾ Arhiv VII, fond NOP-a k. 1259. br. reg. 1/9.

²⁸⁾ Zbornik IV, knj. 30. dok. 5. str. 44-45.

²⁹⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1259. br. reg. 53/1.

³⁰⁾ U Gračanicu je tada stigla 39. ustaška bojna iz Kladnja pod komandom Pavelićevog vitezava Avdana Hasića. U isto vrijeme je u Soko stigao 2. bataljon, a u Srnice 1. bataljon 28. puka 13. SS divizije.

Rašljevo - Omerbašići sa zadatkom da zatvori pravac od Gračanice, 17. majevičku i Posavsko-trebavski odred u rejon Srebrenika da zatvore pravac od Srnica, dok je 21. brigadu postavio na rejon Moranjci - Falešići kao divizijsku rezervu. Tuzlanski NOP odred je postavljen na položaje iznad Miričine i Dobošnice da, naslanjajući se na jedinice 18. brigade, zatvori i poruši komunikaciju Gračanica - Tuzla.

Vršeći česte napade na neprijateljska uporišta duž komunikacije Brčko - Gračanica, koja su zaprečavala prodor prema Posa-vini, Štab 38. divizije je došao do zaključka da se ona ne mogu likvidirati bez nadmoći u teškom naoružanju. Neprijatelj je u trouglu Brčko - Bijeljina - Gračanica skoncentrisao čitavu 13. SS diviziju, koja je imala dva pješadijska i jedan artiljerijski puk sa 3 divizona, poseban protivtenkovski i protivavionski divizion koji se mogao koristiti za tučenje ciljeva na zemlji. Dalji napadi na takva uporišta doveli bi do znatnih gubitaka kod brojno proređenih brigada 38. divizije. Naime, u to vrijeme 18. hrvatska brigada je imala 503 boraca i rukovodioca, naoružanih sa 35 puškomitraljeza, 29 automata, 3 minobacača i jednim protivtenkovskim topom. Sedamnaesta majevička brigada je imala 605 boraca i rukovodilaca, naoružanih sa 45 puškomitraljeza, 44 automata, 3 minobacača, 2 protivtenkovske puške i jednim protivtenkovskim topom. Nema podataka o brojnom stanju i naoružanju 21. brigade, ali se analogno može da zaključiti daje njeno brojno stanje i naoružanje bilo slično ili čak nešto manje nego u 18. hrvatskoj brigadi. Osim toga, u pratećim jedinicama i Štabu divizije je bilo 168 boraca, naoružanih sa 4 puškomitraljeza i 19 automata.³¹⁾

Na osnovu gornjih podataka i upoređenja može se tvrditi da je čitava 38. divizija brojala do 1800 boraca i rukovodilaca, da je imala neznatan broj artiljerijskih oruđa i minobacača za koje je bilo vrlo malo mina i granata. Toliko vojnika su imala dva bataljona 13. SS divizije, a uz to mnogo više oruđa i nemjerljive količine municije. Prema tome je bila potpuno ispravna odluka Štaba 38. divizije da privremeno duž komunikacije Brčko-Gračanica vrši česte akcije u zahvatu komunikacije i na pojedine objekte koje neprijatelj nije utvrdio.

U vezi s takvom odlukom Štab 38. divizije je 2. oktobra uputio 21. brigadu u rejon Murati - Sladna da vrši akcije na komunikaciji Srnice-Gračanica. Prvi bataljon 21. brigade koji je obezbjeđivao Divizijsku bolnicu, vratio se u sastav Brigade, a njegovu ulo-

³¹⁾ Zbornik IV, knj. 30. dok. 5. str. 43. i dok 6, str. 48. pr. 3.

gu je preuzeo 2. bataljon 18. brigade.³²⁾ Sedamnaesta majevička brigada, bez jednog bataljona, u Muslimansku Špionicu da vrši akcije na komunikaciji Srnice - Bijela - Dubrave, dok je 18. hrvatska dalje ostala na istim položajima sa zadatkom zatvaranja pravca Gračanica - Tuzla.

Međutim, i neprijatelj je trpio stalan pritisak od jedinica 38. divizije. U želji da se bar donekle oslobodi tog pritiska, organizovao je napad sa ciljem da jedinice 38. divizije odbaci što dalje od svojih vitalnih komunikacija. U tom cilju je 2. oktobra 1. bataljon 28. puka 13. SS divizije krenuo u napad na jedinice 17. brigade u Srebreniku, a 25. ustaška bojna na položaje 21. brigade na liniji Gornji Moranjci - Falešići. Esesovci su ovladali Srebrenikom i odbacili bataljone 17. brigade na liniju Zahirovići - Straža - Kuge, dok su protivnapadom jedinica 21. brigade ustaše suzbijeni i natjerani u bjekstvo. Neprijatelj je imao 5 mrtvih i 17 ranjenih i 2 zarobljena, a 21. brigada 3 ranjena od kojih jedan teže. Zaplijenjen je jedan minobacač.³³⁾ Poslije toga, neprijatelj je zauzeo položaje na Kotilju, odakle je iz teškog oruđa tukao položaje 18. brigade.³⁴⁾

Razmatrajući situaciju, nastalu ovim napadom, Štab 38. divizije je došao do zaključka da na prostoriji jača aktivnost neprijatelja prema Tuzli, pa je 3. oktobra izdao zapovijest u kojoj je 21. brigada dobila zadatak da ostane na položajima na liniji Gornji Moranjci - Falešići i prati kretanje neprijatelja cestom Srnice - Gračanica. Sedamnaestoj majevičkoj brigadi dat je zadatak da ofanzivno djeluje prema neprijatelju u Srebreniku, a 18. brigadi da protjera neprijatelja sa položaja na Kotilju.

U slučaju neprijateljskog napada sve brigade trebalo bi da krenu u protivnapad i spriječe pokušaj neprijatelja da prodre ka Tuzli.³⁵⁾ Prvi bataljon 21. brigade je postavljen kod škole u Seoni, a Drugi kod zaseoka Kamberovići. U toku noći, između 3. i 4. oktobra, Treći bataljon 18. hrvatske brigade je protjerao neprijatelja sa Kotilja. Neuspjeh 25. ustaške bojne da zbaci 21. i 18. brigadu sa njihovih položaja doveo je do povlačenja 1. bataljona 28. SS puka iz Srebrenika u koji su ušli bataljoni 17. brigade.³⁶⁾

Kada je primio obavještenje o povoljnom razvoju situacije, Štab 38. divizije je naredio svojim jedinicama da pređu u nastupa

³²⁾ Isto, dok. 11. str. 58-61.

³³⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1259, br. reg. 5/4.

³⁴⁾ Zbornik IV, knj. 30, dok. 13. str. 66.

³⁵⁾ Isto, dok. 13, str. 67-69.

³⁶⁾ Isto, dok. 16, str. 77-79.

nje. Dvadeset prvu i Osamnaestu brigadu je uputio u napad prema Gračanici, a Sedamnaestu prema Srnicama.³⁷⁾ Dvadeset prva brigada je nastupala pravcem Gornji Moranjeci - Gornja Orahovica - Gornja Lohinja sa sjeverne strane. Osamnaesta brigada je krenula u napad sa istočne strane pravcem Rašljevo - Donja Orahovica - Donja Lohinja. Obje brigade su, 5. oktobra u 5 časova, slomile spoljnu odbranu i upale u periferne dijelove grada, ali su zbog uporne odbrane neprijatelja i nedostatka municije morale obustaviti napad i povući se iz grada. Bataljon 21. brigade koji je upućen u pravcu Sokola nije naišao na neprijatelja.³⁸⁾ Poslije povlačenja od Gračanice 21. brigada se postavila na liniju Čehanići- Vranovići - Hrvati, obezbjeđujući se od Sladne, Piskavice, Sokola i Brnjičana.³⁹⁾

*Personalne promjene u rukovodećem sastavu štabova
3. korpusa, 38. divizije i njenih brigada*

Krajem septembra i početkom oktobra 1944. u istočnobosanskim jedinicama su izvršene izvjesne personalne promjene. Pošto je dosadašnji komandant 3. korpusa general-lajtnant Košta Nad postavljen za komandanta Glavnog štaba Vojvodine, na njegovo mjesto je došao dosadašnji politički komesar 3. korpusa general-major Vlado Popović. Na upražnjeno mjesto političkog komesara 3. korpusa postavljen je pukovnik Dane Olbina, dotadašnji član Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu. Na mjesto general-majora Jove Vukotića, koji je pošao na dužnost komandanta Korpusa narodne odbrane, na dužnost načelnika Štaba 3. korpusa postavljen je pukovnik Pero Kosorić, dotadašnji komandant 27. divizije, a za njegovog pomoćnika postavljen je potpukovnik Rudi Petovar, dotadašnji načelnik Štaba 27. divizije. Za novog komandanta 27. divizije postavljen je potpukovnik Miloš Zekić, dotadašnji komandant 38. divizije, a za načelnika štaba major Jakov Vodušek koji je uskoro preuzeo istu dužnost u Štabu 38. divizije. Za novog komandanta 38. divizije postavljen je potpukovnik Franjo Herljević, dotadašnji komandant 18. hrvatske brigade, a na njegovo mjesto major Veljko Janković, dotada zamjenik komandanta te brigade. Za novog zamjenika komandanta 18. brigade postavljen je kapetan Slobodan Kezunović. Nova postavljenja su uslijedila naredbama Vr-

³⁷⁾ Isto, dok. 17, str. 80-82.

³⁸⁾ Isto, dok. 52, str. 263.

³⁹⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1259, br. reg. 5/4.

hovnog štaba NOV i POJ od 25. septembra 1944. ali je smjena izvršena kasnije. Tako, na primjer, potpukovnik Franjo Herljević je zamijenio potpukovnika Miloša Zekića između 6. i 10. oktobra, jer se njegov prvi potpis u toj ulozi nalazi na dokumentu datiranom 10. oktobra, a zadnji potpis njegovog prethodnika na dokumentu datiranom 6. oktobra.⁴⁰⁾

NA ZADATKU OBEZBJEĐENJA OSLOBOĐENE TUZLE

Poslije odlaska jedinica 28. slavonske divizije sa Majevice u Srbiju, Štab 3. korpusa je izdao naređenje Štabu 38. divizije da glavninu svojih snaga postavi na prostoriju južno od linije Čelić - Koraj - Bijeljina,⁴¹⁾ sa zadatkom obezbjeđenja pravaca koji iz Brčkog izlaze ka Tuzli, zatim uništenja četničkih grupa na Majeveci i prihvata Majevičkog NOP odreda, koji je iz Srema preko Srbije prebačen u Zvornik. Jednu brigadu sa Tuzlanskim i Posavsko-trebavskim odredom trebalo je ostaviti na prostoriji: Srebrenik - Seona - Ratiš - Dobošnica - Lukavac sa zadatkom da zatvore pravce koji od Gračanice i Srnica vode ka Tuzli.⁴²⁾

Na osnovu naređenja Štaba 3. korpusa Štab 38. divizije je u pravcu Majevice uputio 21. istočnobosansku i 17. majevičku brigadu, dok je 18. hrvatska sa Posavsko-trebavskim i Tuzlanskim NOP odredom ostala na prostoriji određenoj naređenjem Štaba korpusa.

Borba na komunikaciji Brčko- Tuzla

Dvadeset prva brigada je 7. oktobra krenula iz Gornjih Moranjaka i prvog dana marša stigla na prostoriju Drapnići - Pravoslavna Tinja - Podorašje. Sutra, u 9 sati, u njenu kolonu su ušli Štab Divizije i Divizijska bolnica, pa su zajedno krenuli do Jablanice. Prethodnica kolone se, na putu, sudarila sa jednom grupom četnika, koju je rastjerala. U toj borbi je ranjen jedan borac. Poslije toga, jedinice Brigade su zauzele položaje na liniji: Brđani - kosa

⁴⁰⁾ Zbornik II, knj. 14. dok. 170, 174. i 175. str. 158, 162. i 163.

⁴¹⁾ Početkom oktobra na široj prostoriji Majevice i Semberije nalazile su se slijedeće snage 13. SS divizije: Štab 27. SS puka u Koraju, njegov 1. bataljon u Suhom Polju, 2. bataljon na liniji Zabrde - Bogutovo Selo, 3. bataljon 28. SS puka u Čeliću, Izviđački bataljon 13. SS divizije u Janji, Štab 13. artiljerijskog puka u Brčkom, njegov 1. divizion u Koraju, 3. divizion u Rajevom Selu, a 4. divizion u Gunji (Zbornik IV, knj. 30. dok. 24. str. 118. pr. 4).

⁴²⁾ Zbornik IV, knj. 30. dok. 24. str. 118-119.

više Žabara - Pantići - Strnča trig. 500 sa zadatkom obezbjeđenja pravca od Čelića koji vodi starom cestom prema Tuzli.⁴³⁾

Sutra, 9. oktobra, Drugi bataljon je zauzeo položaje ispred Vakufa i na k. 460, a Treći bataljon, sa dvije čete, u Pantićima, a jednom četom u Bogovićima. Oko 14 časova oko 200 esesovaca i četnika, podržanih artiljerijskom vatrom, napali su iz Jašterika preko Oštrog i Debelog brda na položaje 2. bataljona kod Vakufa. Poslije ogorčene borbe u kojoj su učestvovali 2. i 3. bataljon neprijatelj je protjeran ostavivši 4 mrtva vojnika. Goneći neprijatelja 2. i 3. bataljon su stigli do Brusnice, Oštrog brda i Jašterika.⁴⁴⁾

Desetog oktobra oko 13 časova ponovo su isti broj esesovaca i četnika, uz podršku artiljerijske vatre, napali na položaje 2. bataljona na k. 460 i prinudili ga da se povuče u Pipere. Kada su se pribrali, 2. i 3. bataljon su izvršili protivnapad, zbacili neprijatelja sa položaja na k. 460, protjerali ga preko Brusnice ka Čeliću. Neprijatelj je imao 4 mrtva i oko 15 ranjenih vojnika. Iz bataljona Brigade su poginula dva, teže ranjena dva, a lakše ranjena takođe dva borca.

Jedanaestog oktobra ponovo su esesovci i četnici, u znatno većem broju, oko 500 vojnika, uz podršku artiljerije, i minobacača, u tri kolone, napali na položaje 21. brigade. Jedna kolona stigla je kamionima do Kaštenja i odatle krenula u napad u pravcu Bogovića, druga je napadala iz pravca Jašterika i Oštrog brda, a treća preko sela Panića. Poslije ogorčene borbe prsa u prsa, pod jakim pritiskom neprijatelja, jedinice 21. brigade su se povukle u liniju Strnča - Pantići. Međutim, pred mrak neprijatelj je iznenada napustio zauzete položaje i povukao se u pravcu Čelića. Iz Brigade je jedan borac poginuo, 3 su ranjena, a dva nestala. Izgubljen je jedan puškomitraljez, koji je ostao kod ranjenog borca koji se nije mogao da izvuče.⁴⁵⁾

Sutra, 12. oktobra, Prvi i Treći bataljoni su bili na položajima kod Pantića i Bogovića. Oko 8 časova na njih je napalo oko dvije stotine esesovaca i četnika, podržanih artiljerijom i minobacačima. Poslije oštre borbe koja je trajala dva sata, Prvi i Treći bataljon su se povukli na liniju Stublić - Velika Njiva - k. 712 - Visori, a isturene dijelove su ostavili prema Šibošnici i Vakufu. U ovoj borbi bataljoni su imali oko 20 mrtvih, ranjenih i nestalih boraca, izgubljen je jedan puškomitraljez.⁴⁶⁾

⁴³⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1259, br. reg. 5/4.

⁴⁴⁾ Zbornik IV, knj. 30, dok. 39, str. 207-210.

⁴⁵⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258, br. reg. 22/3.

⁴⁶⁾ Zbornik IV, knj. 30, dok. 39, str. 207-209.

Ovim su prestali napadi koje je uporno svakodnevno izvodio 3. bataljon 28. SS puka sa četnicima. Očigledno je imao namjeru da veže jedinice 38. divizije na položaje bliže Tuzle da one ne bi mogle izvoditi ofanzivne akcije prema Čeliću i Koraju, odnosno prema Brčkom i Bijeljini u vrijeme kada su jedinice 13. SS divizije priprema-
le svoj pokret iz istočne Bosne prema Batinskom mostobranu, gdje ih je njemačko komandovanje odlučilo da upotrijebi.

Od 15. do 28. oktobra 21. brigada se nalazila na prostoriji Stublić - Velika Njiva - Visovi - Mitrovići - Jablanica izvođeci akcije protiv četnika i zelenokadrovaca. Tako je 16. oktobra izvršena akcija na četnike i Gornjim i Donjim Piperima, 20. oktobra u rejonu Vukosavaca, a 22. oktobra prema Priboju i Brijestu.

U to vrijeme jedinice 21. brigade su, na osnovu direktive Vrhovnog štaba od 9. oktobra,⁴⁷⁾ počela sa temeljnim rušenjem stare ceste Celić - Tuzla i nove ceste čelić - Lopare - Tuzla.⁴⁸⁾

*Dvadeset prva brigada u ulozi posadne jedinice u
Tuzli i njenoj neposrednoj okolini*

Poslije odlaska 17. majevičke brigade prema Zvorniku i kada je 18. hrvatska brigada zatvorila pravac Brčko - Tuzla, Dvadeset prva brigada je dobila zadatak da kao posadna jedinica obezbijedi Tuzlu i neposrednu okolinu od zaostalih neprijateljskih grupa i omogućiti nesmetan rad društveno-političkih organizacija, narodnooslobodilačkih odbora i pozadinskih ustanova 3. korpusa. U tom cilju, u prvo vrijeme, Štab 21. brigade je jedan bataljon uputio u Pariog, jedan u Simin Han, a jedan je ostao u samome gradu. Drugog i 3. novembra su u bataljone raspoređeni raniji pripadnici 13. SS divizije koji su se predali. One koji su raspoređeni u 17. majevičku brigadu otpratila je jedna četa do Osmaka.

Petog novembra u sastav 21. brigade je uključen 2. bataljon Majevičkog NOP odreda koji je postao 4. bataljon brigade.⁴⁹⁾ U Štabu tog bataljona su bili: komandant Hasan Šiljak, politički komesar Đuro Cvijanović, zamjenik komandanta Drago Stupar. Odmah po dolasku u Tuzlu, Četvrti bataljon je upućen u Živinice na

⁴⁷⁾ Zbornik IV, knj. 14. dok. 291, str. 255.

⁴⁸⁾ Zbornik IV, knj. 30. dok. 39, str. 209.

⁴⁹⁾ Dio Majevičkog NOP odreda koji se u toku sedme neprijateljske ofanzive prebacio u Srem narastao je do brojnog stanja od tri bataljona. Početkom oktobra Odred se prebacio u Srbiju, odakle je 9. oktobra stigao u Zvornik, gdje se kao posadna jedinica zadržao do 28. oktobra kada je prebačen u Osmake za obezbjeđenje aerodroma. Koncem oktobra donijeta je odluka da jedan bataljon Odreda prođe u 17. majevičku brigadu, a jedan bataljon u 21. brigadu da bi te brigade imale četvornu formaciju.

ŠTAB
XXXVIII NOU DIVIZIJE
III KORPUSA NOVJ

Broj sl. 1944.

1944. 9. XI. 1944.

Štabu III Korpusa NOVJ

P o l o ž a j

Obavještavamo Vas o stanju na sektoru naše divizije.

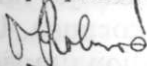
17 brigada: Jutros od 9 časova prema izvještaju koje smo dobili preko Osmaka 17 brigada vodila je žestoku borbu sa neprijateljem oko Snagova i Orlića. U toku cijelog dana pomenuta brigada nije nam se javljala. Naredili smo Mačevićkom odredu da se poveže sa 17 brigadom. U međuvremenu je prekinuta telefonska veza sa Osmacima. Uputili smo jedan bataljon 21 brigade sa telefonistima da uspostavi još u toku noći telefonsku vezu sa Osmacima. Prema zadnjem izvještaju sa Osmaka borba se je vodila oko Snagova danas do 16 časova poslije podne.

18 brigada: Na sektoru ove brigade stanje bez promjena. U toku noći 8/9 postavljene su mine na cesti između Brčkog i Čelića i na staroj cesti Čelić-Sibošnica.

21 brigada: Na sektoru ove brigade također stanje bez promjena. Neprijatelj, koji se nalazi u Loparama u jačini jedne kompanije 13 SS divizije, povukao se je u Čelić. Prema zadnjim podacima u Čeliću se nalazi 2 kompanije Vermaht divizije i nešto SS-ovaca, od prilike jačine jednog bataljona i domaće ustaše.

Smrt fašizmu - Sloboda naroda!

Politički komesar
potpukovnik,



Komandant
potpukovnik,



Izveštaj Štaba 38. divizije o stanju na sektoru divizije

dom kapetana Blagoja Pejanovića, stigla je, 17. novembra, vozom u Lukavac, odakle je krenula u napad na zelenokadrovce u Puračiću i na četnike na okolnim položajima. U uspješno izvedenom napadu neprijatelj je protjeran. Zarobljeno je 7 neprijateljskih vojnika. Međutim, sutra, 18. novembra, pošto su skoncentrisali svoje snage i doveli znatna pojačanja, zelenokadrovci 3. bojne, pod komandom Saita Baftića, i četnici 3. brigade Ozrenskog četničkog korpusa u jačini od preko hiljadu ljudi napali su bataljone iz druge kolone. Nadmoćne neprijateljske snage primorale su ih na povlačenje pod borbom. Kada su došli do Lukavca bataljoni 21. brigade i Tuzlanskog odreda su se sredili, izvršili protivnapad i odbacili četnike i zelenokadrovce. Neprijatelj je imao 62 vojnika izbačena iz stroja, a vlastiti gubici su iznosili 4 poginula i 2 ranjena.

Poslije odbacivanja neprijatelja od Lukavca, bataljon 21. brigade vratio se u Tuzlu da bi u sastavu Brigade krenuo na novi zadatak. Tim, 20. novembra, je okončan boravak 21. brigade u Tuzli i neposrednoj okolini kao posebne jedinice.⁵³⁾

Vojna obuka, politička nastava, politička djelatnost i rad partijske i skojevske organizacije u Brigadi od formiranja do decembra 1944.

Dvadeset prva brigada, kao novoformirana jedinica, svoj vojnopolitički kadar dobila je, uglavnom, iz starijih brigada 17. majevičke i 18. hrvatske, a nešto i iz Tuzlanskog NOP odreda. Prvi bataljon 18. hrvatske, 2. bataljon 17. majevičke brigade su zaista bile jedinice čiji je kadar prošao surovu školu narodnooslobodilačkog rata i imao dovoljno iskustva i znanja za uspješno vođenje jedinica, a i komandni kadar u 3. bataljonu Tuzlanskog NOP odreda je prošao dugi borbeni put u partizanskim jedinicama istočne Bosne. Međutim, poslije oslobođenja Tuzle, iz brigada istočne Bosne povučeni su mnogiiskusni rukovodioci na rad u vojno-teritorijalne organe, organe narodne vlasti i u partijsko-politička rukovodstva na terenu, jer se zbog njihovog snažnog razvoja i proširenja nadležnosti osjećala izuzetna potreba za iskusnim rukovodećim kadrom.

U Štab 21. brigade i štabove bataljona, izuzev komandanta i zamjenika komandanta Brigade, došli su rukovodioci koji su ranije bili na rukovodećim položajima u jedinicama nižeg formacijskog ranga. Oni su tek trebali sticati iskustvo u rukovođenju jedinicama višeg ranga i u njihovom međusobnom sadjejestvu. Najvažnije mjerilo u odabiranju i uzdizanju takvog profila kadra bila je

⁵³⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1259, br. reg. 79. i k. 1258. br. reg. 35/3.

obezbjedenje novog aerodroma koji je trebalo da posluži za dopremanje avionskih pošiljki, na mjesto ranijeg aerodroma u Osmaci-ma koji je napušten. Istovremeno je jedan bataljon upućen u rejon Crno Blato - Dokanj radi zatvaranja pravca koji starom cestom vodi iz Čelića.

Sutra, 6. novembra, jedna četa je pratila pošiljku iz savezničke pomoći koja je dodijeljena 17. majevičkoj brigadi, a jedna četa je popravljala telefonsku liniju od Tuzle do Osmaka, koju su četnici iz rejona Požarnice često prekidali. Tog dana bataljon koji se nalazio u rejonu Crno Blato - Dokanj prebačen je u Kovačicu, bataljon iz Tuzle na Površnice, dok je bataljon iz Simin-Hana stigao u Tuzlu i isturio obezbjedenja na Ilinčicu i Gradinu.

Jedanaestog novembra bataljon sa Požarnice napao je na kosi blizu Busije grupu od 120 do 150 četnika i protjerao ih u pravcu Požarnice. Tom prilikom četnici su imali 7 mrtvih i ranjenih, a iz bataljona 21. brigade su ranjena dva borca. Sutra, 12. novembra, isti bataljon je napao četnike na Kozjaku i protjerao ih dublje u Majevicu. Četrnaestog novembra bataljon sa Površnica i bataljon koji je prethodnog dana iz Slavinovića stigao u Pelemiš izvršili su zajedno akciju na četnike i zelenokadrovce u okolnim selima.⁵⁰⁾

U cilju da onemogući pojačanu aktivnost ustaša, zelenokadrovaca i četnika oko Gračanice i Puračića, Štab 3. korpusa je 6. novembra izdao naređenje štabovima 21. brigade i Tuzlanskog NOP odreda da u dvije kolone napadnu neprijateljska uporišta u rejonima Gračanice i Puračića, zatim da poruše put Doboј - Tuzla na dijelu od Miričine do Karanovaca, da izvrše mobilizaciju i pomognu uspostavljanje organa narodne vlasti na tom terenu.⁵¹⁾

Prva kolona, u kojoj su se nalazili 1. i 2. bataljon Tuzlanskog NOV odreda, pod komandom kapetana Mehmedalije Hukića, krenula je 17. novembra iz Lukavca obilaznim putem i stigla do Orahovice, gdje se razvila za napad i zbacila neprijatelja sa položaja spoljne odbrane grada, ali u grad nije ulazila zbog toga što je postojala realna opasnost da se nade okružena od jakih ustaških i zelenokadrovskih snaga koje još nisu stupile u borbu, a nalazile su se u neposrednoj blizini. Zbog toga i zbog velike udaljenosti od ostalih snaga, prva kolona vratila se nešto unazad i zauzela položaje na liniji Miričina - Kamenica.⁵²⁾

Druga kolona u kojoj su se nalazili jedan bataljon 21. brigade, 3. bataljon Tuzlanskog NOP odreda i četa OZNE, pod koman-

⁶⁰⁾ Zbornik IV, knj. 30, dok. 88, str. 531-534

⁵¹⁾ Isto, dok. 89, str. 535-536.

⁶²⁾ Arhiv VII, fond NOP-a k. 408, br. 3. br. reg. 32/1-2.

njihova odanost narodnooslobodilačkoj borbi, borbenost, odvažnost, hrabro držanje, ljudske osobine od kojih se najviše cijenilo drugarstvo i spremnost da svojim primjerom podignu borbeni duh i pomognu ranjenim i bolesnim drugovima i zatim izvjestan stepen poznavanja vojne organizacije i smisao za rukovođenje. Smjelo uzdizanje rukovodilaca na višu dužnost, koje je tada postalo imperativ uspješnog rukovođenja, poslije višemjesečne stagnacije, uslijed neprijateljske ofanzive, podstaklo je ambiciju, elan i volju za uzdizanjem, ali i potrebu za pokazivanjem i dokazivanjem koja je uopšte osobina svih mladih ljudi. A to su upravo bili četni i bataljonski rukovodioci čija starost u većini nije prelazila dvadeset godina, a rijetko jednu ili dvije godine više. No i pored svih teškoća, neiskustva i nesnalaženja, oni su brzo ulazili u probleme rukovođenja jedini-
com višeg ranga i uspješno izvršavali dodijeljene im zadatke.⁵⁴⁾

Da bi podigao opšti nivo vojnih znanja rukovodilaca u brigadama i bataljonima, Štab 3. korpusa je oformio svoju Vojnu školu koja je počela rad 15. novembra. U školi su organizovani tronedjeljni i četveronedjeljni kursevi. Prema profilu kadra za kojima se osjećala potreba organizovani su kursevi sljedećih specijalnosti: srednji pješadijski, artiljerijski, intendantski, obavještajni, sanitetski, veterinarski i radio-telegrafski kurs.⁵⁵⁾ Iz 21. brigade na ove kurseve pošlo je 17 rukovodilaca.⁵⁶⁾ Pri Štabu 38. divizije organizovani su kursevi za desetare i niži intendantski i sanitetski kadar.

U brigadama 3. korpusa NOVJ u istočnoj Bosni nisu bili razvijeni organi rodova. Od artiljerijskih oruđa Brigada je imala samo jedan protivtenkovski top, tri minobacača. 120 mm engleskog porijekla za koje je stalno nedostajao dovoljan broj mina, pa se moralo čekati kada će biti dobavljene avionskom pošiljkom.

U Brigadi je tri četvrtine pješadijskog naoružanja bilo engleskog porijekla. Uz njih je bilo nekoliko njemačkih mitraljeza M-G-34, italijanskih »Breda« i »Zbrojovki«, zaostalih od bivše jugoslovenske vojske.⁵⁷⁾ Od službi u Brigadi su bile zastupljene intendantska, obavještajna, sanitetska i začeci službe veze i veterinarske službe. Organi intendantske službe bili su u četama, bataljonima i u brigadama. Oni su morali odgovarati kako za spremanje hrane tako i za njeno dobavljanje. Nabavka hrane je vršena na te-

⁵⁴⁾ Isto, k. 408-A-br. reg. 3/1-7.

⁶⁵⁾ Zbornik IV, knj. 30, dok. 82, str. 499, pr. 15.

⁵⁶⁾ Zbornik IX, knj. 7, dok. 142, str. 733.

⁵⁷⁾ Zbornik IV, knj. 30, dok. 126, str. 729

renu najčešće rekvizicijom. Kada je Brigada bila u Tuzli dobijala je sljedovanje hrane od Komande tuzlanskog vojnog područja. Obavještajni kadar u Brigadi i bataljonima bio je vrlo mlad. Pošto su organi Ozne preuzeli kontraobavještajnu funkciju, organima obavještajne službe ostala je samo obavještajna i izviđačka djelatnost u odnosu na neprijateljske jedinice i njegova uporišta. Pošto je obavještajni oficir Brigade Nikola Mastilica otišao na drugu dužnost, na njegovo mjesto došao je Jozo Pavlović. U to vrijeme na dužnost opunomoćnika Ozne u Brigadi postavljen je Milorad Pavić. Početkom oktobra formirana je Izviđačka četa, čiji su borci u dobrom broju bili naoružani automatskim oružjem.

Sanitetski kadar bio je takođe mlad, od četnih bolničarki, referenata saniteta bataljona i Brigade. Morao se suočiti sa teškim zadacima na izvlačenju ranjenika iz borbe, pružanju prve sanitetske pomoći i evakuaciji ranjenika u Divizijsku bolnicu. Morao je preduzimati razne epidemiološke i higijenske mjere da bi se sačuvalo zdravlje boraca koji su boravkom na terenu, većinom u selima, bili izloženi raznim zaraznim bolestima, najviše pjegavom i trbušnom tifusu.

Poslije odlaska Svetozara Ilića na dužnost referenta došao je Dragan Jovičić. Zamjenik referenta saniteta, u prvo vrijeme, je bio Dragi Ivković. Sanitetski organi u Brigadi imali su odlične pomoćnike u sanitetskim referentima bataljona. Tu dužnost su vršile drugarice, stariji borci, koje su se nesebično žrtvovala na izvlačenju ranjenika iz borbe i njezi ranjenih i bolesnih. U decembru mjesecu postavljen je u sanitetskom odsjeku apotekar. Prvi apotekar u Brigadi je bio Suljo Konjhodžić. Na dužnost referenta saniteta u bataljonima su bile: Dana Fontan-Lazarević, Neda Kalenić-Cuvaj, Angelina Perić, Gospava Tadić, Cordana Radić i još neki.

U Brigadi je uvedeno zvanje veterinarskog pomoćnika, koji se brinuo o zalječenju manjih povreda konja i održavanju njihove fizičke spremnosti. Teže bolesne i ranjene je upućivao u Veterinarsku bolnicu 3. korpusa u Tuzli. Prvi referent veterine u 38. diviziji bio je Hasan Ceribašić, student veterine.

U ovo vrijeme od organa službe veze u Brigadi postojali su samo radio-telegrafisti. Nisu se mogle razviti jedinice za uspostavljanje telefonskih veza, jer nije bilo telefonske centrale, telefonskih aparata i telefonskog kabla, pa se zato moralo pričekati do februara 1945. godine. Naređenjem Štaba 3. korpusa od 15. decembra predviđeno je da se u brigadama formiraju čete za vezu. Trebalo je da imaju kurirski i telefonsko-signalni vod i radio-sekciju. Pored toga, u njihovom sastavu trebalo je da bude i minersko-pionirski

vod, koji će se kasnije osamostaliti i prerasti u inženjersku čet. U bataljonima je trebalo oformiti telefonsko-signalne i minersko-pionirske desetine.⁵⁸⁾

U početku. Štab Brigade je imao samo jednu radio-stanicu tipa SGR-284, koja se pokretala preko ručnog generatora koji se često kvario. Rezervnih dijelova nije bilo.⁵⁹⁾ Radio-stanicu su opsluživali radio-telegrafisti, a sadržaj depeša su šifrirali i dekriftirali šifranti, uglavnom stari i prekaljeni borci, u najvećem broju drugarice. Prvi šifrant u Štabu 21. brigade bila je Olga Nakić, student iz Bukvika, koja je 1941/1942. u Sarajevu bila kurir Pokrajinskog partijskog rukovodstva.

Među boračkim sastavom bilo je sve manje starih boraca, bilo zbog toga što su mnogi izginuli ili bili ranjeni, bilo zbog toga što su mnogi otišli na rukovodeće dužnosti u druge jedinice ili u vojno-pozadinske ustanove, koje su se tada ubrzanim tempom razvijale. Za vrijeme boravka oko Gračanice, na Majevidici i u Tuzli, u Brigadu je dobrovoljno stupilo nekoliko desetina novih boraca. Isto toliko mobilisanih boraca uputila je komanda Tuzlanskog vojnog područja. Najviše novih boraca Brigada je dobila kada je 3. novembra sa 180 bivših esesovaca popunila svoje redove. Ti borci su ranije u neprijateljskim jedinicama naučili da se sve radi po komandi. Bili su disciplinovani i uredni, ali su im nedostajali polet, svjesno zalaganje i odricanje koje je bilo svojstveno samo partizanskim dobrovoljcima. Bivši esesovci su odlično rukovali pješadijskim naoružanjem i dobro gađali, ali ih je hvatala panika kada su bili izloženi vatri protivničke artiljerije i minobacača. U ranijim borbama kao pripadnici neprijateljskih jedinica nisu bili izloženi takvoj vrsti vatre, s obzirom da su jedinice NOV i POJ sa kojima su oni vodili borbu imale veoma malo artiljerijskih oruđa i minobacača i nedovoljan broj municije za ta oruđa.

Stari borci su u početku sa nepovjerenjem gledali na te nove borce, dotadašnje njihove protivnike, protiv kojih su se ogorčeno borili prethodnih šest mjeseci. Zbog toga su politički organi u jedinicama preduzimali sve mjere objašnjavanja da se otkloni to nepovjerenje. Stari borci su preuzeli ulogu prevaspitača novih boraca od kojih su mnogi imali nejasne i pogrešne predstave o narodnooslobodilačkom pokretu i NOB-i uopšte.⁶⁰⁾ Međutim, što je više prolazilo vrijeme novi borci su se sve više saživljavali sa ljudima i životom u jedinicama, sticali nove navike i postajali pravi članovi

⁵⁸⁾ Zbornik IV, knj. 31, dok. 54, str. 256-257

⁵⁹⁾ Zbornik IV, knj. 30, dok. 50, str. 258

⁶⁰⁾ Isto, dok. 103, str. 594-595.

partizanskog kolektiva. Svojom borbenošću i ponašanjem mnogi su stekli ugled u jedinicama, pa su postali vodni i četni rukovodioci.

Opšta karakteristika personalnog sastava komandi četa i štabova bataljona je bila daje u cijelosti bio mlad, bez dovoljno iskustva u samostalnom rukovođenju. S druge strane, oni su posjedovali sve one dobre osobine koje su krasile partizanske komandire, komandante i političke komesare, tj. bili su bezgranično odani ciljevima NOB-a i političkoj liniji koju je postavila Komunistička partija Jugoslavije. Bili su odlučni u izvršavanju svih zadataka. Oni su se tada nalazili u punom razvoju kao vojno-politički rukovodioci, pa im je trebalo pružiti svu pomoć da bi stekli što veće iskustvo i podigli nivo svog vojnog, političkog i opšteg obrazovanja.⁶¹⁾

Štab Brigade je nastojao da se mlade starješine samostalno razvijaju. Kada bi neka jedinica polazila na zadatak i akciju, skoro po pravilu sa njom je išao starješina iz više komande koji je usmjeravao rad komande bataljona i pomagao da uspješno obavi zadatak. Međutim, dešavalo se da on praktično preuzme komandu nad jedinicom. Od toga se u principu odustalo, ali je i dalje bila praksa da na važnije zadatke pođe neko iz više komande.

Politički rukovodioci u četama i bataljonima su takođe bili mladi ljudi, češće mlađi od svojih drugova vojnih rukovodilaca. I oni su morali mnogo čega da nauče da bi uspješno rukovodili partijskim organizacijama i političkim radom u jedinicama. Svoju ličnu izgradnju su zasnivali na samostalnom proučavanju štampanog političkog materijala koji je u malom broju stizao u jedinice. Zatim na teoretskim časovima, a kasnije nastavom na nižem partijskom kursu koji je organizovan pri Oblasnom komitetu KPJ za istočnu Bosnu.

Politički rad u jedinicama odvijao se po opštem planu, ali rezultati su zavisili od političkog i opšteg obrazovanja, umješnosti i agilnosti i metoda rada političkih rukovodilaca. Glavni oslonac u političkom radu su bili borci, članovi KPJ i SKOJ-a.⁶²⁾

U oktobru 1944. godine prorađivani su slijedeći članci iz časopisa »Nova Jugoslavija« broj 12: Dvadeset sedmi mart 1941. godine, Bosna i Hercegovina u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji, Sila i bijeda njemačkog vojnika, Članci iz lista »Oslobođenje« broj 10, 11, i 12, Sveska »Junaci Sovjetskog Saveza«, Letak Štaba

®) Zbornik IX, knj. 7, dok. 97. str. 488.

o*) Arhiv VII, fond NOI» u, k. 408 A, br. reg. 37/1 7.

3. korpusa sa naslovom »Četnici«, Letak Štaba 3. korpusa sa naslovom »Muslimani«.

Povodom dana oktobarske revolucije Štab 3. korpusa je organizovao takmičenje u svim jedinicama koje se odvijalo po slijedećim propozicijama:

- Ko će neprijatelju nanijeti više gubitaka?
- Ko će porušiti više željezničko-putnih komunikacija?
- Ko će postići bolje rezultate u borbenoj obuci, rukovanju s oružjem, političkom radu u jedinici i na terenu?
- Ko će bolje organizovati kulturno-prosvjetni rad i dati više priredbi za borce i građanstvo?

Takmičenje je počelo 21. oktobra i trajalo do 6. novembra. Sutra je u svim jedinicama održana proslava dana oktobarske revolucije na kojoj su saopšteni rezultati takmičenja i održana predavanja o značaju oktobarske revolucije.

U novembru obrađene su slijedeće političke teme: Narodnooslobodilačka borba, Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, Crvena armija i značaj njenog dolaska u našu zemlju, Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika.⁶³⁾ Krajem novembra u svim jedinicama je obilježena godišnjica Drugog zasjedanja AVNOJ-a i Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a.

Rukovodioci iz Brigade su u Tuzli prisustvovali priredbi kojom prilikom su mogli čuti stihove »Stojanke majke Knežopoljke« i skeč »Kafanski stratezi«.⁶⁴⁾

Vrlo povoljan razvoj političke situacije na svjetskim ratištima i u zemlji pozitivno je uticao na moralno-političko stanje u jedinicama. Dodir sa Tuzlom i boravak u tom oslobođenom gradu takođe je veoma povoljno djelovao na raspoloženje boraca. Oni su imali prilike da prisustvuju mnogim manifestacionim zborovima, smotrama, priredbama i konferencijama. Prisustvovali su takođe bioskopskim predstavama na kojima su prikazivani sovjetski filmovi. Borci su pokazali volju i interesovanje za političko i opšte obrazovanje. Najveći nedostatak je predstavljala nestašica stampnog političkog materijala za pojedine teme. U Brigadu su redovno stizali primjerci »Fronta slobode« i omladinskog lista »Naša borba«. Od novembra 1944. godine su počeli stizati primjerci »Politike« i »Borbe«, ali neredovno.

⁶³⁾ Zbornik IX, knj. 7. dok. 184, str. 433.

⁶⁴⁾ Isto, dok. 135, str. 694.

Drugi vid političkog djelovanja se iskazivao na četnim i bataljonskim boračkim konferencijama na kojima se raspravljalo o stanju u tim jedinicama. Tom prilikom su borci otvoreno iznosili svoja zapažanja, mišljenja i poglede a starješine su davali odgovore na postavljena pitanja.

Politički rad među stanovništvom na terenu bio je najintenzivniji za vrijeme boravka oko Gračanice. gdje su jedinice, uglavnom, bile u naseljima, a manje intenzivan na Majevidici. gdje su jedinice, uglavnom, boravile van zaselja. Kada je Brigada bila u Tuzli nije bilo potrebe da se politički rukovodioci Brigade angažuju za rad sa stanovništvom, jer su to obavljale društveno-političke organizacije i organi vlasti u gradu. U to vrijeme održana je pojedna politička konferencija u Simin-Hanu i Čaklovićima. dok u Požarnici to nije bilo moguće jer u selu nije ostao nijedan muškarac. Na konferencijama u selima, iz kojih je bilo ljudi u četničkim i zelenokadrovskim grupama, najviše je govoreno o amnestiji koju je Predsjedništvo AVNOJ-a proglasilo 21. novembra 1944. Preko rodbine pozivani su da se prijave oni koji su se još nalazili u četničkim i zelenokadrovskim grupama, garantovana mu je puna sloboda u skladu sa uslovima amnestije.

Kulturno-prosvjetni rad u jedinicama Brigade se odvijao prema uslovima u kojima su se jedinice nalazile. Najviše pažnje se posvećivalo opismenjavanju nepismenih boraca. Taj problem se stalno javljao u istom obliku. Upravo se jedni opismene, a sa novom grupom boraca dođu novi nepismeni. Na drugom mjestu je bilo učenje i pjevanje partizanskih pjesama i formiranje četnih i bataljonskih horova. U novembru su formirani kulturno-prosvjetni odbori u četama i bataljonima. Počelo je izdavanje džepnih bataljonskih novina.⁶⁵⁾

Organizacija KPJ u 38. diviziji je počela da funkcioniše kao cjelina, poslije povratka 18. brigade u sastav Divizije i poslije formiranja 21. brigade. Divizijski komitet KPJ je imenovan krajem septembra 1944. godine. U njega su ušli: Miloš Ilić, zamjenik političkog komesara 17. brigade kao sekretar, te Miloš Zekić, Vlado Rolović i Pero Jovičić kao članovi. Poslije odlaska Miloša Zekića za novog člana Divizijskog komiteta imenovan je Franjo Herljević. Prvi sastanak Divizijskog komiteta KPJ održan je 30. septembra u Gornjem Srebreniku, drugi 25. oktobra na Majevidici, a treći na kojem su prisustvovali Cvijetin Mijatović, sekretar Oblasnog ko-

⁶⁵⁾ Isto, dok. 84, str. 434. i dok. 142, str. 733.

miteta KPJ za istočnu Bosnu, SVetolik Gospić, član tog komiteta i Dane Olbina, politički komesar 3. korpusa u Tuzli.⁶⁶⁾

Prilikom formiranja 21. istočnobosanske brigade u njenim redovima je bilo 66 članova KPJ i 12 kandidata koji su bili raspoređeni u 14 partijskih organizacija; po 4 organizacije u tri bataljona, jedna u Štabu i jedna u prištapskim dijelovima.

Na sastanku Divizijskog komiteta KPJ 30. septembra, postavljen je zadatak da se partijska organizacija brojno ojača. Do slijedećeg sastanka Divizijskog komiteta, 25. oktobra, malo je urađeno na tom pitanju zbog čestih borbi, ali i zbog sektašenja. U 21. brigadu je primljeno svega 6 boraca u članstvo KPJ, najmanje u Diviziji. U toku novembra znatno je više rađeno u tom pogledu, pa je početkom decembra 1944. godine partijska organizacija u Brigadi brojala 110 članova KPJ i 10 kandidata. U svakom od četiri bataljona postojale su po 4 partijske organizacije i po jedna u Štabu i prištapskim dijelovima, izviđačkoj četi i sanitetskom vodu. Po svom socijalnom porijeklu 52% članova su bili seljaci, 29% radnici a 19% intelektualci i đaci.⁶⁷⁾

Na prvom sastanku Divizijskog komiteta, 30. septembra, postavljeni su pred političke organizacije slijedeći zadaci: da se posveti najveća pažnja vojničkom obrazovanju boraca i starješina i da se radi na osamostaljenju komandi četa i štabova bataljona; da se svi borci upoznaju sa tekovinama narodnooslobodilačke borbe, da se redovno informišu o vojnim i političkim događajima u zemlji i u svijetu; da se i dalje radi na jačanju ofanzivnog duha kod boraca u kom smislu koristiti pjesme, sijela, priredbe, zborove, konferencije i ostale manifestacije; da partijsko-politički rukovodioci posebnu pažnju posvete podizanju kvaliteta rada intendantskih, sanitetskih i obavještajnih organa;

U pogledu poboljšanja rada partijskih organizacija postavljeni su slijedeći zadaci: brojno jačati partijske organizacije prijemom novih članova iz redova članova SKOJ-a i kandidata, osamostaliti bataljonske boroe i učvrstiti partijske ćelije, posebno pažnju posvetiti članovima KPJ koji se brzo razvijaju, pojačati rad sa kandidatima, po planu izvoditi teoretsku nastavu.⁶⁸⁾

Koncem oktobra, na slijedećem sastanku Divizijskog komiteta, pored ranijih, postavljeni su i novi zadaci kao što su: poboljšati vojno-partijsko i političko obrazovanje starješina češćim odr-

⁶⁶⁾ Miloš Ilić, Rad organizacija KPJ u 17. majevičkoj brigadi u razdoblju maj - decembar 1944. Sedamnaesta majevička brigada, str. 289.

⁶⁷⁾ Zbornik IX knj. 7, dok. 74, str. 389, dok. 84. str. 431. i dok. 142, str. 730.

⁶⁸⁾ Isto, dok. 74. str. 388/389.

žavanjem teorijskih sastanaka, individualnim proučavanjem partijskih materijala i radom partijskih kurseva.

U novembru 1944. godine intenziviran je rad partijskih organizacija. U vezi sa svakim uočenim problemom održan je poseban sastanak na kojem se isključivo raspravljalo o tom problemu i analizirani su uzroci i posljedice te pojave. Pojačan je i teoretski rad. Planirane su za obradu posebne teme: »O Partiji« i »Linija Komunističke partije Jugoslavije«. Trojica partijsko-političkih rukovodilaca su upućeni na niži partijski kurs, koji je u jednomjesečnom trajanju održan pri Oblasnom komitetu KPJ za istočnu Bosnu.

U oslobođenoj Tuzli je od 26. do 28. oktobra 1944. održano Drugo oblasno partijsko savjetovanje, na kojem su ocijenjeni aktuelni vojno-politički događaji u istočnoj Bosni, analizirani nedostaci u radu partijskih organizacija i donijeti zaključci o narednim zadacima o osnovnim problemima iz svih sektora partijskog rada u vezi sa postojećim događajima, posebno o djelstvima na oslobođenju čitave teritorije istočne Bosne i obnovi ovih ratom opustošenih krajeva.⁶⁹⁾

Na tom savjetovanju su prisustvovali i delegati iz partijske organizacije 21. brigade, prvenstveno partijski rukovodioci Brigade i bataljona i istaknuti vojni rukovodioci. Pitanja koja je savjetovanje pretresalo umnogome su pomogla članovima KPJ u njihovom praktičnom radu u jedinicama i na terenu.

Prilikom formiranja Brigade organizacija SKOJ-a nije odmah bila vertikalno i horizontalno povezana. U nekim četama Trećeg, a kasnije i Četvrtog bataljona nije bilo skojevskih aktiva, a bilo je aktiva bez sekretara. U 1, 3. i 4. bataljonu nije bilo bataljonskog rukovodioca SKOJ-a. Najbrojnija i najbolja organizacija je bila organizacija SKOJ-a u 2. bataljonu. Krajem oktobra i u novembru 1944. godine, uz pomoć partijskih organizacija, prišlo se poboljšanju organizacionog stanja skojevske organizacije. U to vrijeme organizacija SKOJ-a je brojala 58 članova. Formirani su Brigadni i bataljonski komiteti SKOJ-a. U Brigadnom komitetu su bila 4 člana od kojih 2 seljaci, 1 radnik i 1 intelektualac.

Bataljonski komiteti SKOJ-a se još nisu osjećali kao rukovodeća tijela omladinske organizacije. To je rezultiralo iz njihove mladosti i nemanja iskustva u radu, pošto je to za njih bio novi posao koji do tada nisu radili. Krajem oktobra 1944. održan je sastanak svih sekretara aktiva SKOJ-a u četama i članova bataljonskih

⁶⁹⁾ Esad Tihić, n. dj. str. 234.

komiteta, na kojem je postavljen zadatak da se preduzmu sve mjere da se učvrste i brojno ojačaju skojevske organizacije.⁷⁰⁾

Na izvršavanju tog zadatka skojevski rukovodioci su uložili sve svoje umijeće i omladinski polet, pa se broj članova SKOJ-a povećao na 87. Skojevci su radili u svih 17 aktiva, koji su redovno održavali radne sastanke, na kojima se diskutovalo o problemima borbe, života i rada u četama. Rad na teoretskom polju je dao skromne rezultate zbog toga što su i sami skojevski rukovodioci posjedovali malo teoretskog znanja. Delegati skojevske organizacije iz Brigade učestvovali su na Prvoj oblasnoj konferenciji USAOJ-a za istočnu Bosnu, koja je održana u Tuzli 20. i 21. oktobra 1944. godine.

UČEŠĆE 21. ISTOČNOBOSANSKE BRIGADE U BORBAMA U DONJEM TOKU DRINE KRAJEM NOVEMBRA I U DECEMBRU 1944.

Borbe protiv jedinica 1. brdske divizije

Ranije smo naveli da je, krajem oktobra, stigla u donji tok Drine njemačka 1. brdska divizija sa zadatkom da posjedne uporišta duž komunikacije Drinjača - Zvornik - Bijeljina i prihvati jedinice Grupe armije »E« koje su se povlačile dolinom Ibra i Zapadne Morave. Krajem novembra počelo je, a u decembru nastavljeno, ubrzano prebacivanje njemačkih jedinica iz doline Zapadne Morave preko Ljubovije, Drinjače, Zvornika i Bijeljine ka Brčkom i Sreću s ciljem da zaustave nastupanje jedinica NOVJ i Sovjetske armije koje su nadirale u pravcu Vinkovaca i Vukovara.

Prva brdska divizija je pretrpjela velike gubitke na prilazima Beogradu, pa je u donji tok Drine stigla sa svega 7000 vojnika. Tu je izvršila popunu svojih prorijedenih jedinica i uspješno odbijala napade 17. majevičke brigade, koja je zatvarala pravac Zvornik-Tuzla i vršila istovremeno česte napade na neprijateljska uporišta u cilju uznemiravanja i otkrivanja njegovih namjera.

Poslije stabilizacije fronta u istočnoj Bosni, glavna borbena dejstva jedinica 3. korpusa odvijala su se duž komunikacija: Sokolac - Rogatica - Višegrad i Sokolac - Vlasenica - Zvornik - Bijeljina. Dvadeset sedma divizija se, od sredine oktobra, nalazila na Romaniji i uspješno ugrožavala povlačenja njemačkih jedinica duž komunikacije Višegrad-Rogatica-Sokolac i dolinom Prače. Koncem novembra Štab 3. korpusa je odlučio da i glavninu svoje 38. di-

⁷⁰⁾ Zbornik IX, knj. 7, dok. 84, str. 432-433.

vizije orijentiše u napad na uporišta neprijatelja na dijelu komunikacije od Zvornika do Janje, pa je u tom smislu izdao naređenje Štabu 38. divizije da sa dvije brigade presiječe i poruši komunikacija Zvornik - Bijeljina, napadne neprijateljska uporišta duž komunikacije i obezbijedi prelaz i na lijevoj strani Drine, prihvati jedinice 28. slavonske divizije koje su se nalazile kod Loznice i Banje Koviljače.⁷¹⁾

Pošto je 17. majevička brigada bila već dosta iscrpljena svakodnevnim borbama koje su trajale tri sedmice, Štab 38. divizije je donio odluku da 17. majevičku brigadu povuče u Tuzlu za obezbjeđenje grada i okoline, a na sektor Celopek - Kozluk - Šepak uputi 18. i 21. brigadu sa zadatkom da likvidiraju neprijateljska uporišta na tom sektoru, obezbijede prihvati 28. divizije iz Srbije, a potom pristupe uništenju neprijateljskog garnizona u Zvorniku.

Na svoj borbeni zadatak ka Drini, 21. brigada je sa tri bataljona krenula 20. novembra iz Tuzle. Jedan bataljon je privremeno ostao u Tuzli do dolaska 17. majevičke brigade. Prvog dana marša 21. brigada je stigla do Hamzinog Hana, drugog na prostoriju Zukići - Nežuk - Baljkovica, a trećeg na liniju Jusići - Mahmutovići - Malešići.

U noći između 23. i 24. novembra obje brigade su krenule u napad. Dva bataljona 21. brigade su napali neprijatelja u Skočiću i Kozluku, a jedan bataljon je postavljen u zasjedu kod Danojlovića Hana. U borbi koja je trajala do kasnih noćnih sati, neprijateljsko uporište u Skočiću je likvidirano, a u Kozluku je neprijatelj pružio vrlo žilav otpor iz utvrđenih položaja, uz podršku jake artiljerijske i minobacačke vatre. Tokom borbe intervenisali su dijelovi 98. puka 1. brdske divizije iz Zvornika, odbacili zasjedu kod Danojlovića Hana, prodrli u Kozluk i uspjeli sačuvati uporište. Neprijatelj je imao oko 40 izbačenih iz stroja, dok je iz 21. brigade poginulo 4, ranjeno 7 i nestalo 2 borca. Slijedeće noći, 24. novembra, jedan bataljon 21. brigade je izveo demonstrativni napad na neprijateljsko uporište u Kozluku, a drugi je postavio zasjedu na cesti, na koju je naišla jedna neprijateljska jedinica. U toj borbi je ubijeno i ranjeno oko 20 neprijateljskih vojnika.

Dvadeset petog novembra 21. brigada je izvršila pokret i postavila se na liniju Muslimanski Nežuk - Baljkovica.⁷²⁾ Tu je ostala i sljedećeg dana kada je njemačka 1. brdska divizija dobila naređe-

⁷¹⁾ Zbornik IV, knj. 31, dok. 6, str. 32. i Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258, broj reg. 36/2-3.

⁷²⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1259, br. reg. 7/9.

nje i počela hitno da glavninu svojih snaga izvlači na sjever radi zatvaranja fronta na Dravi, kuda su nastupale jedinice 12. vojvođanskog korpusa. Tog dana, 26. novembra, jaka kolona 1. brdske divizije, koja je prispjela iz Zvornika, deblokirala je svoj Kozlučki garnizon i sa njim nastavila pokret prema -Janji i Bijeljini.

Kada je stigla vijest o izvlačenju neprijatelja prema sjeveru, Štab 21. brigade je pokrenuo svoje jedinice prema Zvorniku. Po dolasku na prostoriju Kitovnica - Križevci. Štab brigade je uputio dva bataljona da napadnu neprijateljska uporišta u neposrednoj blizini Zvornika.

Dvadeset osmog novembra 21. brigada se postavila na liniji Mrkodol - Čelopek, gdje je, sa dijelom jedinica 28. divizije, zatvarala pravac od Zvornika i obezbjeđivala prebacivanje ostalih jedinica 28. divizije preko Drine. U to vrijeme, jedan bataljon iz Brigade je obezbjeđivao Divizijsku bolnicu i Štab divizije.⁷³⁾

Pošto su jedinice 28. divizije, 29. i 30. novembra, završile prebacivanje preko Drine⁷⁴⁾ i pomjerile se prema Janji i Bijeljini, Štab 38. divizije je 21. brigadu postavio na položaje Snagovo - Glumine - Gušteri, a 18. brigadu lijevo od nje na položaje Cirilovo brdo - Kitovnica - Karakaj u cilju zatvaranja pravca Zvornik - Tuzla od prodora novih neprijateljskih jedinica koje su već pristizale u dolinu Drine.⁷⁵⁾

*Borbe sa njemačkim snagama koje su se izvlačile
iz doline Zapadne Morave*

Dvadeset devetog novembra njemačke pontonirske jedinice podigle su pontonski most preko Drine kod Ljubovije. pa je taj dan počelo prebacivanje 11. vazduhoplovno-poljske divizije, koja je takođe hitala ka donjem toku Drine. Njoj u susret u cilju prihvata je pošla motorizovana pukovska borbena grupa »DAUNER« iz 1. brdske divizije, koja je trebalo da joj omogući bezbjedan prolaz dolinom Drine.⁷⁶⁾

⁷³⁾ Isto, K. 1259, br. reg. 7/a.

⁷⁴⁾ Nail Redžić, Dvadeset peta brodska brigada. Vojnoizdavački zavod, Beograd 1976, str. 215; Bogdan Bosočić. Dvadeset prva slavonska brigada. Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1981, str. 248. Zbornik IV. km. 31. dok. 80. str. 347: Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1259 br. reg. 7/9.

⁷⁵⁾ Zbornik IV. knj. 31, dok. SO. str. 347: Arhiv VII. fond NOP-a k. 1259, br. reg. 7/9.

⁷⁶⁾ Bobena grupa »Dauner« imala je u svom sastavu: 3. bataljon 99. puka. 54. izviđački bataljon. 79. dopunski bataljon. 1. divizion 79. artiljerijskog puka i dijelova za snabdijevanje (Zbornik IV, knj. 31. dok. 33. str. 193. pr. 6)

Pukovska borbena grupa »Dauner« je dio snaga zadržala oko Zvornika, a drugi dio je uputila ka Drinjači da prihvati pret-hodnicu 11. vazduhoplovno-poljske divizije. Dijelovi koji su se na-lazili u Zvorniku pošli su 1. decembra u izviđanje ka Snagovu, uz podršku artiljerije i minobacača. Oni su čitav dan vodili borbu sa jedinicama 21. brigade, a oko 17 časova su se povukle ka Zvorniku. U noći između 2. i 3. decembra bataljoni 21. brigade su napali po-ložaje neprijatelja na Zmajevcu i Vratolomcu, koje je on solidno ut-vrdio i preciznim sistemom vatre branio. I u toku slijedeće noći, 2. i 4. decembra, bataljoni 21. brigade su napadali na neprijateljske položaje na Vratolomcu i Zmajevcu, ali ih nisu mogli likvidirati, jer ih je protivnik uporno branio.⁷⁷⁾ Te noći je ubijeno 11, a ranjeno isto toliko neprijateljskih vojnika. Ubijeno je i 6 konja. Vlastiti gu-bici su bili; 3 teško ranjena i 2 lakše ranjena borca.⁷⁸⁾

Četvrtog decembra dvije čete iz Brigade su izvršile demon-strativan napad na neprijatelja, koji se nalazio na dominantnim položajima u Kuli-Gradu. U tom napadu su ranjeni jedan borac i za-mjenik komandanta 21. brigade kapetan Blagoje Pejanović.⁷⁹⁾

Petog decembra 21. brigada je, po naređenju Štaba 38. divi-zije, izvršila pokret prema jugu u cilju napada na neprijateljske ko-lone iz sastava 11. vazduhoplovno-poljske divizije koje su se kretale od Drinjače prema Zvorniku. Dio položaja 21. brigade na komuni-kaciji Zvornik - Tuzla na liniji Lišina - Križevci preuzela je 18. hr-vatska brigada.⁸⁰⁾

Te večeri upućena su tri bataljona 21. brigade da zauzmu po-godne položaje za napad uz komunikaciju Drinjača - Zvornik. Svoj Četvrti bataljon Štab 21. brigade je postavio za obezbjeđenje prav-ca od Kule-Grada ka Liplju. Uskoro je komunikacijom naišla duga neprijateljska kolona u kojoj je bilo preko 200 vozila, zatim tenko-vi, artiljerijska oružja i protivavionski mitraljezi. Bataljoni 21. bri-gade su, sa pogodnih nadvisujućih položaja, otvorili snažnu vatru na njemačku kolonu i nanijeli joj, po vlastitoj procjeni, gubitke od oko 70 mrtvih i ranjenih i uništili nekoliko vozila. Međutim, plijen se nije mogao izvući sa ceste, jer su nadirale sve snažnije njemačke snage.

⁷⁷⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1359, br. reg. 8/9.

⁷⁸⁾ Zbornik IV. knj. 31, dok. 64, str. 299000.

⁷⁹⁾ Kapetan Blagoje Pejanović je poslije ranjavanja pošao u bolnicu 3. korpusa. Više se nije vratio u Brigadu.

⁸⁰⁾ Zbornik IV, knj. 31, dok. 192, str. 390.

Sutra naveče ponovljen je napad na istom mjestu na drugu njemačku kolonu, kojom prilikom je izbačeno iz stroja oko 60 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjena su 4 kamiona, jedan mitraljez i 1.500 komada municije. Brigada je imala 3 lakše ranjena borca.

Poslije prolaska 11. vazduhoplovno-poljske divizije, koja je 7. i 8. decembra pristigla na liniju Janja - Bijeljina, u Zvornik i u Drinjaču je došao 21. lovački puk 21. divizije »Skenderbeg«, koji je preuzeo ulogu prihvatnih snaga na tom pravcu. On je dva svoja bataljona postavio u Zvornik i na okolne položaje, a jedan bataljon u Drinjaču.

Pošto je neprijatelj do dolaska novih snaga sa juga privremeno prekinuo jače komuniciranje cestom Drinjača - Zvornik, 21. brigada se 9. decembra vratila na ranije položaje na liniji Snagovo - Gušteri - Glumine - Planina. Tog dana je 2. bataljon, sa svojom udarnom grupom i dobrovoljcima iz ostalih bataljona, napao na jednu manju neprijateljsku kolonu koja je išla od Zvornika ka Drinjači. Pošto je neprijateljska kolona, u kojoj je bilo tenkova i flakova, pružila jak otpor, Udarne grupa 2. bataljona se povukla uz gubitke od 3 mrtva, 2 lakše i jednog teže ranjenog borca.⁸¹⁾

Pošto je od Vrhovnog štaba tog dana primljeno obavještenje da neprijatelj namjerava da izvrši prodor od Zvornika ka Tuzli, 21. brigada je, po naređenju Štaba 38. divizije, prišla temeljnom rušenju komunikacije koja vodi u tom pravcu.⁸²⁾ Dvanaestog decembra neprijatelj je napravio ispad u pravcu položaja 21. brigade, ali je odbijen. U toku noći između 12. i 13. decembra Udarne grupa 21. brigade, s Udarne grupom 38. divizije, i još 60 dobrovoljaca, napala je na neprijateljsko uporište u Karakaju na izlazu iz Zvornika, koje je bilo opasano bodljikavom žicom i branjeno preciznim sistemom vatre. Uspjeh je izostao i pored upornog zalaganja boraca iz obje grupe.

Da bi se u slučaju prodora neprijatelja komunikacija Zvornik - Tuzla potpuniše onespobila za saobraćaj i po dubini, 13. decembra jedinice 21. brigade su upućene da je poruše i na dijelu od Memića preko Zolja od Dubnice.⁸³⁾ Njima je u rušenju pomogao Radni bataljon iz Tuzle, koji je bio sastavljen od ljudi starijih godina.

⁸¹⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1259, br. reg. 8/9.

⁸²⁾ Zbornik IV, knj. 31, dok. 145, str. 720.

⁸³⁾ Isto, dok. 64, str. 292.

Prebacivanje divizija Južne operativne grupe preko Drine i borbe sa novim neprijateljskim jedinicama koje su pristizale sa juga

Polovinom decembra 1944. godine na sremskom frontu vodile su se vrlo teške borbe. Njemačke jedinice, koje su pristigle iz doline Drine, uspjele su da istisnu jedinice NOVJ i Sovjetske armije sa Vukovarskog mostobrana i zaustave njihovo nastupanje u pravcu Vinkovaca. Zbog toga je Vrhovni komandant NOV i POJ 12. decembra naredio Štabu Južne operativne grupe divizija da svoje jedinice hitno prebaci preko Drine i spriječi pridolazak novih njemačkih jedinica dolinom Drine na sjever, na sremski front.

Trinaestog decembra Štab 38. divizije je pripremio obavještenje preko Štaba 4. bataljona 17. majevičke brigade, koji je otporatio generala Vladu Popovića,⁸⁴⁾ na njegovom putu u Srbiju, da će se za dan-dva prebaciti tri divizije NOVJ iz Srbije u istočnu Bosnu između Čelopeka i Janje.⁸⁵⁾

Sutra, 14. decembra, stigla je Štabu 3. korpusa depeša Vrhovnog štaba NOV i POJ u kojoj mu naređuje da jedinice pod njegovom komandom ovladaju komunikacijom u dolini Drine i da u sadržajstvu sa jedinicama Južne operativne grupe divizija spriječe pokrete neprijatelja ka Brčkom i Sremu. Postupajući po toj depeši Štab 3. korpusa je naredio Štabu 27. divizije da njegove dvije brigade napadnu neprijatelja u Drinjači, a Štabu 38. divizije da sa njegove dvije brigade napadne neprijatelja u rejonu Zvornika. U vezi s tim, Štab 38. divizije je naredio 21. brigadi da ponovo zaposjedne ranije položaje na liniji Snagovo - Gušteri - Glumine. Brigadi je pridodat 4. bataljon 17. majevičke brigade.⁸⁶⁾

Na desnoj obali Drine nalazila se 24. brigada 45. divizije. Ona je prema sebi imala jedinice 7. SS »Princ Eugen« divizije, koje u planirano vrijeme nisu mogle preći preko pontonskog mosta na Drini kod Ljubovije koji je nabujala Drina preplavila i oštetila,⁸⁷⁾ pa su bile prisiljene da maršuju desnom obalom Drine, odakle su

⁸⁴⁾ General-major Vlado Popović, dotadašnji komandant 3. korpusa, po naređenju Vrhovnog štaba, je u pratnji 4. bataljona 17. majevičke brigade, 2. decembra krenuo iz Tuzle da se prebaci preko Drine. Kada je stigao blizu komunikacije Kozluk - Janja, u selo Jusići, nije mogao da se prebaci preko ceste i rijeke nego je to učinio tek 14. decembra, uz obezbjeđenje jedinica 28. slavonske divizije.

⁸⁵⁾ Radilo se o 17., 45. i 28. diviziji. Ova posljednja se neposredno prije toga prebacila, pod pritiskom neprijatelja, na desnu obalu Drine. Dvadeset i pet divizija Južne operativne grupe nalazila se u maršu od Valjeva ka Loznici, a 23. divizija prema Ljuboviji.

⁸⁶⁾ Zbornik IV, knj. 31. dok. 71, str. 318; Jeremija Ješo Perić. n. čl. str. 89.

⁸⁷⁾ Njemačka komanda grupe armije »E« je mislila da zbog toga 7. SS divizija prebaci preko Drine kod Višegrada, pa odatle prema Sokolcu i Vlasenici, a zatim ka Drinjači i Zvorniku.

odbacili bataljone 24. brigade. Kada je pionirski bataljon 7. SS divizije popravio most kod Zvornika, sve jedinice te divizije prebacile su se na lijevu obalu Drine na tom mjestu od 16. do 18. decembra. Odatle su produžile pokret prema Bijeljini, odbacujući od komunikacije jedinice 28. divizije. Kada su stigle u Bijeljину, jedinice 7. SS divizije su krenule u napad na jedinice 17. divizije, koje su se upravo u to vrijeme, kod Badovinaca, prebacivale preko Drine.

Pod komandu Štaba 7. SS »Princ Eugen« divizije štavljenje privremeno 21. lovački puk 21. divizije »Skenderbeg«, koji je obezbjeđivao njen prihvatao i bio raspoređen sa dva bataljona u Zvorniku i okolnim uporištima, a jednim bataljonom u Drinjači.⁸⁸⁾ U okviru postavljenog zadatka da unište neprijateljske snage u Zvorniku, četiri bataljona 21. brigade napali su noću između 16. i 17. decembra položaje neprijatelja na Vratolomcu, Zmajevcu i Mladevcu i Kula-Gradu, a dva bataljona 18. brigade na neprijateljske položaje na Lipovcu i Karakaju. U toku napada bataljoni 21. brigade zauzeli su prvu liniju rovova, ali dalje nisu mogli zbog jakog otpora Nijemaca. Po procjeni Štaba 21. brigade te noći je neprijatelj imao oko 120 vojnika izbačenih iz stroja, a vlastiti gubici su bili 30 mrtvih i ranjenih.

U toku 17. i 18. decembra odbijeni su žestoki protivnapadi Nijemaca, a u noćima između 18. i 19. i između 19. i 20. decembra bataljoni su 21. i 18. brigade ponovo napali na istoimene položaje neprijatelja. Jedinice 21. brigade su savladale neprijateljsku odbranu na Zmajevcu, Vratolomcu i Kula-Gradu i prodrle duž ceste Tuzla - Zvornik, upale u centar grada i zapalile veliki magacin sa municijom. Uništen je jedan top sa municijom, kamion sa radio-stanicom, a zaplijenjena je veća količina artiljerijskih i minobacačkih granata. Zarobljeno je oko 20 njemačkih vojnika, među njima njemački komandant teritorijalne odbrane. Protivnapad njemačkih tenkova odbijen je djeinstvom donbula. Bataljoni 18. brigade su ovladali Lipovcem i Karakajom i stigli do gradskog groblja na Jaranu.⁸⁹⁾ Neprijatelj iz sjevernog dijela grada i iz Malog Zvornika sa desne strane Drine je otvorio jaku vatru iz topa i protivavionskog mitraljeza, pa su se jedinice 21. brigade povukle nešto nazad. Procjenjivalo se daje te noći neprijatelj imao oko 200 vojnika izbačenih iz stroja. Pošto su noću između 18. i 19. decembra 16. muslimanska i 19. birčanska brigada oslobodile Drinjaču, očekivalo se da će jedinice 38. divizije, u prvom redu 21. brigada, slijedeće noći, u

⁸⁸⁾ Zbornik IV, knj. 31, dok. 162, str. 284, pr. 3.

⁸⁹⁾ Zbornik IV, knj. 31, dok. 146, str. 723-726, dok. 71, str. 313-315.

ponovljenom napadu, osloboditi Zvornik. Međutim, baš tada stiglo je naređenje Štaba Južne operativne grupe divizija da 38. i 27. divizija obustave napade na neprijateljske snage u povlačenju u rejonu Zvornika i krenu ka zapadu da spriječe nastupanje četničke grupacije Draže Mihailovića prema Tuzli.

BORBE SA ČETNIČKOM GRUPACIJOM DRAŽE MIHAILOVIĆA NA PRILAZIMA TUZLI

Pod pritiskom snaga NOVJ četničke jedinice iz Srbije, krajem novembra, krenule su ka jugoistočnoj Bosni. Tu su se početkom decembra podijelile na dvije grupacije. Južnu koja je pošla u pravcu Kalinovika i Trnova i sjevernu jaču koja je pošla na sjever kroz istočnu Bosnu, paralelno sa njemačkim jedinicama iz Grupe armija »E« sa čijim je predstavnicima postignut dogovor u tom smislu.

U sjevernoj četničkoj grupaciji bile su slijedeće jedinice: Šumadijska grupa korpusa u kojoj su bile 1. i 2. šumadijski i Požeški korpus. Prva kragujevačka i Jurišna prateća brigada jačine oko 2.000 ljudi; Srpski udarni korpus sastava: 1, 2. i 3. divizija. Taj korpus je formiran od Nedićeve Srpske državne straže (SDS - graničari) i brojao je oko 2.500 ljudi; Grupa korpusa Gorske garde u kojoj su bili Kosmajski, Crnogorski i Zlatiborski korpus sa oko 2.700 ljudi, Rasinsko-toplička grupa korpusa sa oko 1.500 ljudi, Južnomoravska grupa korpusa sa oko 1.500 ljudi, Mlavsko-smederevska grupa korpusa sa oko 600 ljudi, Javorski korpus sa oko 300 ljudi, Avalski korpus oko 300 ljudi, ukupno oko 11.000 ljudi.

Četnička sjeverna grupa je računala na sadjejestvo sa istočnobosanskim četničkim jedinicama i to: Majevičkim korpusom koji je imao oko 2.500 ljudi, Trebavskim korpusom od oko 2.000 ljudi, Ozrenskim korpusom od oko 3.000 ljudi, Vlaseničkom brigadom Romanijskog korpusa i Kladanjskom brigadom Zeničkog četničkog korpusa.

Nastupni marš sjeverne grupe počeo je 4. decembra u dvije nastupne kolone: desna koja se kretala prema Han-Pijesku i Vlasenici i lijeva čiji je pravac vodio preko Drapnića i Žeravice.

Pošto je glavnina 3. korpusa NOVJ bila angažovana u borbama sa Nijemcima na sektoru Drinjača - Zvornik, prema četničkim snagama je orijentisana samo 20. romanijska brigada 27. divizije. Odbacujući njene dijelove, četnici su 16. decembra zauzeli Han-Pijesak, a 17. decembra Vlasenicu. Sutra su četnici opkolili

20. brigadu na Igrištima, Vjetreniku i Podbukviku, odakle se ona poslije 36 sati neprekidne borbe probila u pravcu Nerića, Pjenovca i Kusača.⁹⁰⁾

Već 16. decembra Draža Mihailović je uputio Komandi sjeverne grupe bosanskih četničkih korpusa, pod koju su spadali Ozrenski, Trebavski i Zenički četnički korpus i četnička komanda zapadne Bosne, depešu slijedećeg sadržaja: »Rodi - A - C - sa 10.000 srbijanskih četnika nastupam pravcem: Han-Pijesak - Vlasenica - Šekovići - Tuzla i pravcem: Olovo - Kladanj - Živinice. Preduzmite odmah energične napade prema oblasti Tuzle svim snagama. Nemojte da u ovom momentu stvarate druge neprijatelje. Ponavljam najenergičnije koncentrišite napade u oblasti Tuzle svim snagama.⁹¹⁾

Neprijatelj je iz Vlasenice nastavio nastupanje i do večeri 19. decembra izbio na liniju Cikote - Šekovići - Papraća, a 20. decembra na liniju rijeka Drinjača-Javornik. Situacija je bila veoma složena, jer se nisu poznavale prave namjere četnika. Zbog direktne ugroženosti komunikacije Tuzla - Zvornik, Štab Južne operativne grupe naredio je Štabu 3. korpusa da jedinice 38. i 27. divizije sa fronta kod Zvornika uputi prema četnicima. Štab 3. korpusa je odmah radiogramom naredio Štabu 27. divizije da njegove jedinice krenu prema četnicima pravcem Cikote - Šekovići, a Štabu 38. divizije da sa 18. i 21. brigadom krene preko Papraće i Borogova ka Šekovićima.⁹²⁾

Na osnovu tog naređenja 21. brigada je, 20. decembra, u jutarnjim časovima, krenula sa Snagova prema Borogovu i Kominjači. Putem je rastjerala manje grupe domaćih četnika. Bilo je oblačno i maglovito vrijeme, pa je orijentacija bila otežana. Nije bilo podataka o jačini, položajima i namjerama neprijatelja. Veza između bataljona teško se održavala. Kada su stigle pod Borogovo, jedinice su naišle na jak otpor neprijatelja,⁹³⁾ pa su se pred noć povukle na liniju Kula - Osmaci - Kakanj. Na toj liniji Brigada je primila borbu sa neprijateljem koji je u velikom broju nastupao prema Spreči. Nakon duže i teške borbe, u kojoj je neprijatelj imao osjetne gubitke, uslijed njegove brojne nadmoćnosti i zbog toga što je neprijatelj ugrozio bokove njenog borbenog poretka, 21. brigada se

Ahmet Donlagić, n. d. str. 364.

⁹¹⁾ Zbornik XIV, knj. 4. dok. 192, str. 895.

⁹²⁾ Zbornik IV, knj. 31, dok. 83, str. 358.

⁹³⁾ Na Borogovo su tada izbili prednji dijelovi Korpusa Gorske garde i 3. divizije Srpskog udarnog korpusa.

povukla preko Spreče i zauzela za odbranu liniju Bulatovići - Me-
mići.⁹⁴⁾

Osamnaesta brigada je, 21. decembra, izbila iz doline Spreče na liniju Vidakovići - Petrovići, sjeverno od Šekovića, ali se i ona uslijed nadmoćnosti neprijatelja, poslije višesatne borbe, morala povući u dolinu Spreče, gdje je zauzela položaje na liniji Vukovina - Vis, južno od Prnjavora.⁹⁵⁾

U noći između 21. i 22. decembra 21. brigada se prebacila bliže ka Tuzli i zauzela položaje na liniji Simin Han - Požarnica - Busija sa zadatkom da spriječi prodor četnika sa pravca Majevica prema Tuzli. Na toj liniji ona je tri dana, od 22. do 25. decembra, vodila borbe sa četnicima i sprečavala im dalji prodor ka zapadu.⁹⁶⁾

Osamnaesta brigada, pošto je u toku 22. decembra zadržavala neprijatelja ispred Visa, morala je, pod snažnim pritiskom jakih neprijateljskih snaga, napustiti te položaje i povući se na liniju Dubnica - Miljanovići. U noći između 23. i 24. decembra njena tri bataljona napali su neprijatelja na prostorijski Dubnica - Kalesija - Prnjavor. Sutra, 24. decembra, četnici su doveli pojačanje i napali na položaje Brigade, koja je u noći između 24. i 25. decembra morala zauzeti nove položaje bliže Tuzli na liniji: Međaš - Pješivica - Hamzin Han.⁹⁷⁾

Dok su 21. i 18. brigada vodile borbe u dolini Spreče, 16. i 19. brigada 27. divizije napali sučetnike u dolini Drinjače kod Šekovića i razbili četničku Oplenačku brigadu, nanijeli joj gubitke od oko 50 mrtvih i oko 60 ranjenih. Oplenačka brigada i jedinice koje su za njom nastupale morale su zbog toga promijeniti pravac nastupanja i poći preko Kladnja. Time je došlo i do prekida u rasporedu desne napadne kolone.

Poslije toga, po naređenju Štaba 3. korpusa, 19. birčanska brigada 27. divizije i 17. majevička brigada 38. divizije, koja je privremeno stavljena pod komandu 27. divizije, zajedno sa Tuzlanskim NOP odredom, zatvorili su pravac Kladanj - Đurdevik - Živinice, dok je Posavsko-trebavski odred zatvorio pravac Ozren - Puračić - Lukavac i Srnice - Srebrenik.⁹⁸⁾

U isto vrijeme Štab Južne operativne grupe divizija je naredio 23. diviziji 14. korpusa da krene ka zapadu dolinom Spreče u zahvatu puta Caparde - Tuzla i da napadne četnike sa leđa i olakša

⁹⁴⁾ Arhiv VII, k. 1259. br. reg. 10/9.

⁹⁶⁾ Zbornik IV, knj. 31, dok. 136, str. 651.

⁹⁶⁾ Isto, dok. 123, str. 594.

⁹⁷⁾ Isto, dok. 136, str. 652.

⁹⁸⁾ Isto, dok. 85, str. 365-366, dok. 91. str. 384.

situaciju jedinica 3. korpusa na tom pravcu, koja se svakim danom pogoršavala.⁹⁹⁾

Prema zapovijesti četničke Vrhovne komande od 23. decembra napadna kolona u kojoj su se nalazili: Rasinsko-toplička, Mlavsko-smederevska i Grupa korpusa Gorske garde, Avalski i Javorski korpus i 3. divizija Srpskog udarnog korpusa dobile su zadatak da ovladaju linijom: Svračić - Gornji Petrovići - Jeginov Lug. Druga napadna kolona u kojoj su se nalazili 1. i 2. divizija Srpskog udarnog korpusa sa Vlaseničkom brigadom Sarajevskog korpusa dobila je zadatak da izbiје na liniji Dubrave - Pasci - Ljubače. Treća napadna kolona u kojoj se nalazila Kladanjska brigada Sarajevskog korpusa i Vlasinska i Kozjačka brigada Južnomoravskog korpusa dobile su zadatak da prođu pravcem Đurdevik - Živinice - Ljubače. Tri brigade Južnomoravskog korpusa trebalo je da prodiđu pravcem Đurdevik - Banovići - Kiseljak - Katoličke Poljane - Puračić i pošto dođu u vezu sa Ozrenskim četničkim korpusom trebalo je sa njim da napadnu na grad sa zapadne strane. Trebavski korpus trebalo je da napada pravcem Srnice - Srebrenik - Tuzla, a Majevički četnički korpus sa sjevera duž puta Brčko - Tuzla.¹⁰⁰⁾

Međutim, već sutra, 24. decembra, plan četničke Vrhovne komande o jednovremenom napadu na Tuzlu sa svih pravaca je poremećen, jer su se iznenada sa istoka u pozadini desne napadne kolone pojavile tri brigade 23. srpske divizije, koje su nastupale pravcima: Kalesija - Prnjavor - Caparde - Osmaci i Matkovac - Paprača - Kalbača.

Pošto je dobio obavještenje dokle su stigle jedinice 23. divizije, Štab 3. korpusa je naredio Štabu 38. divizije da njegove dvije brigade (21. i 18) napadnu neprijatelja, uz sadjejestvo jedinica 23. divizije. Po tom naređenju, 21. brigada je 25. decembra napala četnike u rejonu Lučino brdo - Požarnica - Pelelaš. U toku noći, između 25-26. decembra, vođene su vrlo teške borbe u kojima su pojedini položaji po nekoliko puta prelazili iz ruku u ruke. Neprijatelj je uporno napadao ne obazirući se na velike gubitke, a bataljoni 21. brigade su se grčevito branili i preduzimali česte protivnapade.¹⁰¹⁾

Osamnaesta brigada je, 25. decembra, napala četnike u rejonu Međaš - Plješivica i uspjela da ih protjera do Miljakovića i nabaci na Spreču. Međutim, tada je neprijatelj ubacio u borbu sve raspoložive snage i uspio da odbaci Brigadu od Spreče. Borba je trajala nesmanjenom žestinom čitav dan. Slijedećeg dana, 26. decem-

⁹⁹⁾ Isto, dok. 147, str. 735-736.

¹⁰⁰⁾ Isto, dok. 146, str. 729, pri. 107.

¹⁰¹⁾ Isto, dok. 123, str. 594.

bra, Brigada je napala četnike u rejonu Vukovije - Tojšići i uspjela da ih protjera prema Kikaču i Požarnici. Međutim, neprijatelj je uveo u borbu nove snage, izvršio protivnapad i potisnuo Brigadu na njene polazne položaje.¹⁰²⁾

Tog dana stigla je 17. majevička brigada u sastav 38. divizije i zauzela položaje na desnom krilu borbenog poretka Divizije.

Odlučujući protivnapad jedinica 3. korpusa

Pošto se četnička grupacija, koja je nastupala sa istoka, približila gradu na oko 10 kilometara. Štab 3. korpusa je. 26. decembra 1944, naredio 16. muslimanskoj brigadi i Tuzlanskom NOP odreda da krenu u pravcu Ilinčice, Kamenitog brda i Kovačevića i da u sadjeystvu sa jedinicama 38. divizije učestvuju u odbrani grada. Kako je borba na istočnim prilazima gradu dostizala vrhunac, Štab 3. korpusa je promijenio svoju odluku i riješio da 16. brigadu i dijelove Tuzlanskog odreda ukrca u vozove, direktno iz Živinica doveze u Tuzlu i upotrijebi u direktnom protivnapadu na neprijateljsku grupaciju.¹⁰³⁾

U isto vrijeme neprijatelj je težio da što prije razbije jedinice 38. divizije na istočnim prilazima gradu, jer se njegova situacija pogoršavala zbog izbijanja jedinica 23. divizije u njegovu pozadinu.

Tog dana, 26. decembra, Štab 3. korpusa je odlučio da pokrene obje svoje divizije u opšti protivnapad. koji će početi u noći između 26. i 27. decembra. Štab 38. divizije, na osnovu naređenja Štaba 3. korpusa, izdao je naređenje 17, 18. i 21. brigadi da frontalno krenu u napad na četničke položaje, a 16. muslimanskoj brigadi, koja je stavljena pod njegovu operativnu komandu, da, na dijelu fronta koji je držala 21. brigada, ubaci neprimjetno u raspored neprijatelja dva svoja bataljona, koji će u momentu napada brigade 38. divizije s fronta izvršiti napad s leđa u rejonu Pelemiš - Babina Luka.¹⁰⁴⁾

Oko pola noći sve jedinice pod komandom Štaba 38. divizije su krenule u opšti napad, svaka prema postavljenom zadatku. Osamnaesta brigada napadala je u pravcu Tojšića. 21. brigada na pravcu Kolimer - Busija, a 17. brigada pravcem Čive - Vukovije - Međaš. Istovremeno je neprijatelja iz pozadine napala 14. brigada 23. divizije. Do jutra glavnina četničkih snaga koja je napadala sa

¹⁰²⁾ Isto, dok. 136, str. 652-653.

¹⁰³⁾ Ahmet Đonlagić, n. dj. str. 377.

¹⁰⁴⁾ Isto, str. 379.

istoka bila je razbijena i prisiljena da se, pod nepovoljnim uslovima kroz Sprečko polje, povlači ka Živinicama i dijelom ka Majevidi.

Dalje gonjenje neprijatelja preuzele su jedinice 27. divizije.¹⁰⁵⁾ Sa 16. muslimanskom brigadom u gonjenju četnika pravcem Živinice - Višća - Đurdevik pošao je jedan bataljon 21. brigade.¹⁰⁶⁾

Imajući u vidu kakve bi sve vojno-političke posljedice i nevolje za stanovništvo grada izazvao poraz jedinica NOVJ i ulazak četnika u Tuzlu, Štab 3. korpusa je odlučio da se Tuzla odsudno brani, što je stanovništvo Tuzle koje je u ogromnoj većini bilo opredijeljeno za NOP potpuno prihvatilo i pokazalo daje zajedno sa svojim borcima spremno na najveće napore i žrtve da bi se njegov rodni grad odbranio i sačuvala teško stečena sloboda. Ta odlučnost i spremnost za najveće žrtve utkala se u volju svakog borca, svakog aktiviste NOP-a, bilo člana KPJ, SKOJ-a, AFŽ, USAOJ-a, bilo običnog građanina. Pojavili su se transparenti sa parolama: »Tuzla ne smije pasti«, »Branićemo Tuzlu do posljednjeg čovjeka« itd. Omladinci su bili na frontu, omladinke su prešle na rad u bolnice, a žene su u povorkama donosile hranu borcima na položaje. Građani Tuzle poistovjetili su svoju sudbinu sa sudbinom boraca koji su ih branili. Svi su isto mislili, iste brige nosili, iste nade priželjkivali. Svaki građanin je znao sve pojedinosti o borbi, koja se vodi na prilazima njegovom gradu. Kada su borci 16. muslimanske brigade i Tuzlanskog odreda iz Živinica stigli vozom na Željezničku stanicu, oduševljeno ih je dočekala velika masa naroda. Narod je tada znao da će uslijediti opšti protivnapad na neprijatelja koji je već 7 dana ugrožavao njihov mir i san i prijetio mu da donese ropstvo i najcrnji teror. To povjerenje i ljubav naroda borci su osjetili, i to je uveliko uticalo da se borbeni duh boraca uzdigne do masovnog samoprijetorog i žrtve i da se oni uporno bore za svaku stopu zemlje da bi neprijatelja zadržali da ne proдре u grad.

U borbama koje su jedinice 3. korpusa vodile sa četnicima iz Srbije od 4. do 29. decembra 1944. godine, izbačeno je iz stroja 4.506 četnika. Zaplijenjeno je 15 minobacača, 94 puškomitraljeza, 649 pušaka, 3 radio stanice i druga ratna oprema. Zarobljeno je 529 četnika, koji su provedeni kroz Tuzlu i smješteni u zarobljenički logor.¹⁰⁷⁾

U borbama od 21. do 27. decembra jedinice 38. divizije ubile su oko 350, a ranile oko 400 četnika, zaplijenile su 6 minobacača,

¹⁰⁵⁾ Ahmet Đonlagić, Ćamil Kazazović, Borbeni put 16. muslimanske brigade, Istorijski arhiv, Sarajevo, 1978, str. 232.

¹⁰⁶⁾ Ahmet Đonlagić, n. dj. str. 381.

¹⁰⁷⁾ Zbornik IV, knj. 31, dok. 125, str. 604-605.

ŠTAB
XXXVIII NOU DIVIZIJE

III KORPUSA NOVJ

Broj: 51.44.

29.XII. 1944.

Položaj

104 4.

Štabu 17, 18 i 21 NOU brigade

P o l o ž a j

U vezi sa borbama koje je naša divizija vodila u posljednje vreme, kao i u vezi sa perspektivom popune naše divizije novim borcima i prera- stanja iz partizanske u regularnu vojničku jedinicu, u nemogućnosti da u skoro vrijeme održimo sastanak sa štabovima brigada na kojemu bi pre- tresli sva ova pitanja, dostavljamo štabovima brigada slijedeća zapažan- nja:

Borbe koje je naša divizija vodila posljednjih mjesec dana na sekto- ru Zvornika i sa četnicima iz Srbije oko Tuzle, bile su po svojoj žestini i po naporima koje su iziskivale od svakoga borca i rukovodioca svakako među najtežim borbama naše divizije. Zahvaljujući borbama naše 18 i 21 brigade kod Zvornika, njihovoj upornosti i požrtvovnosti boraca koji su neprestanim napadima nanosili teške gubitke neprijatelju, Nijemci su bili primorani da ovo važno uporište napuste mnogo ranije nego što bi to učinili inače, omogućivši našim jedinicama iz Srbije da razviju svoje operacije na ovoj strani rijeke Drine i razbijanje četničkih formacija koje su bježeći iz Srbije imale namjeru da u Istočnoj Bosni, oslanjajući se na njemačka uporišta u Zvorniku i Drinjači razbiju naša uporišta u dolini Spreče, i na taj način zadaju težak udarac narodu oslobođilačkom pokretu naše vlastite borbe u proteklom mjesecu pokazale su visoki borbeni moral i polet naših boraca, ali su istovremeno pokazali i niz nedostataka u našim jedinicama.

U borbama na komunikaciji Drinjača-Kozluk nije bilo dovoljno brzine i odlučnosti u naletu na neprijateljsku motorizaciju u momentu kada se neprijatelju već nanese udarci i kada je potrebno samo malo više čvrstine pa da se uspjeh potpuno iskoristi i dodje do dragocjenog ratnog plijena. Teška oružja, protivkolci, bacači i protivtenkovske puške nisu upotrebljavane efikasno. U ovome pogledu treba da već sada pristupimo najenergичnije uklanjanju toga važnog nedostatka. Staro je pravilo da naši rukovodioci sa strahom i nesigurnošću dovlače teška oružja u prve bor- bene linije i na taj način najpotpunije ih iskoriste. U ovome pogledu treba od sada prihvatiti princip da je glavno da oružje dodje do izražaja, a potom njegova bezbjednost. Danas, kada imamo obilnu savezničku pomoć, ne treba da se bojimo za oružje. Ako budemo naučili da ga kori- stimo, naučićemo da ga i čuvamo. O svima pitanjima nabačenim u ovome kratkom dopisu treba najozbiljnije prodiskutovati sa štabovima bataljona i naša zapažanja prenijeti na sve rukovodioce. U interesu naše borbe mi ćemo ubuduće preduzimati krajnje mje- re, da bi naša divizija mogla u svakom doba u potpunosti odgovoriti svojim zadacima.

Part fašizmu i sljedbenicima narodu!

Politički komesar
potpukovnik,

Načelnik
major,

Komandant
potpukovnik,

Dio dopisa sa zapažanjima Štaba 38. divizije poslije borbi na sektoru Zvornika i sa četničkom grupacijom Draže Mihailovića

9 mitraljeza, 17 puškomitraljeza, 230 pušaka i veću količinu puščane i minobacačke municije. Vlastiti gubici su iznosili 38 mrtvih i 188 ranjenih boraca.¹⁰⁸⁾

Jedinice 21. istočnobosanske brigade su u tom periodu izbacile iz stroja oko 220 neprijateljskih vojnika, uz vlastite gubitke od 8 mrtvih, 31 ranjenog i 2 nestala borca. Među poginulim su bili po jedan komandir i komesar čete, dok se među ranjenim nalazio znatan broj komandnog kadra, među njima i jedan komesar bataljona.¹⁰⁹⁾

Poslije ove pobjede Štab 3. korpusa je 29. decembra izdao zapovijest u kojoj je izrazio zahvalnost i odao priznanje svim jedinicama, koje su svojim junaštvom, zalaganjem i izdržljivošću, dajući velike žrtve, razbile sve planove okupatora i četnika. Među pohvađenim jedinicama bila je i 21. istočnobosanska brigada.¹¹⁰⁾

I Štab 38. divizije je takođe izdao zapovijest, 30. decembra, u kojoj je zbog uspješno vođenih borbi protiv Nijemaca kod Zvornika i protiv četnika kod Tuzle pohvalio i odao priznanje jedinicama 17, 18. i 21. brigade. Zatražio je da se dostave predloži za odlikovanje i unapređenje boraca i podoficira koji su se istakli u tim borbama.¹¹¹⁾ Odlikovanja su uskoro stigla, pa su podijeljena borcima i rukovodiocima koji su se istakli u posljednjim borbama, svečano, pred strojem u Gornjoj Tuzli.

Poslije razbijanja četnika, 21. brigada je upućena na Majevicu da na liniji Božići - Lopare zatvori pravac Brčko - Tuzla, dok je 18. brigada raspoređena na položaje kod Gornje Tuzle i Požarnice sa jednim bataljonom u Tuzli.¹¹²⁾ Sedamnaesta majevička brigada je, 30. decembra, krenula preko Tuholja, Konjuha i doline Krivaje ka Varešu, gdje je iz srednje Bosne stigla Operativna grupa bataljona iz 5. korpusa radi dještva na desnoj obali Bosne.

Dejstva 21. brigade u okolini Tuzle i na Ozrenu januara 1945. godine

Naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ od 1. januara 1945. godine formirane su 1, 2. i 3. armija. Drugu armiju sačinjavale su jedinice Južne operativne grupe divizija, koja je krajem 1944. godine prešla u istočnu Bosnu. U sastav 2. armije ušle su 23, 25. i 45.

¹⁰⁸⁾ iHto, dok. 133, str. 644.

¹⁰⁹⁾ Isto, dok. 123, str. 594.

Isto, dok. 125, str. 604-605.

¹¹¹⁾ Isto, dok. 142, str. 695-696.

Arhiv VII, fond NOI'u, k. 1258, br. reg. 2/5.

divizija 14. korpusa, 17. i 28. divizija, a pod njenu operativnu komandu stavljene su jedinice 3. korpusa. Druga armija je dobila zadatak da proširi slobodnu teritoriju u istočnoj Bosni, presječe komunikacije i ne dozvoli povlačenje neprijateljskih jedinica dolinom Drine, a potom da težište svojih operacija prenese u dolinu rijeke Bosne.¹¹³⁾

Svojom prvom zapoviješću od 5. januara 1945. godine, Štab 2. armije je odredio zone dještva svojih divizija. Po toj zapovijesti 28. divizija je dobila zonu dještva Janja - Zabrđe - Koraj sa orijentacijom prema Bijeljini, a 17. divizija je dobila zadatak da prvo likvidira neprijateljsko uporište u Čeliću, a zatim zatvori pravac Brčko - Čelić. Dvadeset peta divizija je upućena ka Vlasenici da smijeni jedinice 45. divizije, a 27. divizija ka Han-Pijesku da zatvori pravac Han-Pijesak - Vlasenica, kuda su iz Sokolca pridolazile nove njemačke snage. Dvadeset treća divizija je upućena na Ozren i Trebavu da zatvori pravce sa zapada od Doboja i Srnica prema Tuzli, a 38. divizija je određena u opštu rezervu 2. armije i ostala u širem rejonu Tuzle.¹¹⁴⁾

Primivši, zapovijest, Štab 3. korpusa je precizirao zadatke 27. i 38. divizije. Štabu 38. divizije je naređeno da svoje dvije brigade rasporedi na prostori Gornja Tuzla - Simin Han - Požarnica - Vukovije sa zadatkom uništenja četničkih i zelenokadrovskih grupa, a treću brigadu da uputi na sektor Kladanj - Stupari radi ovladavanja tim terenom i radi kontrole pravaca Vlasenica - Kladanj i Olovo - Kladanj. Tom zapoviješću jedan bataljon je trebalo uputiti u Zvornik radi prihvata ljudstva koje će iz Srbije dolaziti za popunu jedinica 3. korpusa.¹¹⁵⁾

Na osnovu tog, Štab 38. divizije je izdao svoju zapovijest, 6. januara, kojom je Štabu 21. brigade naređeno da svoje bataljone dubinski postavi duž komunikacije Lppare - Požarnica, da temeljito poruši dionicu komunikacije Brčko — Tuzla i da se poveže sa jedinicama 17. divizije, koje su se nalazile u blizini Čelića. Osamnaesta brigada je, sa tri bataljona, postavljena na liniju Gornja Tuzla - Simin Han - Požarnica, a svoj Drugi bataljon je uputila u Zvornik. Sedamnaesta brigada je dobila zadatak da se sa tri bataljona postavi na sektor Kladanj - Gojsalići, a jednim bataljonom na liniju Stupari - Tarevo. Uz to je svim brigadama naređeno da sve slobodno vrijeme iskoriste za intenzivan politički rad i sređivanje jedinica.

¹¹³⁾ Zbornik IV, knj. 32, dok. 25, str. 136-141.

¹¹⁴⁾ Isto, dok. 25, str. 136-141.

¹¹⁵⁾ Isto, dok. 27, str. 146-147.

Pošto su četnici sa Busije i Požarnice, svojim kratkim prepadima, remetili saobraćaj na putu Tuzla-Zvornik i Tuzla-Lopare, Stab 38. divizije je naredio, 9. januara, štabovima 18. i 21. brigade da izvrše napad na četnike pravcima Hrasno-Seljublje-Banj brdo; Durđevica-Kukovina i Konjikovići-Busija-Draganovac prema Požarnici.¹¹⁶⁾

U toku ove borbe četnici su imali 13 mrtvih, 13 ranjenih i 3 zarobljena. Zaplijenjeno je 7 pušaka. Vlastiti gubici 4 mrtva i 4 ranjena borca.

Radi daljeg progona četnika i zelenokadrovaca i boljeg obezbjeđenja komunikacije Tuzla-Zvornik, koja se sada uveliko koristila za saobraćaj i dotur materijala i dolaska popune iz Srbije, 18. brigada je raspoređena, 11. januara, na prostoru Lipovica - Dubnica - Zolje - Međaš. Tog dana jedinice 21. brigade napale su četnike u Zlo Selu, Muzeljima i Završju i nanijeli im gubitke od 1 ubijenog i 4 ranjena. Poslije ove akcije jedinice 21. brigade su se smjestile na prostoriju Simin Han - Bojići - Babina Luka na zadatku razbijanja četnika u rejonu Požarnice i osiguranje telefonske linije od Tuzle do Međaša. Jedan bataljon 21. brigade je određen za posadnu jedinicu u Tuzli. Naređeno je štabovima brigada da svoje jedinice drže prikupljene, jer se očekuje da Divizija krene na novi zadatak. Zatraženo je takođe od štabova brigade da sve slobodno vrijeme iskoriste za sređivanje jedinica i obuku novog ljudstva koje je pristizalo iz Srbije.¹¹⁷⁾

Usljed razvoja situacije kod Vlasenice, Brčkog i Bijeljine, gdje su se svakodnevno izvodila snažna borbena dještva, Stab 2. armije je izdao naređenje jedinicama koje su bile orijentisane zapadno od Tuzle da pojačaju svoje napade. Dvadeset i treća divizija, čiji je početni raspored bio suviše udaljen od neprijateljskih uporišta u Gračanici i Gradačcu, dobila je zadatak da svoje jedinice pomjeri prema tim objektima napada. S tim u vezi, 7. srpska brigada 23. divizije, koja je držala položaje na lijevoj obali Spreče, na liniji Turija - Krtova - Porječina - Bosansko Petrovo Selo - Kakmuž, prebačen je na desnu obalu Spreče i orijentisana ka Trebavi. Na mjesto 7. brigade, po naređenju Štaba 2. armije od 14. januara, trebalo je uputiti jednu brigadu 38. divizije da zatvori pravac Doboj - Tuzla, lijevom obalom Spreče, i pravac koji iz doline Krivaje od Ribnice vodi ka Turiji.¹¹⁸⁾ Pravac Doboj - Tuzla, desnom obalom Spreče, zatvarala je tada 14. brigada 23. divizije.

ⁿ⁶⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258, br. reg. 5/5

ⁿ⁷⁾ Isto, br. reg. 8/5

^{1,s)} Zbornik IV, knj. 32, dok. 64, str. 264.

Istog dana Štab 3. korpusa je naredio Štabu 38. divizije da jednu brigadu iz svog sastava uputi na zatvaranje pomenutog pravca. Toj brigadi je priključio tri bataljona Tuzlanskog NOP odreda, dok je njegov četvrti bataljon ostao u rejonu Živinice - Đurdevik.¹¹⁹⁾ Postupajući po naređenju viših štabova. Štab 38. divizije je odredio 21. brigadu da sa Tuzlanskim NOP odredom zatvori pomenute pravce, i to tako da 21. brigada postavi svoje bataljone na liniju Porječina - Kakmuž, a Tuzlanski NOP odred na liniju Krtova - Turija. Poslije zaposjedanja položaja i uspostavljanja veze sa susjednom brigadom 23. divizije, obje jedinice trebalo je da krenu u napad protiv četnika i zelenokadrovaca.¹²⁰⁾

Kada je primio zapovijest Štaba Divizije, Štab 21. brigade je odmah pristupio organizaciji prevoza željeznicom do Lukavca, a dalje maršem na određenu prostoriju. Drugi i Četvrti bataljon su krenuli u istoj kompoziciji 15. januara, i to Četvrti bataljon u 4 časa sa željezničke stanice Simin Han, a Drugi u 4,30 sati sa željezničke stanice Tuzla. Poslije iskrcavanja u Lukavcu bataljoni su krenuli pravcem Puračić - Sižje - Krtova - Porječina - Bosansko Petrovo Selo - Kakmuž. Drugi bataljon je posjeo položaje u rejonu sela Kakmuž, na liniji Metiljica - Ivanovići - Stražica - Kik sa zadatkom da zatvori pravac od Karanovca i Sočkovca. Četvrti bataljon je zaposjeo položaje u rejonu Bosanskog Petrovog Sela u zaseocima Perići-Brđani, s tim što je jedna četa zaposjela položaje na liniji Dugo brdo - Krstac sa zadatkom da kontroliše pravce Riljavina - k. 457 i Dugo brdo - k. 365.

Prvi bataljon, bez jedne čete, i Treći bataljon ukrcali su se u željezničku kompoziciju na Željezničkoj stanici Simin Han. Poslije iskrcavanja u Lukavcu. 1. bataljon je produžio pokret do južnog dijela Bosanskog Petrovog Sela i s desne strane rječice Jadrine, sa zadatkom da kao brigadna rezerva kontroliše dolinu Spreče sjeverno od Bosanskog Petrovog Sela. Treći bataljon, poslije iskrcavanja iz željezničke kompozicije, je izvršio marš od Lukavca do Porječine gdje je zaposjeo položaje na liniji k. 321 - Bjelane. Uz bataljon su bili brigadna intendatura i previjalište. Vozom su putovale pješa-dijske čete, prateći vodovi i kuhinje, dok su intendantski vodovi svih bataljona sa komorama, zajedno sa brigadnom intendantom, išli putem.¹²¹⁾

Dolaskom na novu prostoriju, bataljoni 21. brigade su, u vremenu od 16. do 18. januara 1945, izveli dvije akcije protiv četnika

¹¹⁹⁾ Isto, dok. 65, str. 265-266.

¹²⁰⁾ Isto, dok. 66, str. 267-268.

¹²¹⁾ Arhiv VII, fond NOP-a. k. 1259, br. reg. 21/10.

na Ozrenu. U prvoj akciji napali su na četničke položaje više Sočkovca i protjerali četnike u pravcu Boljanića. Četnici su imali 5 mrtvih i desetak ranjenih, a iz Brigade je jedan borac poginuo, a tri su ranjena. U drugoj akciji napadnuti su četnici na prostorijski Rovine - Stupari - Katanići - Vasiljevci - Mićijevci. Neprijatelj je protjeran prema Tumarama, uz gubitke od 3 poginula i 5 zarobljenih, od kojih su četvorica bili viši italijanski vojnici koje je ratni vihor donio na Ozren. Vlastiti gubici su bili dva ranjena. U ovoj akciji je pronađen četnički magacin sa oko 2500 kg pšenice, koja je kasnije evakuisana u Divizijsku intendaturu u Bistarcu, odakle je Brigada svakodnevno dobijala sledovanje namirnica.

Sutra, 20. januara, grupa od oko 300-400 četnika napala je iz pravca Boljanić - Sočkovac - Kakmuž na položaje Brigade na Krstaču i Dugom brdu koje su držali dva bataljona. Četnici su imali veći broj automatskih oružja sa dovoljnom količinom municije, pa su iznenadnim žestokim udarom privremeno zbacili bataljone sa položaja, ali su ih ovim protivnapadom povratili. Četnici su poslije dobili pojačanje, pa su čitavog dana vršili još jači pritisak na bataljone, ali ih nisu mogli zbaciti sa položaja. Četnici su tog dana imali 8 poginulih, 12 ranjenih i 2 zarobljena, a iz bataljona 21. brigade dva su borca poginula, a 10 je ranjeno.

Tog dana četnici su napali jedan bataljon 21. brigade u Stuparima i jedinice 18. hrvatske brigade u Tumarama. Štab 21. brigade je dobio radio-depešu od Štaba 38. divizije da njegove jedinice napadnu četnike u pravcu Ugarci - Vasiljevići i time pomognu jedinicama 18. brigade. Kada je depeša primljena, bataljoni su još bili angažovani u borbi. Bilo je 16,30 časova, pao je mrak, pa je bilo rizično upućivati bataljone na nepoznat teren gdje su ih četnici sa Ozrena, koji su bili vrlo lukavi i domišljati, mogli opkoliti i nanijeti im veće gubitke. Te noći su bataljoni 21. brigade bili u slijedećem rasporedu: dva bataljona u rejonu Bosansko Petrovo Selo, jedan u Stuparima a jedan sa Štabom Brigade u njenim pratećim dijelovima u Porječini.¹²²⁾

Pošto je primio informaciju da se četnici iz Srbije, pod komandom Draže Mihailovića, prebacuju iz doline Krivaje preko Ozrena na Trebavu, Štab 2. armije naredio je Štabu 3. korpusa da jedinice pod njegovom komandom napadnu četnike na Ozrenu, a Štabu 14. korpusa da njegove jedinice to isto učine na Trebavi. Na osnovu tog naređenja, Štab 3. korpusa je naredio Štabu 38. divizije da svoje dvije brigade prikupi u dolini Spreče, a jednu u dolini Kri-

¹²²⁾ Isto, br. reg. 22/10.

vaje, koje će potom krenuti u koncentričan napad na četnike na Ozrenu.¹²³⁾

U duhu naređenja viših štabova, Štab 38. divizije je izdao zapovijest Štabu 21. brigade da njegove jedinice dalje zatvaraju pravac Doboj - Tuzla i da sa svojih položaja djeystvuju u pravcu Boljanica i Ugarca. Jedinice 17. majevičke brigade da iz Olova krenu u dolinu Krivaje, a odatle preko Osječan'a ka masivu Ozrena. Osamnaestoj hrvatskoj brigadi izdato je naređenje da posjedne polazne položaje za napad na liniji Komari - Milino Selo - Turija i odatle krene prema Vasiljevcima i Donjoj Brijesnici.¹²⁴⁾

Kada su njegove jedinice zauzele polazne položaje, Štab 38. divizije im je, 21. januara, izdao novu zapovijest da izvrše koncentričan napad na četnike. Sedamnaesta brigada je trebalo da nastupa pravcem: Podcijelivo - Omerova Voda - Gornja Bukovica, a Osamnaesta brigada sa jednim bataljonom 21. brigade, desno od 17. brigade, zaključno sa linijom: Ravno brdo - Jelova gorica - Narovci - Kraljica. Nakon završetka zadatka 18. brigada treba da se postavi na liniju: Mičijevci - Vasiljevci - Ugarc - Vrela. Tom zapoviješću jedan bataljon 21. brigade iz Porječine i dva bataljona iz Bosanskog Petrovog Sela trebalo je da krenu u napad na četnike prema Kakrnužu i Sočkovcu, a bataljon koji se nalazio u Stuparima pravcem: Jelova gorica - Ozrenski kam - Kraljica, gdje će se spojiti sa jedinicama 18. brigade i dalje sa njima nastupati u naznačenom pravcu.

Napad na četnički Ozrenski korpus koji je imao tri brigade sa oko 3000 ljudi¹²⁵⁾ trebalo je da posluži njihovoj daljoj demoralizaciji i ubrza njihovu predaju, s obzirom na veliki poraz četnika iz Srbije kod Tuzle.¹²⁶⁾

Uoči akcije na četnike, u noći između 22. i 23. januara, dva bataljona 21. brigade koji su se nalazili u rejonu Bosanskog Petrovog Sela i Kakmuža napadnuti su od oko 1300 četnika iz Ozrenskog i Zeničkog četničkog korpusa, koji su imali oko 25-30 automatskih oružja. Četnici su, u prvim mah, uspjeli da potisnu bataljone do Porječine. Tada je Štab Brigade ubacio u borbu još jedan bataljon, koji je sa napadnuta dva bataljona izvršio protivnapad i odbacio četnike iz Bosanskog Petrovog Sela i Kakmuža do linije Stražica - Kik. Neprijatelj je imao oko 15 mrtvih i oko 20 ranjenih, a jedan

¹²³⁾ Zbornik IV, knj. 32. dok. 86, str. 399-411. i dok. 87. str. 401-402.

¹²⁴⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258, br. reg. 13/5.

¹²⁶⁾ Prva brigada nalazila se na sektoru Maglaj - Straževica, druga na sektoru Straževica - Sižje i treća na sektoru Sižje - Podcijelovo - Turija.

¹²⁵⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258. br. reg. 14/5.

četnik je zarobljen. Poslije ove borbe 21. brigada je zauzela slijedeći raspored: dva bataljona u rejonu Bosansko Petrovo Selo - Kakmuž, jedan bataljon sa intendaturom u Porječini. Prije ove borbe četnici su primili 8 sanduka municije od zelenokadrovske 3. bojne iz Puračića.¹²⁷⁾

Sutra, 23. januara, 17. i 18. brigade sa jednim bataljonom 21. brigade izvele su akciju na četnike, koja je imala ograničeno dejstvo i cilj, to jest da se četnici potisnu i razbiju, ali da jedinice 38. divizije ne idu dalje od linije: Kobilovac - Brezici - Kraljica, jer je Štab Divizije dobio avizo-naređenje da prikupi svoje jedinice radi odlaska na novu prostoriju.¹²⁸⁾

Prilikom nastupanja preko prostorije: Tumare - Vasiljevci - Mičijevci, 18. hrvatska brigada je razbila četnike na položajima: Malinjak - Tumare - k. 340 - Tumarići i izbila na Kraljicu do linija: Bašina kosa - Majstorov Ljaljevac - Jaruga i Rajново brdo - Jan-kova voda. Četnici su imali oko 20 mrtvih i približan broj ranjenih. Iz Brigade je jedan borac poginuo, a 8 je ranjeno, među njima i pomoćnik političkog komesara 18. brigade Selim Numić. Sedamnaesta brigada, uslijed udaljenosti, nije mogla na vrijeme iz doline Krivaje da stigne na polazne položaje za napad na liniju Seona - Lozna, pa je tako propuštena prilika da se četnici opkole i unište.

Poslije ovog napada jedinice 38. divizije su krenule na novu koncentracijsku prostoriju, Dvadeset prva brigada na prostoriju Porječina - Stupari - Milino Selo - Turija, Osamnaesta brigada se prvo prikupila u rejonu Priluk - Šerići, a zatim je krenula u rejon Stupara na putu Tuzla - Kladanj, Sedamnaesta brigada je stigla u rejon Živinica.

Za vrijeme boravka na Ozrenu jedinice 38. divizije nanijeli su neprijatelju gubitke od 71 mrtva, 99 ranjenih i 8 zarobljenih. Vlastiti gubici su iznosili 5 mrtvih, 40 ranjenih i 2 nestala.¹²⁹⁾

Personalne promjene u štabovima 3. korpusa, 38. divizije i njenih brigada u januaru 1945. godine

U vrijeme od kraja decembra 1944. do kraja januara 1945. godine u štabovima i jedinicama 3. korpusa dogodile su se znatne kadrovske promjene.

Poslije odlaska general-majora Vlade Popovića u Beograd, za komandanta 3. korpusa je postavljen pukovnik Pero Kosorić. Na

¹²⁷⁾ Isto, k. 1259, br. reg. 23/10

¹²⁸⁾ Isto, k. 1258, br. reg. 14/5.

¹²⁹⁾ Zbornik IV, knj. 32, dok. 118, br. reg. 504-507.

mjesto načelnika Štaba korpusa postavljen je potpukovnik Rudi Petovar, a za novog političkog komesara Korpusa je došao pukovnik Blažo Đuričić, koji je do tada bio na dužnosti političkog komesara 11. divizije. Dotadašnji politički komesar 3. korpusa Dane Obina premješten je na rad u Oblasni komitet KPJ za istočnu Bosnu.

U Štabu 38. divizije su se takođe desile znatne kadrovske promjene. Poslije odlaska potpukovnika Vlade Rolovića u Beograd, za političkog komesara Divizije postavljen je potpukovnik Milutin Pejanović, koji je do tada više od godinu dana bio na dužnosti političkog komesara 17. majevičke brigade.¹³⁰⁾ Major Jakov Vodušek je otišao na dužnost komandanta Vojne škole 3. korpusa, za novog načelnika Štaba 38. divizije postavljen je, početkom februara 1945, major Salem Ćerić koji je, više od godinu dana, bio na dužnosti komandanta 16. muslimanske brigade.¹³¹⁾

I sastav Štaba 21. brigade je skoro kompletno izmijenjen. Umjesto ranjenog majora Stojana Milinovića Stojande, na dužnost komandanta Brigade je postavljen poručnik Toma Trninić, do tada na dužnosti zamjenika komandanta 17. majevičke brigade. Umjesto njega na dužnost zamjenika komandanta ove brigade postavljen je, koncem januara 1945, poručnik Vojo Lazarević, do tada na dužnosti komandanta 4. bataljona 17. majevičke brigade. Politički komesar Brigade Moni Finci, koji je u oktobru na toj dužnosti zamijenio Voju Ikovića, premješten je koncem decembra. Na njegovo mjesto je došao major Abdulah Sarajlić politički komesar 2. bataljona, koji je na toj dužnosti ostao do kraja januara, kada je pošao na dužnost političkog komesara 2. brigade Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a. Poslije njegovog odlaska na tu dužnost postavljen je Ljubo Antić, do tada na dužnosti političkog komesara 2. bataljona 18. hrvatske brigade. Nešto ranije dotadašnji pomoćnik komesara brigade kapetan Pero Jovičić premješten je na istu dužnost u 19. birčansku brigadu, a na njegovo mjesto u 21. brigadi je postavljen kapetan Spasan Ristić. Na dužnost načelnika Štaba Brigade je došao Ismet Muftić. Pomoćnik Ruveid Salihović još je bio pri Štabu Brigade. Kada je Elza Košar preuzela dužnost omladinskog rukovodioca i člana Divizijskog komiteta KPJ 38. divizije, na mjesto omladinskog rukovodioca 21. brigade je postavljena Tanja Živano-
vić.

¹³⁰⁾ Njega je zamijenio Milan Vuković, do tada pomoćnik komesara 19. birčanske brigade.

¹³¹⁾ Za novog komandanta 16. muslimanske brigade postavljen je kapetan Spaso Mičić.

Personalne promjene su zahvatile i štabove bataljona i komande četa. U Prvom bataljonu sada se na dužnosti komandanta nalazio poručnik Mehmed Salahović Boljševik, a na dužnosti političkog komesara Hasan Šiljak. Zamjenik komandanta je bio zastavnik Edo Čuvaj, a pomoćnik komesara Pero Vinković. Dužnost intendanta vršio je Ferid Prčić. U Drugom bataljonu je na dužnosti komandanta ostao do februara kapetan Mile Mičić. Politički komesar bataljona je bio kapetan Milenko Vidojević, zamjenik komandanta poručnik Nikola Perić, a pomoćnik komesara poručnik Milutin Lazarević. Intendant bataljona je bio Pero Spasojević. U Trećem bataljonu je ostao komandant Boško Popović Popac, zamjenik komandanta bio je poručnik Božo Bećir. Dotadašnji politički komesar 3. bataljona kapetan Rade Perić prvo je premješten za partijsko-političkog rukovodioca jedinica pri Štabu Divizije, a zatim je pošao na viši partijski kurs u Beograd. Umjesto njega je postavljen kapetan Asim Omerdić, a poslije njegovog ranjavanja, početkom februara, kapetan Đoko Vukotić, ranije politički komesar čete u tom bataljonu koji se vratio sa nižeg partijskog kursa. Pomoćnik komesara je ostao poručnik Rade Smiljanić. U Četvrtom bataljonu novi komandant je bio poručnik Ahmet Ibrahimagić, politički komesar kapetan Ahmet Ahmedić. Zamjenik komandanta je i dalje bio Dragan Stupar, a pomoćnik komesara poručnik Boro Marković.

Pošto su borbene aktivnosti postale sve složenije, prelaskom na frontalni način ratovanja, postavio se u svoj ozbiljnosti problem stručnog osposobljavanja rukovodilaca koji su bili naviknuti na isključivo partizanski način ratovanja. Bilo je potrebno da starije, pored poznavanja dještva pješadije, dobiju izvjesna znanja iz upotrebe artiljerije, inženjerije i veze, jer su se ti rodovi i službe već razvijali u jedinicama. O tome govori pismo novog političkog komesara 3. korpusa od 9. januara u kojem se traži da se pripreme u jedinicama stručni vojnički referati koji će se na zajedničkim sastancima prorađivati. Istovremeno, svi članovi štabova bataljona i Brigade treba da prouče nove direktive o vojničkoj organizaciji, naročito one koje se odnose na divizije i brigade.¹³²⁾ Međutim, u jedinicama 38. divizije, pa i u 21. brigadi, bilo je malo vojnih rukovodilaca, koji su bili u stanju da pripreme stručne referate, s obzirom daje za to trebalo imati znanje iz vojnih škola.¹³³⁾ U 21. brigadi bila su svega 2-3 vojna rukovodioca, koji su prije rata završili školu rezervnih oficira, dva-tri koji su imali niži podoficirski čin. Da bi se

¹³²⁾ Zbornik IX, knj. 8, dok. 30, str. 143.

¹³³⁾ Isto, dok. 47, str. 211.

otklonio taj nedostatak, upućivani su u štabove brigada i bataljona oficiri iz Štaba Divizije, koji su nastojali da na njih prenesu svoja stručna znanja. Polovinom januara, po novoj formacijskoj šemi, postavljeni su štabovi bataljona, komande streljačkih četa, a formirane su i nove jedinice. Prateća četa i Vod za vezu.

Popuna jedinica novim ljudstvom iz Srbije

Pošto je tuzlanski basen bio mobilizacijski iscrpljen za popunu jedinica 3. korpusa, odlukom Vrhovnog štaba, počele su, od kraja decembra 1944. godine, stizati grupe boraca iz Srbije. Nema tačnih podataka koliko je tih boraca stiglo u 38. diviziju. U izvještaju sekretara Divizijskog komiteta KPJ od 14. januara 1945. čitamo, jednu pored druge, slijedeće dvije rečenice:

Prva: »Krajem mjeseca divizija se popunila sa 500 novih boraca iz Srbije«.

Druga: U vezi sa tim postavili su se zadaci pravilno primanje i vaspitanje tih boraca, u čemu se uspjelo kod boraca koji su došli prvom polovinom mjeseca.¹³⁴⁾

Znači daje popuna stizala krajem decembra 1944, a nastavljena tokom januara 1945. godine. Da se ta popuna vidno odrazila na brojno stanje 38. divizije, govori pregled brojnog stanja ljudstva i naoružanja jedinica 3. korpusa od 15. januara 1945. godine, u kome stoji da je tog dana 38. divizija imala 4418 boraca, od kojih su 214 bile drugarice. Ona je nadmašila brojno stanje 27. divizije za oko 600 boraca.¹³⁵⁾ U izvještaju Štaba 3. korpusa, od 28. 1. 1945. godine, Vrhovnom štabu o radu Vojne oblasti 3. korpusa, navodi se da je do tog datuma prošlo kroz glavne spiskove oko 3500 boraca koji su upućeni iz Srbije.¹³⁶⁾

Najvjerojatnije je da su 27. i 38. divizija iz popune dobile približan, jednak broj novih boraca, dok je jedan broj boraca odmah raspoređen na obuku u dopunske bataljone 27. i 38. divizije. Pošto većina novih boraca nije prošla obuku niti je imala ikakvog borbenog iskustva, postavio se u najoštrijem vidu zadatak njihovog brzog osposobljavanja. Zbog toga je Štab 38. divizije u svojoj zapovijesti štabovima brigada, 29. decembra 1944, naložio da odmah izvrše vojničke i političke pripreme za prihvrat novog ljudstva¹³⁷⁾, a

¹³⁴⁾ Isto, dok. 47, str. 210.

¹³⁵⁾ Zbornik IV, knj. 32, dok. 67, str. 268-269.

¹³⁶⁾ Isto, dok. 146, str. 623.

¹³⁷⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258, br. reg. 40/3.

u svakoj slijedećoj zapovijesti, tokom januara 1945, je ukazivao na potrebu korištenja svakog slobodnog časa za obuku ovog ljudstva.

Politički komesari četa i bataljona nastojali su da se novim borcima pruže što iscrpnije informacije o stanju na svjetskom i jugoslovenskom ratištu i razvoju i ciljevima narodnooslobodilačke borbe. Pri tom se moralo polaziti od početka, jer mnogi od novih boraca nisu do tada imali prilike da čuju nešto više o razvoju Narodnooslobodilačke vojske, o odlukama AVNOJ-a i zemaljskih antifašističkih vijeća, o Narodnooslobodilačkom frontu itd, pa su se zato ove teme našle među prvim s kojima je trebalo upoznati nove borce.

U januaru 1945. predah poslije teških borbi korišten je i za intenzivan partijski rad. U to vrijeme Divizijski komitet je održao dva sastanka, a održani su i sastanci brigadnih komiteta. Na tim sastancima je konstatovano da je partijska organizacija u 21. brigadi brojno ojačala, tako daje svaki deseti borac član Komunističke partije Jugoslavije. Težište rada partijskih organizacija je usmjereno na teoretsko uzdizanje starješinskog kadra i politički rad sa novim borcima.¹³⁸⁾ Prorađivan je partijski materijal koji se obrađuje na nižem i srednjem partijskom kursu i materijal s Drugog Oblasnog partijskog savjetovanja Komunističke partije Jugoslavije za istočnu Bosnu. Početkom januara održano je dvodnevno savjetovanje članova KPJ i dvodnevno savjetovanje skojevskih rukovodilaca iz Divizije u Tuzli. Teme tih savjetovanja su bile: vojno-politička situacija, stanje organizacije i zadaci.¹³⁹⁾ Nema nijednog izvještaja o tim savjetovanjima.

UČEŠĆE 21. ISTOČNOBOSANSKE BRIGADE U BORBAMA PROTIV NJEMAČKE 22. DIVIZIJE (kraj januara - kraj februara 1945)

Koncem decembra 1944. godine u rejon Sarajeva stigao je Štab njemačkog 21. armijskog korpusa, kojije 1. januara 1945. godine pružio komandu na dijelu operativnog područja 5. armijskog korpusa, koji je uglavnom pokrivao teritoriju Bosne i Hercegovine. Sa Štabom 21. armijskog korpusa sa juga su, u to vrijeme, pristigle 22, 181. i 297. pješadijska divizija i nekoliko samostalnih brigada, pukova i bataljona. Jedna od tih jedinica, 963. tvrđavska brigada, je odmah 1. januara 1945. godine pristigla iz Sokolca u rejon Han-

¹³⁸⁾ Zbornik IX. knj. 8, dok. 47, str. 211-212.

¹³⁹⁾ Sjećanje autora.

Pijesak - Vlasenica, gdje je po uporištima duž te komunikacije organizovala kružnu odbranu. U svom sastavu 963. tvrđavska brigada je imala dva bataljona, 21. i 22. štabnu četvu i artiljerijske dijelove.

Na vijest o pojavi njemačkih jedinica u Vlasenici, Štab 2. armije je u tom pravcu prvobitno orijentisao dvije brigade 45. divizije i jednu brigadu 27. divizije. Kada je uskoro i Vrhovni štab primio obavještenje o pristizanju njemačkih snaga u Vlasenicu, zatražio je da se odmah te snage indentifikuju. Kada je 9. januara dobio podatke o pristiglim neprijateljskim jedinicama i plan dještva 2. armije, odobrio je upotrebu jačih snaga da se ova neprijateljska jedinica koja se pojavila na južnom boku 2. armije razbije i odbaci što dalje na jug.¹⁴⁰⁾ U skladu sa tim planom prema neprijatelju, na liniji Han-Pijesak - Vlasenica upućene su 27. i 25. divizija. Prve borbe sa 963. tvrđavskom brigadom počele su 5, 6. i 7. januara. Dolaskom jedinica 27. i 25. divizije pojačane su njihova obuhvatnost i jačina da bi najjači intenzitet imale u periodu od 13-17. januara, kada je 963. tvrđavska brigada bila opkoljena i odsječena od njemačkih snaga u rejonu Sokolca, i njene odbrambene mogućnosti su bile znatno smanjene.¹⁴¹⁾ Da bi deblokirao opkoljenu 963. tvrđavsku brigadu i ujedno vezao snage 2. armije za dolinu Drine, Štab njemačke grupe armija »E« je, sredinom januara 1945. godine, donio odluku da iz rejona Sarajevo - Sokolac uputi u Vlasenicu svoju 22. diviziju sa zadatkom da deblokira 963. tvrđavsku brigadu, zajedno sa njom krene pravcem Drinjača - Zvornik - Bijeljina i uspostavi vezu sa dijelovima 34. armijskog korpusa, čije je operativno područje obuhvatalo Srem i sjeverne dijelove istočne Bosne.¹⁴²⁾

Dvadeset druga njemačka divizija je bila jedna od vrlo jakih i uspješnih njemačkih divizija. Borila se 1940. godine u Holandiji, 1941. godine u Ukrajini, 1942. godine kod Sevastopolja, 1943. godine u Tunisu, odakle je poslije njemačkog poraza u sjevernoj Africi prebačena na Krit, gdje se nalazila do jeseni 1944. godine. Poslije odluke o povlačenju njemačkih snaga iz Grčke, u jesen 1944. godine vodila je borbe u Makedoniji, Kosovu i Sandžaku, gdje je deblokirala opkoljeni njemački 21. armijski korpus. Iz doline Lima stigla je 11. januara 1945. u Podromaniju, odakle je trebalo preko Sarajeva da krene na sjever, ali zbog pojave jedinica jugoslovenske 2. armije u dolini Drine i sve većem pritisku njenih dijelova na 963.

¹⁴⁰⁾ Zbornik II, knj. 15, dok. 11, 13. i 21, str. 24, 29. i 38,

¹⁴¹⁾ Ahmet Donlagić, n. d. str. 395-405.

¹⁴²⁾ Zbornik IV, knj. 32, dok. 25, str. 137-138, pr. 11 i 12.

tvrdavsku brigadu u rejonu Han-Pijeska - Vlasenica i njemačke garnizone u Bijeljini i Brčkom, po naređenju Štaba njemačke grupe armije »E«, upućena je pravcem Sokolac - Vlasenica - Drinjača - Zvornik - Bijeljina.

Njemačka 22. divizija imala je u svom sastavu 16. 47. i 65. pješadijski puk, 22. artiljerijski divizion, protivtenkovski divizion, izviđački, pionirski, dopunski bataljon feldžandarmerije, štapske i pozadinske jedinice - ukupno oko 13.000 vojnika. Sa 22. divizijom su stigli i 1004. i 1005. tvrdavski bataljon, od ukupno oko 2.000 vojnika koji su se do tada nalazili u Podromaniji. Sa snagama 963. tvrdavske brigade, koje su vjerovatno brojale preko 2.000 vojnika u rejonu Han-Pijesak - Vlasenica, našlo se oko 17.000 - 18.000 njemačkih vojnika.¹⁴³⁾

Petnaestog januara 1945. godine prethodnica 22. divizije preduzela je napad od Han-Krana prema Han-Pijesku. U susret su joj, radi prihvata, poslali dijelovi 963. tvrdavske brigade od Vlasenice prema Han-Pijesku. Vođene su žestoke borbe na prilazima ovim uporištima, ali su ipak dijelovi 16. grenadirskog puka 22. divizije, 17. januara, ušli u Vlasenicu i deblokirali jedinice 963. tvrdavske brigade.¹⁴⁴⁾ Tog dana došlo je do nepovoljnog razvoja situacije na frontu 1. armije u Sremu, pa je Vrhovni štab zatražio od štabova 2. i 3. armije da preduzmu ofanzivna dještva kako bi olakšali položaj jedinica 1. armije. Od Štaba 2. armije je zatraženo da pojača pritisak na sektoru Brčko - Bijeljina i uništi neprijateljski garnizon u Bijeljini.¹⁴⁵⁾ Međutim, sutra je Štab Korpusa primio izvještaj od Štaba 20. romanijske brigade, koji ga je izvijestio da je zaplijenio zapovijest Štaba 22. njemačke divizije u kojoj je bio naznačen njen zadatak da se dolinom Drine probija prema sjeveru.¹⁴⁶⁾

Na osnovu naređenja Vrhovnog štaba i saznanja iz zaplijene zapovijesti Štaba njemačke 22. divizije, Štab 2. armije je izdao naređenje štabovima 3. i 14. korpusa da zadrže neprijatelja u rejonu Vlasenica i da ga vrata ka jugu. Sedamnaestoj i 28. diviziji je istovremeno izdao naređenje da unište neprijateljsko uporište u Bijeljini i jakim snagama vrše pritisak na neprijateljski garnizon u Brčkom.¹⁴⁷⁾ I poslije toga, Vrhovni štab daje prvenstvo uništenju bijeljinskog garnizona kao neprijateljskog klina između jedinica 1. i 2. armije, pa 23. januara 1945. godine izdaje sljedeću zapovijest

¹⁴³⁾ Isto, dok. 103, str. 407, pr. 3

¹⁴⁴⁾ Ahmet Đonlagić, n. đ. str. 407.

¹⁴⁵⁾ Zbornik II, knj. 15. dok. 31, i 40, str. 77. i 87.

¹⁴⁶⁾ Ahmet Đonlagić, n. đ. str. 408.

¹⁴⁷⁾ Zbornik IV, knj. 32, dok. 108, str. 480-483.

Štabu 2. armije: »Vaši bokovi i pozadina neprekidno su ugroženi aktivnim neprijateljskim garnizonima u Bijeljini i Vlasenici, koji vam stalno sputavaju aktivnost i slobodu rada. Jedan vaš bok se mora osloboditi od ovog ugrožavanja. Po našem mišljenju treba likvidirati Bijeljину. Odmah pripremite operaciju za likvidaciju Bijeljine. Po našem mišljenju treba za ovo upotrebiti 17. i 28. diviziju, dok 23. diviziju upotrebite za zatvaranje pravaca prema Brčkom i Doboju. Za blokiranje Vlasenice i onemogućavanje njenoj posadi prodora na sjever upotrebite 27. diviziju da zajedno sa 25. divizijom djeluje na Vlasenicu sa sjevera. Trideset osmu diviziju rasporedite gdje je najpotrebnije za obezbjeđenje ove operacije. Cijelu 45. diviziju upotrebite za osiguranje prelaza na Drini od Koviljače do Drinjače. Dvadeset druga divizija će za 3-4 dana stići na prostor Lešnica - Bogatić. . ,¹⁴⁸⁾

Međutim, istog dana, kada je stigla ova direktiva Vrhovnog štaba, 23. januara 1945, jedinice njemačke 22. divizije krenule su ka sjeveru i prodrle u Milice, a sutra, 24. januara, pošto su odbacile sa položaja ispred varošice 19. brigadu 25. divizije, ušle su u Novu Kasabu. Tada je u borbu uvedena 18. brigada 25. divizije, koja je uspješnim protivnapadima nanijela znatne gubitke neprijateljskoj prethodnici, zbog čega je prethodnica cijelog dana ostala za zaposjednutim položajima do dolaska glavnine.

Kada su mu pristigle ostale snage, neprijatelj je, u noći između 24. i 25. januara 1945, prešao rijeku Kravicu. U toku noći tri bataljona 18. brigade 25. divizije vršila su snažne napade na neprijatelja. Međutim, ujutro 25. januara, neprijatelj je preduzeo snažan napad, uz podršku artiljerije i minobacača, odbacio dijelove 18. brigade 25. divizije i prebacio se preko rijeke Drinjače.¹⁴⁹⁾ Tog dana, Štab 14. korpusa je ubacio u borbu u rejonu Drinjače i 20. brigadu 45. divizije.¹⁵⁰⁾

Sljedećeg dana, 26. januara, neprijatelj je izvršio snažan napad na jedinice 25. divizije i 20. brigade 45. divizije i pred noć ovladao linijom Liješanj-Mijatovići, do blizu kote 221. Te noći je pokušao da ovlada Jasenićem, ali u tome nije uspio zbog snažnog otpora jedinica 20. brigade 45. divizije. Sutra, 27. januara, uz podršku artiljerije i minobacača, jedinice 18. brigade 25. divizije i 20. brigade 45. divizije napale su neprijatelja koji se utvrdio na dostig-

¹⁴⁸⁾ Zbornik II, knj. 15. dok. 58. str. 108-109.

¹⁴⁹⁾ Zbornik IV, knj. 32. dok. 141. str. 593.

¹⁵⁰⁾ Isto, dok. 137, str. 572.

nutoj liniji na sjevernoj ivici naselja Drinjača, pripremajući se za dalje nastupanje.¹⁵¹⁾

Na frontu od Drinjače do Zvornika

Čim je neprijatelj 23. januara 1945. ispoljio svoju namjeru i krenuo iz Vlasenice prema Drinjači, Štab 3. korpusa je naredio Štabu 38. divizije da jednu brigadu uputi ka Šekovićima da zatvori pravac Vlasenica - Šekovići - Caparde, a da druge dvije brigade budu spremne za intervenciju¹⁵²⁾

Prema Šekovićima je upućena 18. hrvatska brigada, koja je iz rejonu Stupari - Tarevo usiljenim maršem stigla u mjesto određenja 24. januara u 19 časova. Istoga dana, u rejon Đurdevik - Živinice, stigla je iz rejonu Kladanj - Olovo 17. majevička brigada, dok je 21. brigada sačekala dolazak 23. brigade 45. divizije, koja je trebalo da od 21. brigade preuzme položaje, na lijevoj obali Spreče, na liniji Kakmuž - Bosansko Petrovo Selo - Porječina, u cilju zatvaranja pravca Doboj - Tuzla.¹⁵³⁾

Sljedećeg dana, 25. januara, Štab 38. divizije je izdao novu zapovijest potčinjenim jedinicama, u kojoj, u uvodnom dijelu, konstatuje da, prema raspoloživim podacima, neprijatelj ima namjeru da se preko Drinjače i Zvornika probije prema sjeveru i da će, u cilju sprječavanja njegove namjere, biti angažovane snage 3. i 14. korpusa. U zapovijesti se precizira da 18. hrvatska brigada ostaje i dalje u rejonu Šekovići - Cikote u cilju sprječavanja eventualnog neprijateljskog prodora pravcem Vlasenica - Šekovići - Caparde, a » 17. i 21. brigada treba da izvrše pokret u pravcu istoka, sa ciljem da se približe komunikaciji Zvornik - Vlasenica, gdje će privremeno biti u rezervi.¹⁵⁴⁾ Pokret ovih jedinica je izvršen 25. januara, ujutro, Dvadeset prva brigada je maršovala u dvije kolone. Jedna kolona, jačine jednog bataljona, direktnim pravcem Đurdevik - Borogovo - Papraća - Bijela zemlja, a druga preko Zidonja i Papraće na prostoru Bijela zemlja - Jevik - k. 743 - Pavlovići - Popovići - Aščerići. Desna kolona trebalo je da se poveže sa jedinicama 18. brigade, a lijeva sa jedinicama 17. brigade.

Kako smo naveli, 27. januara 1945. neprijatelj se zadržao na sjevernoj ivici Drinjače.¹⁵⁵⁾ Tog dana su u rejon Liješanj - Kostijeri

¹⁵¹⁾ dok. 139, str. 585-594.

¹⁵²⁾ Isto, dok. 113, str. 494-495.

¹⁵³⁾ Isto, dok. 110, str. 484-488.

¹⁵⁴⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258, br. zag. 16/5.

¹⁵⁵⁾ Zbornik IV, knj. 32, dok. 141, str. 590-594.

stigle 21. i 17. brigada 38. divizije. Odmah, nakon dolaska, 21. brigada je dobila zadatak da u 18,30 časova napadne neprijatelja na liniji Liješanj - k. 722 - Oštri brijeg - Kušlat, a 17. brigada u 19,30 položaje neprijatelja na liniji Mijatovići - Pravoslavno Kostijerovo - Drinjača.

Teren je bio pokriven tek napadanim snijegom, a noć vedra sa mjesecinom. U početku napada jedinice 21. brigade su uspjele da ovladaju neprijateljskim položajima u Miljanovićima na k. 722, ali je neprijatelj uskoro izvršio snažan protivnapad i vratio ranije položaje. Cijelu noć jedinice 21. brigade su ponavljale napade, nastojeći na svaki način da izvrše postavljeni zadatak, ali je neprijatelj imao jake rezerve sa kojima je mogao pravovremeno intervenirati na ugroženim pravcima. Štab 21. brigade je u borbi za kotu 722 uvodio jedinicu za jedinicom i na kraju ostao bez rezerve. Neprijatelj je to iskoristio, uveo u borbu svoju novu rezervu i ujutro ovladao položajima na koti 722.

Sedamnaesta majevička brigada takođe nije uspjela da ovlada neprijateljskim položajima na liniji Kostjerevo - Drinjača.

Obje brigade su te noći imale 48 mrtvih i 103 ranjena borca, među kojima su bili i mnogi članovi i bataljonski rukovodioci. Neprijatelj je takođe imao znatne gubitke. Na mjestu borbe izbrojano je 28 mrtvih neprijateljskih vojnika, a u izvještaju Štaba 3. korpusa, od 28. januara, navodi se da je neprijatelj imao oko 150 vojnika izbačenih iz stroja.

Sutra, 28. januara, jedinice 21. brigade su se nalazile na liniji: Jasenice Gornje - Đevanje - Dugi dol, a jedinice 17. brigade na liniji: k. 461 - Muslimansko Kostijerovo - k. 221. Ljudstvo je bilo pod vedrim nebom. Na položajima se ložila vatra da bi se borci zagrijali. Hrana je redovno stizala iz Zvornika. U tom cilju je organizovana zajednička komora 21. i 17. brigade sa oko 40 konja.

Iznenaden visokim vlastitim gubicima, Štab 38. divizije je, u svom prvom izvještaju o ovim borbama, 28. januara 1945, iznio svoje mišljenje da ponovni frontalni napad na jako utvrđene položaje neprijatelja ne bi bio uspješan, nego da na neprijatelja treba smjelo napadati udarnim grupama.¹⁵⁶⁾ Dvadeset osmog januara su nastavljene borbe na istim položajima na liniji Drinjača - Kostijerovo - Jasenić - Đevanje. Sutra, 29. januara, neprijatelj je preuzeo napad na položaje 21. i 17. brigade 38. divizije i 18. i 19. brigade 25. divizije. Borbe su trajale čitav dan. Iz Liješnja neprijatelj je prodro i zauzeo položaje 21. brigade na Jaseniću (k. 689). Po naređenju ko-

¹⁵⁶⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258 br. reg. 20/5.

mandanta 3. korpusa, koji se nalazio uz Štab 38. divizije, 21. i 17. brigada su izvršile protivnapad u noći između 29. i 30. januara, koji nije donio očekivajuće rezultate.¹⁵⁷⁾

U izvještaju 3. korpusa, od 30. januara, koji govori o boorrbama tog dana, navodi se slijedeće: »Neprijatelj je u toku današnjeg dana *ovladao linijom naših položaja* (podvukao E. T.): Dugi dol - Jasenić - Muslimansko Kostijerovo. . .« dvije brigade 38. divizije (17. i 21.) se nalaze na liniji Bajramovići - Kamenica - Đevanje, a jedna (18. hrvatska) na sektoru: Maleševika - Čehajići.¹⁵⁸⁾

Istog dana, 30. januara, Štab armije je uputio radio-depešu Vrhovnom Štabu u kojoj piše »da se po dotadašnjem toku operacije može pretpostaviti da će neprijatelj ipak uspjeti da prodre u Zvornik«. Time bi, konstatuje Štab 2. armije, za izvjesno vrijeme, bila prekinuta veza 2. armije sa Srbijom i otežano njeno snabdijevanje. U tom slučaju Štab 2. armije će biti prisiljen da radi ishrane prebaci dvije divizije u Posavinu. Sutra je stigao odgovor Vrhovnog Štaba koji glasi: »Ne treba voditi kurs da ćete izgubiti Zvornik. Neprijatelja treba zadržati, jer Vi zato imate dovoljno snaga i sredstava. Prebacite tešku artiljeriju i protivtenkovske topove na desnu obalu Drine na sektor od Drinjače do Malog Zvornika koja će tući cestu Drinjača - Zvornik kao i celu zonu zapadno od te ceste koju neprijatelj koristi za prodiranje. Učinite sve da se neprijatelj zadrži i odbaci nazad. Danas vam sadejstvuje avijacija, čije dejstvo iskoristite.¹⁵⁹⁾

U vezi s tom direktivom štabovi 3. i 14. korpusa su pripremili opšti napad jedinica 25, 45. i 38. divizije na neprijatelja na liniji Đevanje - Kamenica - Jasenić - Liješanj sa ciljem da neprijatelja odbace u Drinjaču. U okviru tog plana, jedinice 38. divizije trebalo je da izvrše napad na položaje neprijatelja na liniji Sefići - Šakmani.¹⁶⁰⁾

U tom cilju, 1. februara 1945, 21. brigada, pošto se pomjerila na prostoriju Bajramovići - Jelika - Velja glava - Triguvno - Džafina kosa, u 2 časa ujutro, izvršila je napad na neprijateljske položaje na Velikoj Njivi. U početku napada jedinice 21. brigade su ovladale neprijateljskim položajima na koti 537, ali su se u zoru, poslije jakog neprijateljskog protivnapada, povukle na polazne položaje. U toku borbe neprijatelj je imao 6 mrtvih i oko 60 ranjenih, a vlastiti gubici su iznosili 20 mrtvih i 40 ranjenih boraca. Zaplije-

¹⁵⁷⁾ Zbornik IV, knj. 32, dok. 152, str. 648; dok. 169, str. 741, pr. 3.

¹⁵⁸⁾ Isto, dok. 161, str. 681.

¹⁵⁹⁾ Zbornik II, knj. 15, dok. 76, str. 146-147.

¹⁶⁰⁾ Zbornik IV, knj. 32, dok. 172, str. 746-749.

njeni su jedan minobacač i jedan puškomitraljez.¹⁶¹⁾ Međutim, na frontu 17. majevičke brigade neprijatelj je, pošto je privukao povećanja, izvršio snažan napad i ovladao linijom položaja Maričići - Liplje. Dva ponovljena protivnapada 17. majevičke brigade nisu donijeli rezultate.

Dvadeset prva brigada je, poslije toga, zauzela položaje na liniji Triguvno - Džafina kosa sa zadatkom da spriječi eventualni prodor neprijatelja prema zapadu. Izvršila je dva napada manjih razmjera na neprijateljske položaje na Dobroj vodi. Tom prilikom neprijatelj je bio izbačen iz prve linije rovova, uz gubitke od 37 vojnika izbačenih iz stroja. Međutim, u protivnapadu, neprijatelj je uspio da vrati izgubljene rovove. Iz Brigade su tog dana 3 borca poginula, a 11 ih je ranjeno. Tog dana u rejon Paprače stigla je i 18. hrvatska brigada, tako da se cijela 38. divizija našla kompletna u jednoj liniji.

Drugog februara 1945. Vrhovni komandant je uputio depešu Štabu 2. armije u kojoj, između ostalog, piše: »Odmah ispitajte uslove za koncentričan napad na neprijateljsku grupaciju južno od Zvornika u cilju njenog potpunog uništenja i likvidacije, odsjecajući je prethodno na sektoru Drinjača - Nova Kasaba - Vlasenica kuda se ona snabdijeva hranom i municijom. Ovakav vaš protivnapad zahtijeva pregrupisanje snaga«. . . »Ako neprijatelj uspe da uđe u Zvornik treba ga prikovati koncentričnim udarcima s obe strane Drine, odvajajući ga prvenstveno od Drinjače koju bi trebalo, po našem mišljenju, što prije zauzeti.«¹⁶²⁾

Istog dana, Vrhovni komandant je uputio novo naređenje slijedeće sadržine Štabu 2. armije: »Trebate učiniti krajnje napore sa grupisanim snagama za uništenje neprijateljske grupacije južno od Zvornika. Imajte u vidu, da je situacija neprijatelja teža nego vaša, sada se radi ko će više izdržati u takvoj borbi. Po našem mišljenju vi imate uslova da izdržite duže od neprijatelja i da ga zaista nabacite na Drinu i izložite potpunom uništenju.«¹⁶³⁾

Dajući odgovor na pomenutu direktivu, Štab 2. armije je, istog dana, dostavio plan dještva svojih jedinica u kojem je bilo predviđeno da 17. divizija krene od Bijeljine, a 27. divizija od Vlasenice prema Drinjači, a da 38. i 25. divizija sa jednom brigadom 45. divizije vrše napade u pravcu Zvornika. Sa ovim planom se složio Vrhovni komandant.¹⁶⁴⁾ Međutim, slijedećeg dana, 3. februara,

"" Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258 broj 30/5.

¹⁶²⁾ Zbornik II. knj. 15. dok. 79. str. 153.

¹⁶³⁾ Isto, dok. 80, str. 154.

¹⁶⁴⁾ Isto, dok. 80 i 82 str. 154. i 156.

neprijatelj je ušao u Zvornik i organizovao odbranu na liniji Zvornik - Maričiči - Liplje - Dobra voda - Šadići - Pravoslavna Kamenica - Lišina - Miljanovići. Na toj prostoriji, omeđenoj sa juga Drinjom, neprijatelj je počeo da prikuplja snage na dalji prodor ka sjeveru. Tog dana, navršilo se sedam dana vrlo teških svakodnevnih borbi sa 22. divizijom na frontu od 15 kilometara između Drinje i Zvornika. Njemačka 22. divizija je uspjela da, i pored velikih gubitaka, prođe do tog kratkog ali strateški važnog rastojanja. Samo na sektoru napada 38. divizije neprijatelj je, prema procjeni Štaba 38. divizije, imao oko 250 mrtvih i oko 350 ranjenih vojnika. Ali, i pored velikih gubitaka i napora, neprijatelj je ispoljavao konstantnu aktivnost. Poslije privremenog gubitka nekog položaja, po pravilu, je vršio sa rezervama protivnapade koji su bili uspješni. Pošto je front bio uzak i ograničen na držanje dominantnih položaja uz komunikaciju, neprijatelj se vještim manevrima, potocima i jarugama, obilazeći položaje jedinica NOVJ, zabacio na bokove, prekidao veze između elemenata njihovog borbenog poretka, unosio pometnju između jedinica i na kraju uspijevao da ih izbaci sa položaja. U borbu su išli svi oficiri, podoficiri i vojnici. Oni koji su izbjegavali da pođu naprijed strijeljani su na licu mjesta.

Jedinice 38. divizije ušle su u ove teške i komplikovane borbe neposredno poslije popune novim borcima iz Srbije. Mladi borci su činili više od trećine njihovog borbenog sastava. U početku su jedinice bile spremne za velike napore. U prve borbe su išle nošene ofanzivnim duhom poslije uspjeha u borbama protiv Nijemaca kod Zvornika i četnika kod Tuzle. Očekivalo se da će u narednim borbama protiv Nijemaca postići još veće uspjehe. Međutim, u novembru i decembru 1944. godine, oni su napadali bočno njemačke jedinice koje su hitale ka sjeveru na nove zadatke, a sada su se našli suočeni u frontalnim borbama sa neprijateljskom jedinicom koja je imala zadatak da što duže zadrži i za sebe veže, u dolini Drine, glavninu Druge armije da ona ne bi prenijela svoja djeljstva u dolinu rijeke Bosne. Ovakve iscrpljujuće borbe iziskivale su i velike gubitke. Za tih sedam dana jedinice 38. divizije su imale 144 mrtva, 310 ranjenih i 25 smrznutih i 12 nestalih boraca. Među poginulim su bili komandant 4. bataljona 17. majevičke brigade Osman Muharemović, komandant 4. bataljona 21. brigade Ahmet Ibrahimagić, politički komesar bataljona u 18. hrvatskoj brigadi Hasan Hanušić, zamjenik komandanta bataljona u 21. brigadi Dragan Stupar, jedan zamjenik komesara bataljona, 7 komandira četa među kojima: Bego Atiković, Branko Bojić i Branko Vojić iz 21. brigade, 3 politička komesara čete, 3 zamjenika komandira, 1 pomoćnik kome-

sara čete i veći broj vodnika, vodnih delegata i desetara. Ranjeno je 4 bataljonska i 15 četnih rukovodilaca.¹⁶⁵⁾

Frontalne borbe u rejonu Zvornika i dalje do Kozluka

Kao što smo naveli, Vrhovni komandant dao je saglasnost za plan Štaba 2. armije za pregrupisavanje snaga, u kojem je predviđeno da 38. divizija vrši napade na položaje neprijatelja neposredno oko Zvornika. Shodno tom zadatku, Štab 38. divizije je, 4. februara 1945. izdao zapovijest brigadama da zaposjednu položaje na liniji:

- 21. brigada - Ahmetovo brdo - Mehmedići - Stanišići - Samarići - Triguvno, s tim da isturene dijelove drži na Džafinoj kosi do dolaska jedinica 27. divizije. Na tim položajima Brigada je trebalo da obezbijedi prostoriju od komunikacije Zvornik - Caparde do Džafine kose;

- 17. brigada - Spasojevica - Krš - Klek sa jednim bataljonom na samoj cesti Zvornik - Caparde, kod Čišinog Hana i dva bataljona pozadi njega u rejonu Cerik - Perunika.

- 18. brigada - kao opšta rezerva - postavljena je na prostoriju Caparde - Kulina - Hajvazi - Matkovac - Čanaglije - Ljeskovic.¹⁶⁶⁾

Tog dana je i Štab 21. brigade izdao svoju zapovijest,¹⁶⁷⁾ u kojoj je Prvom bataljonu naređeno da krene pravcem Cerik - Pravoslavno Snagovo - Planina - Samarić i da jednu četu postavi na liniju Triguvno - Džafin kamen, drugu u Samariće u cilju zatvaranja pravca od Dobre vode, a treću u selu Planini radi zatvaranja pravca od Dobre vode i Liplja. Drugi i Treći bataljon treba da ostanu na istim položajima, a 4. bataljon treba da uputi jednu četu na Ahmetovo brdo, koja će na tom položaju smijeniti isturenu četu Drugog bataljona. Štab 21. brigade nalaziće se na istom mjestu, tj. u rejonu Cerika.¹⁶⁸⁾

Petog i šestog februara vladalo je izvjesno zatišje na frontu kod Zvornika, a onda je neprijatelj, 7. februara, napao jedinice 25. divizije na položajima Vratolomac - Zmajevac - Stan i zbacio bataljon 17. majevičke brigade sa brda Lišine (kota 508), dominantnog položaja više komunikacije Zvornik - Caparde. Poslije toga je us-

¹⁶⁶⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258. br. reg. 23/5 i k. 409. br. reg. 9/16.

¹⁶⁶⁾ Zbornik IV, knj. 33. dok. 30. str. 150-151, Arhiv VII? fond NOP-a k. 1258, br. reg. 24/5.

¹⁶⁷⁾ To je prva sačuvana zapovijest Štaba 21. brigade otkako je stigao na front Dri njača - Zvornik.

¹⁸⁸⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1259, br. reg. 26/10.

lijedio napad čitave 18. hrvatske brigade i jednog bataljona 17. brigade na taj položaj, koji je ponovljen i u toku noći između 7. i 8. februara. Satjeran s položaja na vrhu brda, neprijatelj se zadržao na položajima koje je uredio za odbranu na suprotnoj strani brda, što se do tada rijetko primjenjivalo u ratnoj praksi. Odatle je i izvršio snažan protivnapad i zbacio bataljone 18. hrvatske i 4. bataljon 17. majevičke sa osvojenih položaja. Neprijatelj je, prema izvještaju Štaba 38. divizije, toga dana i noći, imao oko 150 vojnika izbačenih iz stroja, a bataljoni 18. hrvatske i 4. bataljon 17. majevičke su imali 38 mrtvih, 116 ranjenih i 12 nestalih boraca. Da bi se olakšao zadatak 18. brigadi, tj. da bi neprijateljske jedinice privukle na drugu stranu, dijelovi 21. brigade su te noći napali neprijateljske položaje na Dobroj vodi, koje je neprijatelj održao.

Sedmog februara 1945. pristigle su brigade 17. divizije na koncentracijsku prostoriju Snagovo - Caparde, a brigade 27. divizije na koncentracijsku prostoriju Osmaci - Paprača. Sutra, 8. februara, Štab 2. armije, u duhu direktive Vrhovnog komandanta, je izdao zapovijest za opšti napad svojih jedinica na neprijatelja na liniji Drinjača - Zvornik, sa ciljem da se neprijateljske snage prvo razdvoje, a zatim po odvojenim dijelovima divizija, koje su dobile zadatak da presjeku neprijateljske snage na odsjeku fronta između Jošanice i Kamenice, zatvore pravac prema Drinjači, i glavninom snaga pristupe uništenju neprijateljske formacije na prostoriji Vlasinje - Mladevac - Zvornik - Liplje.

Dvadeset peta divizija je dobila zadatak da sa linije Grbavci - Čolovnik djeluje ka neprijatelju koji se utvrdio na liniji Glumina - Karakaj, a 38. divizija da, uz podršku baterije topova, napadne neprijatelja na liniji Stan - Maričići - Zmajevac - Kula-Grad, koordinirajući napad desno sa jedinicama 17. a lijevo sa jedinicama 25. divizije. Time se 38. divizija našla u sredini borbenog poretka glavnine 2. armije, koja je trebalo da istovremeno nanese udar na glavninu njemačke 22. divizije, koja se u to vrijeme nalazila na liniji Kamenica - Karakaj.

Istog dana je i Štab 38. divizije odredio svojim brigadama dijelove fronta za napad. Dvadeset prvoj brigadi je dodijeljen zadatak da prvo napadne neprijatelja na položajima u Maričićima, a poslije zbacivanja neprijatelja sa tog položaja produži napad na njegove položaje na Liplju. Sedamnaesta majevička brigada je dobila zadatak da sa sjeverne strane napadne položaje neprijatelja na liniji Korduni - Lišine - Stan, a 18. hrvatska brigada sa južne i istočne

strane. Napad je trebalo istovremeno početi 9. februara u 2 i 30 minuta.¹⁶⁹⁾

Prethodno su jedinice 21. brigade svoje dosadašnje položaje predale jedinicama 17. istočnobosanske divizije i uputile se pravcem Planina - Samarići - Pravoslavno Snagovo - Kulići na Peruniku (k. 528), gdje im jesaopšten novi zadatak. Od kolone se izdvojio 4. bataljon, koji je dobio zadatak da krene na prostoriju Ašćerići - Kačevac - Pavlovići i da tu prihvati brigadnu bolnicu i intendaturu i doprati ih u selo Kusonje.¹⁷⁰⁾

U duhu primljene zapovijesti, jedinice 38. divizije su, u predviđeno vrijeme, krenule u napad. Na neprijateljske položaje na Lišini napadala je 18. hrvatska brigada, ojačana 4. bataljonom 17. majevičke brigade, a na neprijateljske položaje u Maričićima 21. istočnobosanska brigada. U prvom naletu obje brigade su uspjele da ovladaju pomenutim položajima, ali ih je neprijatelj, uvodeći rezervu, zbacio sa osvojenih položaja. U ponovnom napadu 21. i 18. brigada su ponovo ovladale Lišinom i Maričićima, ali je neprijatelj, uvodeći u borbu nove snage od Stana i Liplja, ponovo ovladao Lišinom i Maričićima. Po procjeni štabova 21. i 18. brigade i Štaba 38. divizije, neprijatelj je te noći imao oko 230 mrtvih i oko 420 ranjenih vojnika. Na bojištu je prebrojano 96 leševa neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je 7 puškomitraljeza »Šarac«, jedan mitraljez, 68 pušaka, 4 automata, 5 pištolja i oko 15 hiljada metaka. Jedinice 38. divizije imale su te noći 104 mrtva, 212 ranjenih i 30 nestalih boraca, među kojima 35 bataljonskih i četnih rukovodilaca. Tog dana, pogođen minom neprijateljskog minobacača, poginuo je, na Ahmetovom brdu, komandant 21. istočnobosanske brigade kapetan Toma Trninić.¹⁷¹⁾ Poslije ove borbe, 21. brigada je postavila svoje bataljone na liniju Ahmetovo brdo - Rudine - Mehmedovići.¹⁷²⁾

U noći između 10. i 11. februara 1945, po naređenju Štaba 38. divizije, 17. majevička brigada, ojačana jednim bataljonom i izviđačkom četom 21. brigade, sadjejestvovala je u napadu jedinica 25. divizije na neprijateljske položaje na liniji Hadžići - Colovnik - Glumine - Lipovac.¹⁷³⁾ U isto vrijeme bataljoni 18. hrvatske brigade izvršili su demonstrativni napad na položaje neprijatelja na

¹⁶⁹⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 994, br. reg. 21/2-6.

¹⁷⁰⁾ Isto, k. 1259, br. reg. 31/10.

¹⁷¹⁾ Isto, k. 1258, br. reg. 26/5.

¹⁷²⁾ Isto, k. 1258, br. reg. 30/5.

¹⁷³⁾ Milojica Pantelić, Dvadeset peta divizija, Vojno izdavački zavod, Beograd, 1977, str. 164-165.

Lišini i Maričićima. Te noći 21. istočnobosanska brigada, bez jedinog bataljona, je preuzela položaje 17. majevičke brigade na liniji Spasojevica - Krš.¹⁷⁴⁾

Dok su jedinice 38. divizije napadale neprijatelja u zahvatu komunikacije Caparde - Zvornik, jedinice 17. i 27. istočnobosanske divizije istovremeno su, 9. februara u 3 časa, napale neprijatelja i zauzele njegove položaje na liniji: k. 399. Šadići - Velika Njiva - Strnine - Gornje Đevanje. Međutim, neprijatelj se vrlo živo branio, a zatim u poslijepodnevnim časovima izvršio snažan protivnapad i ponovo došao u posjed položaja na Strnini i Dugoj njivi. U ponovnom napadu, jedinice 17. i 27. divizije osvolile su pomenute položaje, ali ih je neprijatelj, u novom protivnapadu, u zoru, 10. februara, osvojio. Tokom 10. i 11. februara jedinice 17. i 27. divizije su vršile stalne napade, uz velike napore i žrtve, u cilju da izbiju na cestu Drinjača - Zvornik i presjeku neprijateljske snage na dva dijela, ali u tome nisu uspjele.¹⁷⁵⁾

Ali, i neprijatelj je trpio veoma velike gubitke.¹⁷⁶⁾ Ipak je krajnjim naprezanjem uspio odolijevati stalnim napadima. Nastojao je, isturanjem jakih bočnih obezbjeđenja, da se što prije probije iz tog pakla prema sjeveru. U tom cilju je, 10. februara, napustio Vlasenicu, ali. februara i Drinjaču. Istovremeno je izvršio pregrupisanje svojih snaga, tako daje 47. pješadijski puk iz zaštitnice prebacio u prethodnicu i uputio ka Kozluku i Čelopeku. a ostalim snagama nastavio ubrzano izvlačenje.¹⁷⁷⁾

*
* *
*

Štab njemačke grupe armije »E« je ocijenio situaciju kod 22. divizije kao vrlo kritičnu, pa je donio odluku da joj pomogne djeystvima od Gračanice ka Tuzli i od Brčkog preko Bijeljine prema Zvorniku i na taj način primora snage NOVJ, koje su napadale na 22. diviziju, da razvuče svoje jedinice na više pravaca. U tom cilju skinuo je sa fronta kod Travnika i uputio 724. pješadijski puk, ojačan divizionom 654. artiljerijskog puka i četom minobacača protivtenkovskog bataljona iz Doboja, prema Tuzli. Oni su, uz sadjeystvo

¹⁷⁴⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258, br. reg. 1/44-6.

¹⁷⁵⁾ Gligo Mandić, n. d. str. 310-311; Ahmet Džonlagić, n. d. str. 417-427.

¹⁷⁶⁾ Prema dnevniku majora BEMA. 22. divizija u borbama između 6. i 11. februara imala je 71 mrtvog i 327 ranjenih vojnika, među kojima 6 oficira (Zbornik IV, knj. 33. dok. 64. str. 282. pr. 3)

¹⁷⁷⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258. br. reg. 7/5.

ustaške 4. bojne, 12. ustaškog stojećeg zdrug, 3. i 9. bojne, 3. lovačkog zdrug (zeleni kadar) i četnika Valjevskog korpusa krenuli iz Gračanice, 9. februara, u pravcu Miričina - Ratiš prema položajima 14. srpske brigade 23. divizije. Razvile su se teške borbe na liniji Gornji Moranjci - Rašljeva - Turkovići - Kamenica. Istovremeno je neprijatelj iz Brčkog u pravcu Bijeljine uputio 734. puk iste 104. divizije sa ciljem da u rejonu Branjeva prihvati prethodnicu 22. divizije i izvrši joj dotur municije, hrane i pogonskog goriva.

Na osnovu informacije o izmijenjenoj situaciji koju je dobio od Štaba 2. armije, Vrhovni komandant je, 11. januara, uputio Štabu 2. armije direktivu sljedeće sadržine: »Po našoj ocjeni situacije njemačko-četničke snage imaju kao glavni cilj ugroziti vas s leđa i zauzeti Tuzlu, svakako u sadejstvu sa onim snagama iz Brčkog.¹⁷⁸⁾ Obzirom na ovakav obrt situacije vi trebate odmah pregrupisati svoje snage po sljedećim:

1. Jednu diviziju odmah prebaciti sa sektora Zvornik - Drinjača prema Gračanici.

2. Snage sa sektora Drinjača - Zvornik izdići više na sjever prema pravcu Zvornik - Caparde za zaštitu tuzlanskog bazena sa istoka.

3. Jednu brigadu 28. divizije koja je zatvarala pravac od Bijeljine prebaciti kod Janje na desnu obalu Drine na sektor Lešnice da pojača tamošnju odbranu Drine, a ostale snage divizije da ostanu na istom zadatku.

4. Potom glavne vaše snage orijentisati zapadno i sjeverozapadno od Tuzle za razbijanje neprijateljeve grupe koja je u pokretu sa tih pravaca prema Tuzli. Ovo možete odmah uraditi ukoliko smatrate da su njemačke glavne snage već prošle sjeverno od Zvornika prema Bijeljini, te Vas ne mogu ugroziti prema Capardama.

5. Ne postavljati ovoj njemačkoj grupi koja ide ka Bijeljini jače naše snage sa čela, već na bokove kako bi brže otišle iz rejona Zvornika. Ovo svakako, ukoliko zadovoljava situacija kod Bijeljine i na drugim sektorima.¹⁷⁹⁾

Na osnovu direktive Vrhovnog komandanta, Štab 2. armije je donio odluku da pređe u aktivnu odbranu na frontu kod Zvornika, a da na pravcu Tuzla - Doboj poduzme ofanzivna djejsva. U tom cilju je naredio Štabu 23. divizije da svoje dvije brigade (7. i 9), koje su se nalazile na frontu kod Brčkog, privuče na sektor Srnice - Miričina, i u sadejstvu sa svojom 14. brigadom zaustavi nastu-

¹⁷⁸⁾ U to vrijeme Nijemci su proturili dezinformaciju da će sa snagama 734. puka koji je tada stigao u Brčko krenuti ka Tuzli, a stvarno su krenuli ka Bijeljini.

¹⁷⁹⁾ Zbornik II, knj. 15. dok. 106, str. 181-182.

panje neprijatelja od Gračanice prema Tuzli. Štabu 17. divizije je izdao naređenje da svoje položaje između Zvornika - Drinjače preda jedinicama 27. divizije i da sa svojim jedinicama krene prema Tuzli, gdje će, prema razvoju situacije, biti upotrijebljene za protivnapad prema Gračanici i Doboju.

Prije nego što su 17. i glavnina 23. divizije pristigle na novu prostoriju, na pravac prema Doboju stigla je 24. brigada 45. srpske divizije, koja je, sa 23. brigadom iste divizije, koja se tu od ranije nalazila, preuzela obezbjeđenje pravaca Doboj - Tuzla, južno od rijeke Spreče.¹⁸⁰⁾

Istom zapoviješću Štab 2. armije naredio je Štabu 3. korpusa, kojem je privremeno pridodata 25. srpska divizija, da preuzme sektor Drinjača - Zvornik (i djelimično pravac Vlasenica - Sokolac), da potpuno zatvori pravac Zvornik - Tuzla i da aktivnim djelstvima na bok i pozadinu nanosi neprijatelju što veće gubitke, ometajući njegovo uredno povlačenje ka sjeveru. Štab 2. armije je predočio Štabu 3. korpusa da najprije treba da nastoji da ovlada Zvornikom, a potom da nastavi dještva u bok i pozadinu neprijatelja koji se bude povlačio ka Bijeljini i da se u tom cilju, u rejonu Janje, poveže sa jedinicama 28. slavonske divizije.¹⁸¹⁾

Primivši zapovijest od Štaba 2. armije, Štab 3. korpusa je istog dana, 11. februara, izdao naređenje Štabu 27. divizije da sa svoje dvije brigade (Šesnaesta i Dvadeseta), sa prostorije Đevanje - Strnine, napadne bočno njemačku zaštitnicu koja se bude povlačila od Drinjače ka Zvorniku. Štabu 25. divizije je izdato naređenje da jedinice, pod njegovom komandom, i dalje ostanu na položajima na liniji: Tršić - Jankovina - Kitovnica - Križevci i da odatle bočno napadaju neprijateljske jedinice koje su se povlačile od Zvornika do Kozluka, dok je Štabu 38. divizije naredio da svoje jedinice rasporedi duž linije: Stanišići - Mehmedovići - Ahmetovo brdo - Cerik - Perunika - Spasojevica - Krš. Trideset osmoj diviziji je pridodata baterija topova 76 mm i baterija minobacača 120 mm za dještvo po neprijateljskim ciljevima u Zvorniku i oko grada.¹⁸²⁾

Slijedećeg dana, 12. februara, 21. istočnobosanska brigada preuzela je položaje u Stanišićima, Mehmedovićima i na Ahmetovom brdu sa zadatkom da zatvori pravce od Maričića, Liplja i Dobre vode u kom cilju se povezala lijevo sa jedinicama 18. brigade, a desno sa jedinicama 27. divizije, a 17. majevička brigada je preuzela

¹⁸⁰⁾ Zbornik IV, knj. 33. dok. 64. 83. 87, str. 282, 341-342, 388-395, Gligo Mandić, n. dj. str. 312.

"») Zbornik IV, kn.. 33. dok. 64, str. 282-283.

¹⁸²⁾ Isto, dok. 65, str. 285-286.

položaje na liniji Perunika - Spasojevica - Krš, a 18. hrvatska položaje na liniji: Glumine - Cerik.¹⁸³⁾

Pošto je neprijatelj, 12. februara, pokrenuo svoje glavne snage iz Zvornika u pravcu Kozluka, Štab 3. korpusa je donio novu odluku da jedinice 27. i 38. divizije orijentiše sjeverno od Zvornika, a da 25. diviziju, koja je imala znatne gubitke, i bila vrlo premorena, postavi duž komunikacije Zvornik - Tuzla radi zatvaranja tog pravca. U vezi sa tom odlukom, Štab 38. divizije je pomjerio 17. majevičku brigadu na prostoriji Gaj - Jasenice - Gradac, a 18. hrvatsku na prostoriju: Kovačevići - Brđani - Mahmutovići sa zadatkom da vrše napade na neprijatelja duž komunikacije u rejonu Skočića. Istovremeno je 21. istočnobosanska brigada preuzela položaje na ranijem sektoru Divizije do dolaska jedinica 25. divizije. Tog dana, 13. februara, dvije brigade 27. divizije prispjele su u rejon Kitovnica - Križevci.¹⁸⁴⁾

U toku 14. februara, u sastav Divizije, stigla je i 21. brigada i razmjestila dva bataljona u rejon Kovačevići - Mahmutovići, jedan u Zaseoke a jedan u Hajvaze. Tog dana, 17. i 18. brigada su vršile napade na neprijatelja na Kokoči, Trnovačkom brdu i Ravnom gaju. Sutra, 15. februara, dijelovi 17. brigade napadali su neprijatelja na položaju Kokoče, a dijelovi 18. brigade na Visokoj glavici i Gradini.¹⁸⁵⁾

Situacija kod njemačke 22. divizije je postajala sve teža. Procjenjujući tu situaciju, Vrhovni štab je izdao naređenje Štabu 2. armije da uputi ultimatum za predaju komandantu 22. divizije, kojim bi bilo garantovano da će se pripadnicima te divizije poštediti životi.¹⁸⁶⁾ Vrhovni štab je takođe očekivao da će neprijateljske snage iz pravca Bijeljine preuzeti akciju većih razmjera da bi prihvatile jedinice 22. divizije, pa je, u vremenu od 13-15. februara, prebacio na lijevu obalu Drine iz svoje rezerve tri brigade 2. proleterske divizije da spriječe takav pokušaj neprijatelja.¹⁸⁷⁾

Pošto su se neprijateljske snage koje su nadirale iz pravca Gračanice prema Tuzli povukle prema Doboju, 15. februara Štab 2. armije uputio je kao pojačanje na zvornički front i 17. istočnobosansku diviziju sa zadatkom da napadne neprijatelja na liniji Čolovnik - Grabovci - Ćirilovo brdo.¹⁸⁸⁾

¹⁸³⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258. br. reg. 27/2-5.

¹⁸⁴⁾ Zbornik IV, knj. 33, dok. 76, str. 324-325.

¹⁸⁶⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258. br. reg. 30/2-5.

¹⁸⁶⁾ Zbornik II, knj. 15. dok. 114. str. 190.

¹⁸⁷⁾ Isto, dok. 120. str. 199.

¹⁸⁸⁾ Gligo Mandić, n. d. str. 313-314.

Polovinom februara jedinice 22. njemačke divizije su i dalje se zadržale na položajima kod Zvornika na liniji: Mlađevac - Liplje - Maričići - Lisina - Stari Zmajevac - Vratolomac i dalje od Zvornika do Kozluka na liniji Karakaj - Jordan - Čelopek - Vječac - Mrkodol - Kučić Kula - Jankovina - njena prethodnica se nalazila sjeverno od Šepka.

Cijeneći da će se situacija kod 22. divizije brže razvijati, Vrhovni štab je, 16. februara, izdao Štabu 2. armije naređenje slijedeće sadržine: »Ispoljite što jači pritisak za brzu likvidaciju opkoljene neprijateljske grupe sjeverno od Kozluka u rejonu Ročevića. Ovu grupu trebate likvidirati sa 2. divizijom prije nego što im stigne pomoć od Bijeljine. Dvadeset sedmu diviziju trebate jače angažovati. Imajte na umu da je vrijeme dragocjeno za vas, s obzirom na neprijateljsko grupisanje u Bijeljini.⁸⁹⁾

Pošto su se povezale sa jedinicama 2. proleTERSKE divizije, jedinice 38. divizije su nastavile da izvode uporne napade sa polaznih položaja na liniju: Adrovići - Odžaćina - Brđani - Pećine - Jasenica - Gradac na bokove jedinica 22. njemačke divizije, u blizini komunikacije između Skočića i Trnovice. Ti položaji su, po nekoliko puta, prelazili iz ruke u ruku, ali je neprijatelj, raspolažući rezervama dovoljne snage, potpomognut djeJstvom artiljerije i minobacača, ponovo ih vraćao u svoje ruke. Preko dana avijacija NOVJ je bombardovala neprijateljske položaje i jedinice, pa je neprijatelj bio prinuđen da cio saobraćaj i dotur obavlja samo noću. U periodu između 15. i 22. februara 22. divizija je imala 30 mrtvih i 70 ranjenih vojnika.

U toku noći, između 18. i 19. februara, neprijatelj je napustio Zvornik i glavninu svojih snaga prebacio u rejon Kozluka i Šepka. Te noći je i 734. puk 104. njemačke divizije probio položaje jedinica 28. divizije kod Janje i prodro u rejon Branjevo-Šepak, gdje se spojio sa prethodnicom 22. divizije i doturio joj municiju, hranu i pogonsko gorivo. Od 21. do 24. februara zaštitnica neprijatelja se još nalazila pod pritiskom jedinica 17. divizije. Poslije toga, 2. proleTERSKA divizija i 8. brigada 22. srpske divizije su prebačene na desnu stranu Drine, 17. divizija je orijentisana na sektor Janja - Bijeljina, sa jednom brigadom u rejonu Lopara, 28. divizija prema Brčkom, 25. divizija prema Srnicama, 45. prema Doboju, dok su divizije 3. korpusa - 27. i 38. pošle na odmor u dolinu Spreče da bi se sredile i popunile, a odatle pošle prema Sarajevu.

⁸⁹⁾ Zbornik II, knj. 15, dok. 121. str. 203.

Tako se 38. divizija, 23. februara 1945. prikupila na prostoru: Kikači - Petrovice - Vukovije - Dubrave, a 27. divizija na prostoru: Caparde - Memići - Bulatovići.¹⁹⁰⁾

Borbene mogućnosti, vojna i politička iskustva, moralno-političko stanje i stanje partijske i skojevske organizacije u periodu januar - mart 1945. godine

Borbe na drinskom frontu mogu se podijeliti u tri vremenska perioda koji se poklapaju sa tri sektora fronta. U prvom periodu, od 27. januara do 3. februara, vodene su borbe na sektoru od Drinjače do Zvornika, u drugom, od 3. do 12. februara, oko samog Zvornika i u trećem od Zvornika do Kozluka. U prvom i drugom periodu vodene su frontalne borbe u kojem su jedinice njemačke 22. divizije napadane sa fronta i lijevog boka, a u trećem su, uglavnom, napadane sa lijevog boka. Prilikom napada sa fronta jedinice NOVJ su pretrpjele vrlo velike gubitke, dok su prilikom napada na bokove u trećoj fazi imale znatno manje gubitaka. Tako, na primjer, u vrijeme od 1. do 31. januara, 3. korpus je imao 219 mrtvih, 521 ranjenog i 126 nestalih boraca.¹⁹¹⁾ U periodu od 1. do 15. februara 186 mrtvih, 489 ranjenih i 47 nestalih boraca.¹⁹²⁾ Trideset osma divizija imala je, od 27. januara do 7. februara, 144 mrtva, 319 ranjenih, 15 nestalih i 25 smrznutih boraca,¹⁹³⁾ u periodu od 1. do 15. februara 186 mrtvih, 489 ranjenih i 47 nestalih.¹⁹⁴⁾ a u periodu od 15. do 28. februara samo 20 poginulih, 76 ranjenih i 4 nestala.¹⁹⁵⁾ Kada se to sabere, uz manje odstupanje, može se konstatovati daje 38. divizija, za mjesec dana borbi, od 27. januara do 28. februara, imala 350 mrtvih, 894 ranjena. 66 nestala i 25 smrznutih boraca i rukovodilaca, tj. 1.310 boraca izbačenih iz stroja.

Neposredno pred polazak na drinski front, 15. januara, 38. divizija je imala 4.418 boraca i rukovodilaca.¹⁹⁶⁾ Broj izbačenih iz stroja 1.310 čini 31% ukupnog brojnog stanja divizije. Kada se od tog broja odbiju pozadinske ustanove, koje su imale znatno manje gubitke, onda dolazimo do zaključka da je 38. divizija u ovim borbama izgubila jednu trećinu aktivnog boračkog sastava, što odgovara brojnom stanju jedne od njenih brigada koje su tada brojale

¹⁹⁰⁾ Zbornik IV, knj. 33, dok. 119, str. 543.

¹⁹¹⁾ Isto, dok. 107, str. 494.

¹⁹²⁾ Isto, dok. 105, str. 490.

¹⁹³⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258. br. reg. 23/5.

¹⁹⁴⁾ Isto, br. reg. 30/5.

¹⁹⁵⁾ Isto, br. reg. 33/5.

¹⁹⁶⁾ Zbornik IV, knj. 32, dok. str. 268-269

od 1.300 do 1.400 boraca. Među poginulim je bilo i oko 130 bataljonskih i četnih rukovodilaca. Ako se uzme da je u svakoj brigadi bilo po oko 80 bataljonskih i četnih rukovodilaca, a u Izviđačkoj četi i drugim pratećim jedinicama Divizije još oko 20 četnih rukovodilaca, proizilazi da je polovina tog rukovodećeg sastava izbačena iz stroja.

Za vrijeme trajanja ovih borbi 38. divizija je primila za popunu svega oko 200 novih boraca preko 17. divizije.¹⁹⁷⁾ Ovako veliki gubici i pored hrabrosti, istrajnosti i zalaganja boraca i starijinskog kadra nastali su i zbog toga što je Divizija u frontalne borbe ušla poslije popune sa neiskusnim ljudstvom, koje je bez obuke ušlo u veoma teške borbe pod vrlo nepovoljnim uslovima smještaja, ishrane i vrlo teškim klimatskim uslovima, pa je biloloženo vrlo velikim fizičkim i moralnim naprezanjima.

Novi borci nisu se umjeli maskirati, koristiti prirodne zaklone, odnosno zalijegati u nastupanju. Mnogi stari borci i sami su ginuli ili bivali ranjeni, jer su novim borcima morali primjerom pokazivati kako da se snalaze u toku borbe. Poslije teških iskustava plaćenih mnogim žrtvama, zahvaljujući požrtvovanom radu, primjerima i pomoći vodnih, četnih i bataljonskih rukovodilaca, novi borci su se uklopili u borbeni kolektiv svojih jedinica i sve manje su bili žrtve nesnalaženja i neiskustva.

U ovim borbama i borci i rukovodioci, u okviru svojih jedinica, su svjesno izvršavali zadatke. Nije se dogodilo da je i jedna četa uništena ili razbijena, mada su imale mnogo veće gubitke nego u ranijim borbama. U svom izvještaju Štabu 2. armije, 20. februara 1945, Štab 3. korpusa navodi sljedeće razloge za ovako velike gubitke:

- »frontalni način ratovanja, za što rukovodstva jedinica NOVJ, koja su sva svoja iskustva stekla kroz partizanski način ratovanja, još nisu dovoljno sazrela;

- veliki priliv novih boraca koji uslijed kratkoće vremena nisu mogli biti obuhvaćeni vojnom i političkom obukom niti biti pripremljeni da izvršavaju ovakve naporne i teške zadatke;

- na mladost četnih, bataljonskih i brigadnih rukovodilaca, koji su u velikom broju izdignuti na više položaje iz nižih jedinica, pa se mnogi od njih nisu mogli snaći u rukovođenju sa jedinicom višeg ranga zbog čega su sve borbene zadatke nastojali da riješe ličnim primjerom;

¹⁹⁷⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258, br. reg. 30/2-5.

- stalne i neprekidne borbe koje su vođene od oktobra 1944. godine nisu dozvoljavale da se jedinice potpuno organizaciono srede i obuhvate vojnim i partijskim i političkim radom.¹⁹⁸⁾

Frontalni način ratovanja je tražio drugačije poznavanje ratne vještine sa školovanim kadrom i obučenim boračkim sastavom, efikasnom podrškom artiljerije u svim fazama napada i odbrane, popunjenost jedinica sa inženjerijskim sredstvima, razvijen sistem veza između viših, nižih i sadjejestvujućih jedinica, potpuno razvijen sistem dještva i evakuacije. U tom pogledu, sve prednosti su bile na strani neprijatelja.

Štab 3. korpusa je nastojao da se, i pored teških uslova, vojnička obuka i politička nastava odvijaju po predviđenom planu. No, to nije bilo moguće sve do polovine februara, kada je Divizija prebačena na dio fronta na Kozluku. Tada su njene brigade, po dijelovima, odlazile u napade na neprijatelja, dok su se ostale jedinice sređivale i prišle izvođenju obuke. U to vrijeme, prorađene su teme iz ratne službe i prišlo se izvođenju pješadijskog egzercizma, detaljnim upoznavanjem naoružanja i izvođenju nastave gađanja. Pri Štabu Divizije je tada radio kurs za nišandžije puškomitraljeza i mitraljeza kojeg su pohađala 33 borca. Prorađivana je takođe naredba Vrhovnog štaba o načinu pozdravljanja, oslovljavanja, odijevanja i ponašanja vojnih lica. Koncem januara iz Vojne škole 3. korpusa izašla je prva grupa slušalaca koji su pohađali srednji vojni, artiljerijski, intendantski i apotekarski kurs i odmah su raspoređeni u jedinice.

Održano je više četnih i bataljonskih konferencija na kojima su borci upoznati sa zaključcima savezničke konferencije u Jalti, zatim o dolasku predsjednika kraljevske vlade dr Ivana Šubašića u Beograd, uspostavi Namjesništva i drugo.¹⁹⁹⁾

U partijskim organizacijama je prorađivana direktiva Centralnog komiteta KPJ, od 14. 1. 1945. godine, o zadacima i reorganizaciji partijskih i skojevskih organizacija u Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije. U direktivi je, pored ostalog, razrađen način partijskog vaspitanja koji treba da se odvija:

1. opštim planom političkog vaspitanja koji treba da sadrži sve osnovne probleme NOB-e.

2. sistematskim upoznavanjem i proučavanjem aktuelnih problema vojno-političke situacije i unutrašnjeg stanja jedinica,

¹⁹⁸⁾ Zbornik IV, knj. 33. dok. 112. Ntr. 521.

¹⁹⁹⁾ Arhiv VI, fond NOP-a, k. 1258. br. reg. 33/15.

3. svakodnevnim objašnjavanjem dnevnih događaja, onako kako ih postavlja partijski organ »Borba«.

Partijskim organizacijama direktiva CK KPJ nalaže da odmah idu na proširenje svojih redova, jer zato postoje objektivni uslovi. Mora se odlučno odbacivati sektaštvo. Svi borci koji su pokazali odanost NOB-u i KPJ treba da se nađu u redovima Partije. Za skojevske organizacije direktivom se traži da postanu moćne i masovne, i da u svojim redovima uspješno vaspitaju hiljade omladinaca i omladinki. U pogledu podjele partijskog rada u NOVJ, direktiva nalaže da se on odvija kroz četiri osnovna sektora: politički, vojnički, kulturno-prosvjetni i omladinski.

Partijski komiteti u divizijama se takođe reorganizuju. Uvođi se nova formacijska funkcija pomoćnika komesara divizije, koji će ujedno biti i sekretari divizijskog komiteta. U divizijski komitet, pored njega, ulaze: politički komesar divizije, svi pomoćnici komesara brigada, rukovodilac odgovoran za omladinski rad i sekretar partijske organizacije u štabu divizije. Divizijski komitet formira svoj sekretarijat u koji ulaze: sekretar komiteta, politički komesar divizije i rukovodilac odgovoran za omladinski rad. Za personalne stvari koje vodi politički komesar divizije stara se administrativno-tehnički aparat, koji će voditi evidenciju i druge administrativne poslove koji se tiču praćenja i uzdizanja partijsko-političkog kadra. Politički komesar divizije prvenstveno će se posvetiti organizovanju političkog rada u jedinicama. U divizijama i brigadama se uvođe posebni propagandni odsjeci, koji će se baviti pitanjima agitacije i propagande. Rukovodilac u komitetu zadužen za omladinski rad postaje punopravni član divizijskog komiteta koji učestvuje u rješavanju svih partijskih problema, obilaze jedinice i stara se da partijske organizacije, sa svoje strane, pruže što konkretniju pomoć organizacijama KPJ u svojim jedinicama. Divizijski komiteti proleterskih divizija i oni komiteti divizija koji se nalaze van teritorije na kojoj su te divizije formirane odgovorni su za rad i podnose izvještaje Centralnom komitetu KPJ, dok divizijski komiteti čije se jedinice nalaze na teritorijama na kojima su formirane odgovorni su za rad i podnose izvještaje partijskim rukovodstvima u tim krajevima.

Sekretari brigadskih komiteta nisu više dužni obavezno slati jedan primjerak svog izvještaja Centralnom komitetu KPJ.²⁰⁰⁾

²⁰⁰⁾ Od tog doba u arhivama ne nalazimo više izvještaje sekretara brigadskih komiteta KPJ, koji su bili vrlo važan izvor podataka o radu partijskih i skojevskih organizacija.

Rukovodilac koji je u divizijskom komitetu odgovoran za rad skojevske organizacije dužan je da redovno dostavlja izvještaj CK SKOJ-a o rukovodstvima SKOJ-a teritorije na kojoj se nalazi divizija. Brigadni rukovodioci SKOJ-a više ne podnose izvještaje višim skojevskim rukovodiocima.²⁰¹⁾

Direktiva CK KPJ stigla je u jedinice 3. korpusa u vrijeme borbi kod Zvornika, pa se nije mogla odmah sprovesti u djelo. Za sekretara Divizijskog komiteta imenovan je prvobitno Miloš Ilić, ali se on nije mogao posvetiti toj dužnosti jer bi njegovim odlaskom iz 17. majevičke brigade, gdje je vršio dužnost pomoćnika komesara, Brigada ostala bez i jednog partijskog rukovodioca, s obzirom da je, u to vrijeme, dotadašnji politički komesar 17. majevičke brigade Milutin Pejanović, primio dužnost političkog komesara 38. divizije. U to vrijeme, i 18. hrvatska brigada je bila bez pomoćnika političkog komesara, pošto je Selim Numić, koji se do tada nalazio na toj dužnosti, ranjen i nalazio se u bolnici. Tek kada su se završile borbe na Drini, prišlo se postavljanju rukovodećih političkih kadrova. Tada je Divizijski komitet KPJ 38. divizije imao ovaj sastav: Miloš Ilić, sekretar, Milutin Pejanović, Spasan Ristić, pomoćnik komesara 21. brigade, Ilija Matanović, pomoćnik komesara 18. brigade, Drago Matković, pomoćnik komesara 17. brigade i Elza Košar-Ristić Švabica, zadužena za rad organizacije SKOJ-a. Neposredno pred oslobođenje Sarajeva za sekretara Divizijskog komiteta KPJ je došao Milan Vuković, koji je do tada bio politički komesar 17. brigade.

Brigadni komitet KPJ 21. brigade imao je u to vrijeme sljedeći sastav: Spasan Ristić, pomoćnik komesara Brigade, sekretar, Pero Vinković, pomoćnik komesara i sekretar partijskog biroa 1. bataljona (poslije njegovog odlaska na dužnost opunomoćenika OZN-e, Milan Bojić), Milutin Lazarević, pomoćnik komesara i sekretar partijskog biroa 2. bataljona, Rade Smiljanić, pomoćnik komesara i sekretar partijskog biroa 4. bataljona Božo Marković i rukovodilac SKOJ-a u Brigadi Tanja Živanović. Za prvog šefa propagandnog odsjeka u Brigadi postavljen je Hasan Šiljak, dotadašnji politički komesar 1. bataljona.

Partijski rukovodioci u četama su bili vrlo mladi, i bez većeg iskustva u partijskom radu. U borbama na frontu na Drini, oni su se često angažovali na komandovanju jedinicama i nastojali da ličnim primjerom pokrenu borcu na zalaganje i izvršavanje zadataka u borbi. Mnogi su borci ginuli ili bili ranjavani, pa su se njihova

²⁰¹⁾ Zbornik II, knj. 15. dok. 27, str. 61-67.

mjesta našla upražnjena, jer u takvoj situaciji nije bilo moguće izabrati druge mlađe rukovodioce za tako odgovornu funkciju. Zbog toga su često politički komesari četa vršili političku i partijsku funkciju, pa su negdje i vojni rukovodioci postajali sekretari partijskih organizacija.

Zbog teških gubitaka partijske organizacije u četama spale su na 3 do 4 člana, a u dvije čete u Brigadi nisu mogle ni raditi kao organizacije, jer je u njima ostao samo po jedan član KPJ. Tek poslije završetka borbi na drinskom frontu, za vrijeme kratkotrajnog odmora u Dubravama, prišlo se smjelije prijemu novih članova u članstvo KPJ, i to najviše iz redova boraca koji su se istakli u dotadašnjim borbama. Popunjena su i upražnjena mjesta partijskih i političkih rukovodilaca u četama.

Za vrijeme borbi na frontu od Drinjače do Kozluka nisu su se mogli održavati zajednički partijski teoretski sastanci, jer za to nije bilo vremena. Partijski rad se svodio na održavanje kratkih vanrednih sastanaka, na kojima su se članovi KPJ upoznawali i pripremali za organizovanje novih borbi, najčešće akcija koja će odmah uslijediti. Primljene zadatke oni su takođe ukratko saopštavali članovima SKOJ-a i drugim borcima u četama. Poslije izvođenja akcije - napada, održavali su se takođe kratki radni sastanci na kojima je vršena kratka analiza postupaka i zalaganja, uočeni nedostaci od strane pojedinaca i desetina, vodova ili četa u akciji. Poslije dolaska na odmor u dolinu Spreče, prišlo se detaljnijoj analizi postupaka i ponašanja pojedinaca i jedinica u minulim borbama. Na sastanke osnovnih organizacija u četama dolazili su bataljonski partijski rukovodioci, na sastanke bataljonskih biroa sekretar Brigadnog komiteta KPJ i politički komesar Brigade, a sastanku Divizijskog komiteta KPJ prisustvovali su Blažo Đuričić, politički komesar 3. korpusa i Lepa Perović, organizacioni sekretar Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu. Blažo Đuričić je uz to održao poseban sastanak sa političkim komesarima bataljona u 21. i 17. brigadi.

Skojevska organizacija takođe u cjelini bila je angažovana na izvršavanju borbenih zadataka. Skojevcima su ličnim primjerom pokazivali osobito novim borcima kako se treba držati i ponašati za vrijeme borbe, marša i u izvršavanju drugih borbenih zadataka. Mnogi skojevski rukovodioci i članovi SKOJ-a u Brigadi su poginuli ili bili ranjeni. Ni u jednom bataljonu 21. brigade nije ostao nijedan bataljonski rukovodilac SKOJ-a, svi su poginuli ili ranjeni. Mnoge čete su ostale bez sekretara aktiva SKOJ-a, a u nekim su ostala svega po 2 do 3 člana skojevske organizacije. Za vrijeme bor-

be nije bilo vremena da se u organizaciju primaju novi članovi, iako su se mnogi omladinci i omladinke odlično držali u borbama i bili pohvaljeni od strane četnih i bataljonskih rukovodilaca. Radi toga, poslije završetka borbe, za vrijeme odmora u dolini Spreče, mnogi omladinci koji su se istakli u borbama primljeni su u članstvo skojevske organizacije. Među njima je bilo najviše boraca koji su u redove Brigade došli neposredno pred početak tih borbi. Krajem februara i početkom marta 1945. godine, u jedinicama 38. divizije u članstvo KPJ primljeno je 98 boraca i rukovodilaca, dok ih je 50 postalo kandidatima KPJ. U to vrijeme, partijska organizacija Divizije brojala je 407 članova, a skojevska organizacija 429 članova.²⁰²) Pošto je stanje partijske i skojevske organizacije u brigadama 38. divizije bilo približno slično, može se izvesti analogni zaključak da je u 21. brigadi, početkom marta, bilo oko 120 članova KPJ i oko 130 članova SKOJ-a.

Mnogi borci, mahom rodom iz istočne Srbije, nisu poznavali složene političke događaje i prilike koji su se za vrijeme narodnooslobodilačkog rata odigrali u istočnoj Bosni i uopšte u Bosni i Hercegovini. Zbog toga je, početkom januara, izrađen plan političkog rada koji je obuhvatao osnovne teme iz razvoja NOB-e i njene ciljeve. Radi novih boraca ponovo su morale biti prorađene početne teme. Ali, zbog zauzetosti pojedinaca na borbenim zadacima, u toku januara i februara, plan nije mogao u cjelini biti izvršen, pa se, krajem februara i početkom marta, kada su jedinice dobile zaslužen odmor, prišlo njegovom ubrzanom sprovođenju.

Za vrijeme borbi na frontu na Drini i štampa je stizala sa za-kašnjenjem od 7 do 15 dana. Pošto »Borba«, »Politika« i drugi listovi nisu stizali na vrijeme, a »Front slobode« je periodično izlazio, Propagandno odjeljenje 3. korpusa počelo je da izdaje »Nedjeljni pregled«, koji je donosio vijesti o svim važnijim događajima kod nas i u svijetu. »Nedjeljni pregled« je znatno pomogao političkim komesarima da se upoznaju sa tekućim informacijama vojne i političke prirode i o njima upoznaju borce.

Za vrijeme odmora u Dubravama, u jedinice 21. brigade je stigla popuna novim borcima koji su se prethodno nalazili u Dopunskom bataljonu 38. divizije. Nema podataka o broju tih boraca, ali se pretpostavlja da ih je bilo oko dvije stotine. Njih su u četama svečano dočekali stari borci. Rukovodioci su, tom prilikom, održali kratke govore. U Dubravama je takođe izvršena svečana predaja ordena i medalja za hrabrost borcima i starješinama, koji su ih za-

²⁰² Zbornik IX, knj. 9. dok. 52, str. 257-259.

služili za pokazanu hrabrost i rukovođenje jedinicama u proteklim borbama. Nema podataka koliko je pripadnika 21. brigade, tog dana, stavilo odličje na svoje grudi.

*Personalne promjene u jedinicama 21. brigade
početkom marta 1945. godine*

Veliki gubici u starješinskom sastavu 21. brigade uslovili su da se, u vrijeme borbi na frontu na Drini, a naročito poslije njihovog završetka, izvrše personalne promjene i nova postavljenja rukovodećeg sastava Brigade. Tako je, poslije pogibije komandanta Brigade kapetana Tome Trninića, na tu dužnost postavljen poručnik Vojo Lazarević, dotadašnji zamjenik komandanta 17. majevičke brigade. Poslije odlaska Ismeta Muftića na dužnost komandanta Dopunskog bataljona 38. divizije, na dužnost načelnika Štaba Brigade postavljen je kapetan Mile Mičić, dotadašnji komandant 2. bataljona. Opunomoćenik OZN-e 21. brigade poručnik Milorad Pavić je premješten u Komandu tuzlanskog vojnog područja, pa je za opunomoćenika OZN-e u Brigadi postavljen poručnik Pero Vinković, dotadašnji pomoćnik komesara 1. bataljona. Za novog referenta saniteta Brigade postavljen je Ešref Čizmić. Na novu funkciju referenta naoružanja i vojne opreme postavljen je zastavnik Abdulah Fidahić, do tada komandir čete u 3. bataljonu. Poslije odlaska Joze Pavlovića na dužnost šefa obavještajnog odsjeka postavljen je poručnik Ibrahim Tinjić.

Krajem februara i početkom marta, prišlo se preformiranju pozadinskih dijelova. Oformljena je nova ustanova Komanda pozadine, koja je objedinjavala različite grane snabdijevanja. Za komandanta pozadine je imenovan Juso Arifagić, dok je na dužnosti intendanta i dalje ostao Mirza Đukić. Pored njih, kao referenti i pomoćnici za pojedine grane snabdijevanja, radili su Meho Redžić, Pero Spasojević, Ferid Prcić, Perica Kostić.

U štabovima bataljona takođe su nastale znatne personalne promjene. U Prvom bataljonu, poslije pogibije Pere Radovanovića, na dužnost komandanta je postavljen Mehmed Salahović Boljševik, a poslije odlaska Hasana Šiljka, na dužnost političkog komesara Bataljona je došao Marinko Lazić, a na dužnost pomoćnika komesara, umjesto Pere Vinkovića, Milan Bojić. U Drugom bataljonu Milu Mičića zamijenio je poručnik Nikola Perić. Na dužnosti zamjenika komandanta nalazio se Mićan Petričević. U Trećem bataljonu na dužnost političkog komesara došao je Stevo Pejanović, koji je na toj dužnosti zamijenio Doku Vukotića. U 4. bataljonu, po-

ginulog komandanta Ahmeta Ibrahimagića, zamijenio je poručnik Ruvejd Salihović, do tada na dužnosti u Štabu Brigade. Za političkog komesara tog bataljona došao je Đoko Vukotić, koji je na toj dužnosti zamijenio Ahmeda Ahmedića, koji je premješten u 17. majevičku brigadu. Na dužnost zamjenika komandanta postavljen je Selim Čumurović.

Ne mogu se pouzdano utvrditi sastav i komande četa, jer su se oni brzo mijenjali, pa ćemo ovdje navesti imena ljudi koji su bili na tim dužnostima. Tako su na dužnostima komandira ili zamjenika komandira, u to vrijeme, bili slijedeći rukovodioci: Zdravko Torbica, Zaim Ibrišimović, Milenko Petrović, Ramo Bakalović, Nedo Gluvačević, Omer Grabović, Šefkija Malokas, Ivan Lapajner, Abdulah Fidahić, Edo Čuvaj, Mehmed Salkić, Stevo Antić, Sulejman Voloder, Avdo Hasanović, Jusuf Mukić Zorule, Mehmed Salahović, Veljko Sekanić, Mahmut Kapetanović, Šukrija Trnka, Hamzo Tarnadžić, Milutin Ilinčić, Ivo Matanović, Bego Atiković, Milutin Božić, Svetozar Stevanović, Jakub Joldić, Cvetko Simić, Milan Nedić, Aleksandar Tufić. Na dužnostima političkih komesara i pomoćnika političkih komesara bili su slijedeći rukovodioci: Ismet Bešlagić, Stevo Pavlović, Zejnil Bešlagić, Ivan Gudeljević, Ilijas Hrustić, Aleksandar Aco Tubić, Rade Panić, Šefkija Ovčina, Rade Ušljeborg, Ivan Rajić, Slavko Lučić, Anton Lavata, Petar Mikić, Mustafa Čavalić, Risto Cvijetković, Rajko Obradović Rajo, Đoko Vukotić, Muharem Gandžo, Milan Bojić, Milan Čubrić, Franjo Burić, Boro Marković, Nedo Mitrić, Krsto Đokić, Ibrahim Nurkić, Nevenka Grebenarević, Abdulah Ibrahimović, Čedo Bojić, Milo Lazarević, Budimir Đukić, Branko Vićanović, Budimir Rajić, Maksim Đurković, Stevo Pavlović, Mirko Jovanović i Milorad Rosić.

U BORBAMA ZA OSLOBOĐENJE SARAJEVA

Početak marta 1945. godine je obilovao mnogim događajima na vanjsko-političkoj sceni, koji su se odvijali u korist NOP-a. Na osnovu odluka konferencije šefova vlada SAD, Engleske i SSSR-a, održane na Krimu u februaru 1945. godine, savladane su i posljednje prepreke za formiranje vlade Demokratske Republike Jugoslavije. Raspuštanjem kraljevske vlade u Londonu, 7. marta je formirana nova jugoslovenska vlada, na čelu sa Josipom Brozom Titom, koji je, pored predsjedničke dužnosti, preuzeo i Ministarstvo odbrane DFJ koje je tada formirano. Vladu Demokratske Republike Jugoslavije su uskoro priznali saveznici.

Procjenjujući značaj jugoslovenskog ratišta, koje je povezi-
valo ratišta istočnih i zapadnih saveznika u ovoj zadnjoj fazi rata,
radi dogovora o predstojećim završnim operacijama, stigli su u
Beograd, prvo sovjetski maršal Fjodor Tolbuhin, komandant 3. uk-
rajinskog fronta, a zatim i britanski feldmaršal Harold Aleksan-
der, komandant snaga zapadnih saveznika na Sredozemlju i u
Italiji.

Poslije usklađivanja sadjejtva sa saveznicima, krajem feb-
ruara, maršal Tito je održao sastanak sa komandantima armija u
Beogradu, na kojem je, pored ostalog, odlučeno da štabovi 2. i 3.
korpusa odmah započnu pripreme za oslobođenje šireg područja
Sarajeva, a potom i samog grada.²⁰³ Šire područje Sarajeva branile
su njemačke i ustaško-domobranske snage, pod komandom 21. ar-
mijskog korpusa. Pod njegovom direktnom komandom bile su 369.
i 181. pješadijska divizija, 909, 969. i 964. tvrđavska brigada, pet
samostalnih pukova, desetak samostalnih bataljona i desetak ar-
tiljerijskih diviziona. Krajem februara, pod komandu Štaba 21. ar-
mijskog korpusa, stavljena je i 7. SS »Princ Eugen« divizija, koja
je kao korpusna rezerva raspoređena u dolinu Bosne, od Visokog do
Zenice. Od ustaško-domobranskih snaga, pod komandom njemač-
kog 21. armijskog korpusa, nalazili su se ostaci 8, 9. i 17. ustaško-
domobranske divizije.

Nijemci su organizovali odbranu šireg područja Sarajeva u
tri utvrđene linije: prva linija, na kojoj je počivala spoljna odbrana
područja, obuhvatala je utvrđena uporišta na liniji: Sokolac - Cr-
vene stijene - Pale - Trnovo - Vojkovići - Ivan sedlo - Hadžići, ko-
munikacija Blažuj - Kiseljak - Busovača i dalje ka istoku prema
Varešu - Srednjem i Sokolcu.²⁰⁴ Na njemačku utvrđenu odbranu
šireg područja Sarajeva napadale su snage 2, 3. i 5. korpusa NOVJ.
Snage 2. korpusa (3, 37. i 29. divizija) napadale su dolinom rijeke
Prače i Jablanice i preko Ivan-sedla, snage 5. korpusa (4. i 10. di-
vizije, 13. brigada 39. divizije i 18. brigada 53. divizije), dolinom ri-
jeke Bosne, i snage 3. korpusa (27. i 38. divizija), preko Glasinca
i Romanije.

Odbranu pravca preko Romanije ka Sarajevu preuzeo je
963. puk 181. njemačke divizije, koji je organizovao sistem odbra-
ne od linije Sokolac - Podromanija - Velika gradina do Crvenih sti-
jena i Mokrog po dubini. Ispred mnogobrojnih otpornih tačaka na-
lazile su se minsko-eksplozivne i žičane prepreke, iza njih rovovi i

²⁰³ Ahmet Donlagić, n. dj. str. 448-449.

²⁰⁴ Pero Kosorić, Oslobođenje Sarajeva, Istočna Bosna u NOB-i 1941-1945, knj. 2
Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1971, str. 695.

saobraćajnice sa velikim brojem pokrivenih bunkera sa precizno izgrađenim sistemom artiljerijske, minobacačke i mitraljeske vatre.

Radi dovođenja jedinica na sektor predstojećih operacija, Štab 3. korpusa je, 5. marta, izdao zapovijest u kojoj je bilo predviđeno da 27. divizija, iz rejona Papraće, prvo krene u srebrenički kraj, a odatle, 12. marta, pređe na prostor sjeverno od drumca Rogatica - Sokolac, a da 38. divizija, iz rejona Međaši - Vukovije - Dubrave, krene sa jednom brigadom na prostoriju: Vraneši - Žljebovi, sa drugom na prostoriju Rijeka - Mrkalji - Han-Pijesak, a treću uputi u Zvornik radi prihvata dolazećeg ljudstva iz Srbije za punu jedinica 3. korpusa.²⁰⁵

Postupajući po zapovijesti Štaba 3. korpusa, Štab 38. divizije je, 7. marta, izdao svoju zapovijest u kojoj je Dvadeset prva brigada dobila zadatak da, 8. marta, krene sa tri bataljona i pratećim dijelovima na prostoriju: Bašići - Korita - Selište - Dobrići, a jedan bataljon uputi u Caparde. Odatle Brigada kreće sljedećeg dana i postavlja se na prostoriju Dubačkići-Stupari-Stanimirovići-Simići, gdje će jedan dan provesti na odmoru, a zatim, 11. marta, će nastaviti pokret komunikacijom Vlasenica - Sokolac, gdje će jedan bataljon postaviti u Čaparima, drugi u Mikaljima, a treći u Đimrija, 17. majevičkoj brigadi naredio da se izvrši pokret, po etapama, pravcem Caparde - Vlasenica - Sokolac i da se dva bataljona postave na liniju Sijerci - Margetići, a sa drugom polovinom snaga na liniju Mileci - Mađari - Selišta. Osamnaestoj hrvatskoj brigadi je dat zadatak da najprije krene u Zvornik i prihvati ljudstvo iz Srbije, a zatim ga sprovede u rejon Bratunac - Srebrenica, gdje se nalazio Dopunski bataljon 38. divizije.²⁰⁶

Primjenjujući izvršenje zapovijesti Štaba 38. divizije, Štab 21. brigade je konkretizovao u svojoj zapovijesti zadatke svojim jedinicama.²⁰⁷ Novom zapoviješću Štaba 21. brigada i pozadinski dijelovi trebalo je, 10. marta, da stignu u Gornje Caparde i da obrazuju brigadnu rezervu, a Treći bataljon, koji je za 4. bataljonom maršovao u jednoj koloni, trebalo je da stigne u Gornje Čapore i zatvori pravac Kutli - Žljebovi. Četvrti bataljon je trebalo da zaposjedne položaje na liniji Potočari - Dundići i zatvori pravac Džimirija, Drugi bataljon je privremeno ostao u rejonu Capardi.²⁰⁸ Citiranim zapovjestima Štaba 38. divizije bilo je predviđeno da 21. briga-

²⁰⁶ Zbornik IV, knj. 34, dok. 15, str. 92-93. V

²⁰⁸ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258, br. reg. 35/5.

²⁰⁷ Isto, k. 1259, br. reg. 33/1t).

²⁰⁸ Isto, br. reg. 34/10.

da stigne na ovu prostoriju 11. marta, a zapovijest Štaba Brigade, izdata dva dana kasnije, je predviđala da Brigada stigne dan ranije. Izostao je predviđeni odmor u rejonu Šekovići, vjerovatno zbog toga što se jedinice nisu mogle nigdje smjestiti, zbog toga što su sve kuće na tom području bile popaljene za vrijeme neprijateljske ofanzive u ljeto 1944. godine.

Borbe na prilazima Sarajevu

Sedamnaesta majevička brigada, koja je krenula iz Međaša dan ranije, stigla je prva u širi rejon Sokolca radi prikupljanja podataka o neprijatelju i ispitivanje mogućnosti za izvođenje napada na ovo jako neprijateljsko uporište. U tom cilju ona je, tokom 10. marta, izvela dva napada na neprijateljsko uporište u Sokolcu. Neprijatelj je pružio snažan otpor, ali je ipak bio prinuđen da napusti sjeverni dio naselja i povuče se na položaje koji su dominirali glasinačkim poljem u Baltiče i na Pohovac. Jedanaestog marta, u širi rejon Sokolca, je pristigla i 21. brigada, pa su obje brigade, u noći između 11. i 12. marta, napale na utvrđene neprijateljske položaje. Napad je ponovljen još dva puta, ali je neprijatelj poslije ogorčene borbe uspio da zadrži sve položaje. Jedinice 21. brigade, na svom pravcu napada, uspjele su prvobitno da protjeraju neprijatelja sa ceste prema Dikaljima. Sljedeća dva dana jedinice 21. i 17. brigade su vršile pripreme za zajednički napad sa jedinicama 27. divizije, koji je predviđen za 14. mart 1945. u 22 časa.²⁰⁹

U toku 13. marta štabovi 27. i 38. divizije su izdali svoje zapovijesti za napad. Dvadeset sedma divizija je napadala neprijateljske položaje glavninom snaga, u širem rejonu Podromanije, a dijelom snaga na komunikaciju između Čavčevog polja i Crvenih stijenâ.²¹⁰ Trideset osma divizija, sa dvije brigade (21. i 17), napadala je na neprijateljske položaje na liniji Baltići - Pohovac - Dikalji. Prema zapovijesti Štaba 38. divizije, 17. majevička brigada je trebalo da napadne na položaje neprijatelja u Baltićima i Pohovcu, a 21. brigada, sa jednim bataljonom, je sadjejtvovala u napadu na Pohovac (k. 1074), sa druga dva bataljona napadala je na neprijateljske položaje na Dikaljima. Jedna četa je trebalo da izvrši napad preko Saica na neprijateljske položaje na koti 913. Jedan bataljon 21. brigade je određen u divizijsku rezervu, sa zadatkom da, dijelom snaga, obezbijedi artiljeriju i ostale prateće dijelove 38. divizi-

²⁰⁹ Isto, V 1258, br. reg. 4/6.

²¹⁰ Ahmed Donlagić, n. dj., str. 453.

je. Predviđeno je da vatra artiljerijskog divizionara, koji se nalazio na vatrenim položajima između Rosulja i Kadića, počne u 21 čas i 45 minuta i da bude koncentrisana na neprijateljske položaje na Pohovcu.²¹¹

Četrnaestog marta Štab 21. brigade, postupajući po narednji Štaba 38. divizije, je izdao svoju zapovijest, kojom je Prvom bataljonu naredeno da sa minobacačkim vodovima, iz svih bataljona, krene u napad preko Debelog brda do raskrsnice Vražići - Saice i da iz Saica jednu četu uputi u napad na neprijateljske položaje na koti 913, a da sa dvije čete napadne neprijateljske položaje na Pohovcu, dještujući s bataljonima 17. majevičke brigade. Četvrtom bataljonu je naredeno da krene u napad pravcem: Debelo brdo - Jeliševac - Čaplja k. 1161, odatle će jednu četvu orijentisati u napad na neprijateljske položaje na Karauli, a dvije čete na položaje u Dikaljima. Treći bataljon će takođe napasti na neprijateljske položaje u Dikaljima, nastupajući u tri kolone. Drugi bataljon je određen u rezervu, s tim da jednu četvu uputi u selo Brajakovići radi obezbjeđenja artiljerije, a dvije čete zadrži u rejonu Debelo brdo.²¹²

Napad je počeo artiljerijskom pripremom u određeno vrijeme. Međutim, mladi artiljerci nisu bili vični noćnom gađanju, pa je vatra bila neprecizna. S druge strane, minobacačke mine, čije su nišandžije bile spremnije, bile su male razorne moći, pa nisu mogle da probiju krov neprijateljskih bunkera, koji je bio izgrađen od kamena. Preko sniježne čistine bataljoni 21. i 17. brigade krenuli su u napad pojedinačno, bez čvrste koordinacije. Poneseni važnošću zadataka, sa žarom su pošli u juriš, ali su dočekani vrlo preciznom artiljerijskom, minobacačkom i mitraljeskom vatrom na žičanim preprekama. Borci su ipak savladali jednu za drugom sve žičane prepreke, ali su pred zadnjom morali zastati zbog ubitačne vatre neprijatelja i slabe podrške vlastite artiljerije. Ni protivtenkovske puške koje su se nalazile u streljačkom stroju nisu mogle svojim pogocima ništa učiniti da neprijatelja izbace iz njegovih bunkera i rovova. Treći i dijelovi 4. bataljona 21. brigade koji su napadali na neprijateljske položaje na Karauli i Dikaljima probili su se do ceste i napali neprijateljske kamione, ali dalje nisu mogli. U 24 časa je obustavljen opšti napad pošto su jedinice pretrpjele velike gubitke, a nije bilo u izgledu da se ponovljenim napadom postigne značajniji uspjeh.²¹³

²¹¹ Arhiv VII, fond, NOP, k. 1258, br. reg. 36/5.

²¹² Isto, k. 1259, br. reg. 35/10.

²¹³ Isto, k. 1258, br. reg. 4/6.

Nisu zapisani podaci o ukupnim gubicima 21. brigade. U spisku poginulih boraca 21. brigade pominju se mnogi koji su život izgubili u Saicama, Dikaljima i na Pohovcu. Iz operacijskog dnevnika 38. divizije, za period od 1. do 15. marta, navodi se daje 38. divizija, u tom periodu, imala 96 mrtvih, 251 ranjenog i 23 nestala borca.²¹⁴ Pošto se u to vrijeme 18. brigada nalazila u rejonu Zvornika, a zatim u rejonu Bratunca, dje je vodila manje borbe sa četnicima i zelenokadrovcima, u kojima je imala vrlo male gubitke, ukupni gubici Divizije se odnose u prvom redu na 21. i 17. brigadu, i to na borbe u rejonu Sokolca, Dikalja i Saica, Pohovca, pošto u prethodnim manjim borbama u dolini Spreče te jedinice nisu imale gubitke, ili su oni bili toliko mali da su zanemarljivi u odnosu na ovu cifru.

U toku noći između 15. i 16. i 16. i 17. marta vršeni su napadi manjim jedinicama na neprijateljske položaje u cilju uznemiravanja i prikupljanja podataka. Ljudstvo se, uglavnom, odmaralo, a jedinice sređivale. Primljena je dovoljna količina DDT praška za uništavanje vašiju, pa su prvi put borci odahnuli od tih gadnih nartljivaca koji im nisu davali da mirno spavaju, a ujedno su prenosili pjegavi tifus od kojeg su mnogi borci umirali. Tih dana, u jedinice 38. divizije, stigla su 1.263 nova borca, uglavnom albanske narodnosti, koji su prethodno bili na obuci u regrutskom centru u Vršcu. Oni su svi imali dobru obuču, a od odjeće samo šinjele i kape. Među njima je bilo dosta onih koji su služili bivšu jugoslovensku vojsku, pa su dobro poznavali vojnu organizaciju i pravila.²¹⁵ Komande četa i štabovi su izvršili potrebne pripreme zahvat novih boraca. Najveći problem je bio nepoznavanje jezika, što se naročito teško odražavalo prilikom izvođenja političke nastave. U pogledu izvođenja vojne obuke nije bilo teškoća, jer se ona većinom praktično izvodila. U posebnim kazanima za njih je kuhana hrana, bez svinjske masti i mesa.²¹⁶ U tom periodu u jedinice je pristigla znatna količina sredstava veze, tako da su svi bataljoni bili povezani telefonskim linijama koje su priključene na brigadnu telefonsku centralu. Stigao je izvjestan broj radio-stanica kraćeg dometa.

Oslobođenje Sarajeva

Vrhovni štab je, 9. marta 1945, uputio poruku Štabu 2. armije da 3. korpus što prije izbije na liniju Mokro - Vučja luka i us-

²¹⁴ Isto, br. reg. 4/6.

²¹⁶ Isto, k. 1259, br. reg. 4/6.

²ⁿ> Zbornik IX, knj. 9, dok. 93, str. 486.

postavi vezu sa jedinicama 2. korpusa, koje su trebale da pristignu na liniju Mokro - Stambolčić i da odatle zajedno vrše pritisak prema Sarajevu. Međutim, u to vrijeme, Vrhovni štab nije imao podatke da neprijateljski pojas odbrane obuhvata širi rejon Sarajeva i da se prostire na sjeveru do Sokolca. U istoj poruci, Vrhovni štab je naredio da se 3. korpus još ne angažuje jačim snagama u borbama oko Sarajeva, nego da se prikupi, sredi i pripremi za prijem novog ljudstva.²¹⁷ Poslije osam dana, Vrhovni komandant JA, 17. marta, je izdao naređenje da se za predstojeću sarajevsku operaciju formira operativni štab u sljedećem sastavu: komandant general-major Radovan Vukanović, zamjenik komandanta general-major Slavko Rodić i član Štaba pukovnik Pero Kosorić. Operativni štab je trebalo da pristupi pripremama i izradi potrebnih planova i dostavi ih depešom na odobrenje Vrhovnom štabu. Do početka odlučujućih operacija, jedinice je trebalo što bolje odmoriti i obezbijediti polazne položaje za napad.²¹⁸

Prvi sastanak Operativnog štaba je održan u Kalinoviku 21. marta. Predviđeno je da napad svih jedinica započne 28. marta, u zoru. U prvoj fazi, 27. i 38. divizija, u sadjejestvu sa 37. divizijom 2. korpusa, trebalo je da ovladaju komunikacijom Sokolac - Podromanija - Crvene stijene - Mokro - Stambolčić - Prača. U sljedećoj fazi, 38. divizija je dobila zadatak da napada pravcem Crepoljsko - Sedrenik - Bjelave - centar grada.²¹⁹

Još prije stvaranja Operativnog štaba i stvaranja planova za oslobodenje grada, Štab 3. korpusa je, 18. marta, izvršio pregrupisanje svojih jedinica i usmjerio ih u napade na bokove neprijateljskih snaga duž komunikacije Sokolac - Podromanija - Crvene stijene - Mokro. Dvadeset sedma divizija je dobila zadatak da izvrši obuhvat neprijateljskih jedinica sa sjeverne i istočne strane od Karaule do Podromanije i od Gradine do Karaule, sa jednom brigadom u rezervi, dok je 38. divizija dobila zadatak da svoje jedinice postavi bočno sa sjeverozapadne strane komunikacije Crvene stijene - Sarajevo. Jedna brigada 38. divizije trebalo je da vrši pritisak na neprijateljska uporišta između Mokrog i Sumbulovca, a druge dvije brigade čišćenje rejonu razmještaja od ostatka Romanijskog četničkog korpusa, pod komandom Save Derikonje.²²⁰

²¹⁷ Zbornik II, knj. 15, dok. 151, str. 242.

^{2,8} Isto, dok. 154, str. 253.

²¹⁹ Rudi Petovar, Treći korpus u sarajevskoj operaciji, Sarajevska operacija, učesnici govore, Vojnoizdavački i novinski centar JNA, Beograd, str. 288.

²²⁰ Ahmet Donlagić, n. dj. str. 162.

U tom smislu je Štab 21. brigade, 20. marta, izdao svoju zapovijest za pokret na prostoriju Kalauzovića. Pokret je počeo 21. marta, u 6 časova, u dvije kolone. U prvoj koloni, koja je pošla iz Bijelih voda, bili su 1. i 3. bataljon. Oni su zajedno maršovali pravcem Kasapnica - Grad - Vihor - Kostreša, gdje je Treći bataljon ostao i zauzeo položaje za zatvaranje pravca Mokro - Kostreša. Prvi bataljon je produžio do Kalauzovića, gdje je kod škole zauzeo položaje u cilju zatvaranja pravca od Vučje Luke i Vrhovina. Oba bataljona su uputili izviđačke dijelove radi prikupljanja podataka o stanju na komunikaciji Mokro - Sarajevo. U drugoj koloni koja je krenula iz sela Krajeva, bili su 2. i 4. bataljon, Izviđačka četa i pozadinski dijelovi Brigade. Oni su izvršili pokret pravcem Širijevići - Brezovići - Poratak, gdje se 2. bataljon sa pozadinskim dijelovima smjestio, dok je 4. bataljon produžio do Vrhovina gdje je zauzeo položaje i zatvorio pravac od Vučje Luke i Ozrena.²²¹

Dvadeset drugog marta je stiglo Operativnom štabu novo naređenje Vrhovnog komandanta, koje radi boljeg praćenja predstojećih događaja u cjelini citiramo. U tom naređenju Vrhovni komandant poručuje: »U sadašnjem odnosu snaga nije zagarantovan uspjeh pri napadu na Sarajevo. Njemačke snage u Sarajevu još su jake i potrebno je sačekati makar koliko njihovo slabljenje, pa tek onda preduzeti odlučni napad na grad. Dotle treba sve više stezati obruč oko Sarajeva, likvidirati njegova istaknuta uporišta prema Trnovu i Podromaniji, prikupiti i srediti sve snage za odlučne operacije. Budno pratite sve pokrete u Sarajevu i dalje prema Brodu i o svim promjenama hitno izvještavajte.«²²² Postupajući po direktivi Vrhovnog komandanta, Štab 3. korpusa je, 22. marta, izdao naređenje Štabu 38. divizije da, do 24. marta, svoje jedinice postavi na prostoriju: Stari grad - Kostreša - Kalauzovići - Vrana - Vučja Luka - Crni Vrh - Bjelogorci - Kadino Selo, i da sa trećinom snaga na liniji Bijela stijena - Tovarnica - Kadino Selo vrši pritisak na neprijateljska uporišta od Mokrog do Sumbulovca na kome će, sa suprotne strane komunikacije, vršiti pritisak jedinice 37. divizije. Sa ostalim jedinicama 38. divizija će čistiti rejon razmještaja od četničkih snaga. Do daljeg Divizija ne treba da preduzima napade na položaje neprijatelja na liniji Glog - Hreša - Bjelogorci.²²³ Do 24. marta, na označenu prostoriju, gdje se od ranije nalazila 21. brigada, stigla je 17. brigada 38. divizije. Sutra 25. marta, Štab 3. kor-

²²¹ Arhiv VII, fond NOP-a. k. 1259, br. reg. 7/10.

²²² Zbornik II, knj. 15, dok. 164, str. 275.

²²³ Zbornik IV, knj. 34, dok. 55, str. 336.

pusa je izdao novu zapovijest, kojom je naloženo potčinjenim jedinicama da likvidiraju ili u krajnjem slučaju natjeraju neprijatelja da napusti svoja uporišta duž komunikacije Sokolac - Crvene stijene i na taj način stvore potrebne uslove za djelovanje na spoljnu odbranu grada.

Sektor napada jedinica 3. korpusa protezao se zapadno od drumova Crvene stijene - Sarajevo do linije Koševo - Orlovača - Močinci. Zapovijesću Štaba 3. korpusa, od 25. marta, 38. divizija će prvobitno prići likvidiranju neprijateljskih uporišta u rejonu Pusto polje - Mokro, zadržati ta uporišta i odvojiti neprijateljske snage sjeverno od tog rejona od neprijateljskih snaga u Sarajevu. Dvadeset prva brigada je dobila zadatak da se postavi na liniju Stari grad - Glog - Ozren - Kalauzovići i da održi osvojene položaje prema neprijatelju na Crnom Vrh i Glogu. Predviđeno je da po potrebi pomogne 17. brigadi koja napada na neprijateljska uporišta u rejonu Pusto polje - Mokro, jačim pritiskom u pravcu Sumbulovca, i Faletića radi vezivanja neprijateljskih snaga. Sve pripreme za napad trebalo je završiti do 27. marta, do 18. časova. Vrijeme za početak napada će se kasnije odrediti. Tog dana je, pod Operativnu komandu Štaba 38. divizije stavljen Tuzlanski NOP odred, koji je sa dobojskog Ozrena stigao u rejon Rakove Noge.

Osnovna zamisao Štaba 3. korpusa bila je da, likvidacijom neprijateljskih uporišta na komunikaciji Sokolac - Sarajevo u rejonu Podromanija - Pusto Polje - Mokro, neprijateljske snage u Sokolcu i okolnim uporištima odvoji od neprijateljskih snaga u rejonu Sarajeva i primora ih da napuste uporišta, u Sokolcu, na Pohovcu i u Podromaniji.²²⁴ Zapovijesću, od 27. marta, Štab 38. divizije je precizirao zadatke svojim jedinicama, pa je Dvadeset prva brigada dobila zadatak da, sa jednim bataljonom, izvrši napad pravcem Bjelogorci - k. 1151 - Sinjevo, a sa drugim bataljonom neprijateljske položaje na Brezovicama i Rogušici. Manji dijelovi iz oba bataljona određeni su da vrše pritisak na neprijatelja prema Stambolčiću, Glogu i Šiljatom brdu. Protivtenkovski vod Brigade je upućen na cestu, koja iz Sarajeva ide prema Vučjoj Luci da zauzme položaje i spriječi eventualni napad neprijateljskih tenkova tom cestom. Sedamnaestoj majevičkoj bigadi je naređeno da, sa tri bataljona, napadne neprijateljske položaje na Triješnju, Crnom Vrh i Kosi (k. 1155), a dijelom bataljona iz rezerve pločaja na Kračici.²²⁵

²²⁴ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258, br. reg. 39/5.

²²⁶ Zbornik IV, knj. 34, dok. 76, str. 415-417.

Svojom zapovijesću, od 27. marta, Štab 21. brigade je odredio 1. bataljon da napada pravcem Bjelogorci - k. 1151 - Sinjevo, a Drugom bataljonu je dao zadatak da jedna njegova četa napada duž puta koji od Bjelogoraca vodi ka koti 1110, a druga četa, preko Mrazovice, u cilju obuhvata položaja na toj koti. Poslije protjerivanja neprijatelja sa tih položaja, Drugi bataljon je trebalo da se orijentiše prema Brezovicama, i sa polovinom svojeg sastava napadne položaje neprijatelja na koti 1188, a drugom polovinom da prodire duž puta koji vodi od Bijelih voda ka komunikaciji Crvene stijene - Mokro. Četvrti bataljon je dobio zadatak da u 1 čas preuzme položaje od Trećeg bataljona, i tojednom četom na koti 1347, drugom četom na Starom gradu i desno od Starog grada, a Treću četvu da uputi na kotu 1500 i Zlatrice da zatvori pravac od Crepoljskog brda i Sladnog brda. U 4 sata ujutro, jedna četa tog bataljona treba da napadne preko kote 1347 neprijateljske položaje na Glogu, a druge čete neprijateljske položaje na Šiljatom brdu. Po toj zapovijesti, Treći bataljon, nakon izvršene smjene, kao brigadna rezerva sa dvije čete, zauzima položaje kod Vuče Luke, a trećom kod Han-Toplice zatvara i pravac od Visovice.²²⁶⁾

Napad je po planu počeo u određeno vrijeme. Nakon žestoke borbe, koja je trajala cijelu noć, i produžila se do jutra, bataljoni 17. majevičke brigade su zauzeli neprijateljske položaje na Triješnju, Sedri i Gracu, a bataljon 21. brigade položaje na Sinjevu i protjerali neprijatelja prema Sumbulovcu. Time je komunikacija Crvene stijene - Mokro bila presječena. Istovremeno su na komunikaciju, sa istočne strane, izbile jedinice 37. divizije. Time su snage njemačkog 363. puka bile odvojene od glavnine njemačkih snaga u Sarajevu.²²⁷⁾

U isto vrijeme jedinice 21. brigade su, kod Nahoreva, zarobili brigadnog generala Dragutina Kuzmića koji je kao Hrvat, pred kraj rata, prišao četnicima. Njega je Draža Mihailović u januaru 1945. godine postavio za komandanta »Hrvatskog četničkog korpusa« koji nije imao svojih jedinica, nego je iz propagandnih razloga nominalno postojao. Sa njima su zarobljeni četnički kapetan Đurić i poručnik Dugonjić.²²⁸⁾

Poslije ovog uspjeha 38. divizija je imala ovakav raspored:

- 21. brigada: Vučja Luka - Crni Vrh - Bijela gora,
- 17. brigada: Kadino Selo - Ozren - Vrhovina,

²²⁶⁾ Arhiv VII, fond NOP-a k. 1259, br. reg. 8/10.

²²⁷⁾ Stojan Milinović Stojanda, Iz bitke u bitku, 17. majevička brigada, »Univerzal«, Tuzla, 1980, str. 339.

²²⁸⁾ Zbornik IV, knj. 34, dok. 118, str. 646.

- 18. brigada: kada je pristigla 28. marta: Ljeljen - Crni vrh (k. 1355) - Lučevik,

- Tuzlanski NOP odred: Riječa - Imamovići,

- Štab Divizije i prateći dijelovi: Šinjevići.

Izbijanje jedinica 38. i 27. divizije na komunikaciju Crvene stijene - Mokro, gdje je 21. brigada, osvajanjem njemačkih položaja na Sinjevu, ugrozila artiljerijsku grupu i sam Štab njemačke 181. divizije, kao i izbijanje jedinica 5. korpusa u rejon Kaknja, natjeralo je Štab 21. armijskog korpusa da odustane od planiranog upućivanja svoje rezerve - 7. SS »Princ Eugen« divizije - preko Olova i Kladnja ka Tuzli, gdje su se, u okviru operacije pod imenom »Majska oluja«, uputile snage 34. armijskog korpusa u cilju uništenja 2. armije. Štab 21. armijskog korpusa je 13. puk 7. SS divizije orijentisao prema jedinicama 5. korpusa u dolini Bosne, a 14. puk, iz rejona Vareša, preko Očevja i Olova, prema Podromaniji u pozadinu jedinica 38. divizije, sa ciljem da privuče na sebe snage 3. korpusa i time omogućiti 363. puku 181. divizije da se iz rejona Sokolac - Podromanija - Crvene stijene probije ka Sarajevu.²²⁹⁾

Štab 3. korpusa je dobio obavještenje o pokretu Nijemaca od Vareša ka Olovu, pa je i o tome obavijestio Štab 38. divizije, koji je odmah u tom pravcu uputio svoju Izviđačku četvu da ispita jačinu i pravac nastupanja neprijateljskih snaga. Izvještaj koji je Izviđačka četa dostavila glasio je da su 30. marta te njemačke snage bile orijentisane ka Kladnju. Četrnaesti puk 7. SS divizije je stvarno, u to vrijeme, bio orijentisan prema Kladnju, ali kada je došlo do izmjene situacije, njemu je namijenjena druga uloga i on je, u noći između 31. marta i 1. aprila, stigao iz Olova u dolinu Bioštica, a 1. aprila, u 13 časova, je bio u Medojevićima, i na taj način je ugrozio pozadinske dijelove 38. divizije koji su se nalazili u blizini, u Širjevićima. Suočen sa takvim iznenadnim nepovoljnim obrtom situacije, Štab 38. divizije je izdao naređenje 21. 17. i 18. brigadi i Tuzlanskom NOP odredu da upute ukupno 10 svojih bataljona prema neprijatelju. Dva najbliža bataljona 17. majevičke brigade dobili su zadatak da se iz rejona Vrhovine - Ozren prebace u Širjeviće i obezbijede brigadnu intendanturu. Tri bataljona 18. brigade upućena su preko Šahbegovića u pravcu Bijelih voda. Tri bataljona 21. brigade upućena su preko Kostreša i Pustog Sela, dok je jedan postavljen u rejonu Kalauzovića. Dva bataljona Tuzlanskog NOP odreda upućena su preko Zagrada, a jedan bataljon 18. brigade ostao je na Crnom Vrh²³⁰⁾.

²²⁹⁾ Rudi Petovar, n. čl, Sarajevska operacija, str. 389.

²³⁰⁾ Zbornik IV, knj. 34, dok. 98, str. 538-539.

Procjenjujući namjenu 14. SS puka, čije je brojno naoružanje premašilo brojno stanje 38. divizije, Štab 3. korpusa je došao do zaključka da pojava ove neprijateljske jedinice i pravac daljeg djelovanja dovode u pitanje postignute rezultate u dosadašnjim borbama i odlučio da se cijela 38. divizija i dio snaga 27. divizije angažuje protiv 14. SS puka. U tom cilju je prema 14. SS puku uputio 20. romanijsku brigadu, i još jedan bataljon iz 27. divizije.²³¹⁾ Do pada mraka 1. aprila 14. SS puk je dostigao liniju Crni Vrh (k. 963) - k. 940 - Čelopek - Zagrade.

Jedinice 21. brigade su, u toku noći između 1. i 2. aprila, zbacile neprijatelja sa Crnog Vrhha. Ujutro, 2. aprila, 20. romanijska brigada je napala neprijatelja na liniji Krnjine - Pediše - Bijeje vode prema Šahbegovićima. Našavši se opkoljen sa svih strana od jedinica 3. korpusa, 14. SS puk je odustao od prodora prema Podromaniji i u dvije kolone je krenuo prema Mokrom. Glavnom kolonom je nastupao preko Šahbegovića, a pomoćnom preko Rajkovića. U toku dana izbio je na Oštru glavu i Vihor i ugrozio pozadinske dijelove 38. divizije u Kostrešima i 4. bataljon 17. majevičke brigade na Starom gradu. Zbog toga su pozadinski dijelovi ponovo krenuli prema Širjevićima, a 4. bataljon 17. majevičke brigade, u kojem se nalazio i Štab 17. brigade, nastavio je do pada mraka borbu u okruženju.²³²⁾ Međutim, u toku noći između 2. i 3. aprila, 14. SS puk je prikupio svoje pokretne dijelove, ostavljajući komoru i ranjenike, krenuo preko Kadinog Sela stigao u Mokro i ne zadržavajući se u naselju produžio u Sarajevo, gdje je u rejonu Ilidže obrazovao rezervu 21. armijskog korpusa.²³³⁾ Prethodno je u toku dana, to jest 2. aprila iz Sarajeva u Mokro stigao Izviđački bataljon 7. SS divizije, koji je preuzeo napad pravcem Mokro - Crvene stijene - Cavčevo Polje radi deblokiranja 363. puka. Poslije spajanja, Izviđački bataljon 7. SS divizije i 363. puk su krenuli ka Sarajevu, u noći između 2. i 3. aprila. Prema njima je upućena 18. hrvatska brigada, koja je u toku 3. i 4. aprila vodila žestoke borbe sa ovim njemačkim snagama, koje su se konačno u toku dana, 4. aprila, preko Mokrog, izvukle u Sarajevo. Trećeg aprila jedinice 38. divizije su se nalazile u sljedećem rasporedu:

- 21. brigada: Borovac - Kostreša - Kalauzovići - Vrhovina,
- 17. brigada: Poratak - Sirovine - Imamovići,

²³¹⁾ Muharem Kreso, 38. udarna divizija u Sarajevskoj operaciji, Sarajevska operacija, str. 368.

²³²⁾ Stojan Milinović Stojanda, n. čl, str. 343.

²³³⁾ Muharem Kreso, n. čl, str. 370.

- 18. brigada: Stari grad - Crni Vrh - Kadino Selo (dva bataljona).²³⁴⁾

U noći između 2. i 3. aprila Nijemci su se počeli izvlačiti iz Sarajeva, upućujući ka sjeveru sanitetske i pozadinske ustanove. Mjesni komitet KPJ iz Sarajeva je o tome obavijestio Operativni štab, koji je na osnovu toga, 4. aprila, izdao zapovijest štabovima korpusa za napad na Sarajevo. O svojoj odluci Operativni štab je obavijestio Generalštab jugoslovenske armije, od kojeg je, 5. aprila, dobio odobrenje za izvođenje napada i obećanje da će napad podržati dva avio-puka.²³⁵⁾

Izvod iz zapovijesti Operativnog štaba primljen je u Radio-centru Štaba 3. korpusa 5. aprila, u 5 časova ujutro, baš u vrijeme kada je Štab 3. korpusa stigao u selo Baltiče, više Sokolca. U to vrijeme komandant 3. korpusa pukovnik Pero Kosorić se nalazio u Štabu 27. divizije, kod Sumbulovca. Načelnik Štaba Korpusa potpukovnik Rudi Petovar, pošto je ocijenio da je potrebno hitno donijeti odluku i izdati naređenje potčinjenim jedinicama da krenu u napad, pošao je na motociklu cestom prema Sarajevu, pronašao komandanta Korpusa, koji je, u 10 časova 5. aprila, uputio radio-putem kratka naređenja potčinjenim jedinicama da odmah krenu prema Sarajevu određenim pravcima.²³⁶⁾ Prema tom naređenju, 27. diviziji je naloženo da nastupa pravcem Mokro - Hreša - Vasin Han - Vratnik - Bašćaršija, a 38. diviziji pravcem Crepoljsko brdo - Sedrenik - Bjelave - centar grada. Početak napada je predviđen u 15 časova istog dana. Trideset osma divizija je pošla u napad u dvije kolone. U prvoj kolonije bila 18. brigada, a u drugoj 21. brigada, dok 17. brigada, kao divizijska rezerva, nastupa iza 21. brigade.

Jedinice 21. brigade napadale su u dvije kolone. Desna kolona je nastupala pravcem: Orlovača - Radova, zatim pored bolnice na Koševu, a lijeva kolona pravcem Orlova glava - Močioci - Pašino brdo između Sedrenika i Grdnja. Domobranski 5. i 7. artiljerijski divizion su napustili svoje vatrene položaje, a protivavionska baterija sa Huma pošla je u susret i pridružila se 21. brigadi u Mirko-vićima. Od Koševa jedinice 21. brigade su pošle prema Željezničkoj putnoj i teretnoj stanici, gdje su sa jedinicama 17. i 18. brigade vodile borbu sa njemačkom zaštitnicom.

Lijevo od 21. brigade napadale su jedinice Osamnaeste brigade, koje su svoj borbeni poredak postavile u dva ešalona, po dva

²³⁴⁾ Zbornik IV, knj. 34, dok. 98, str. 53&-540.

^{235B)} Zbornik II, knj. 15, dok. 184, str. 299.

^{236c)} Rudi Petovar, n. čl, str. 290.

bataljona u svakom, koji su upali u grad pravcem: Crepoljsko - Biosko - Hladihode - Barutana - Bakije - Sagradžije - Katedrala, a odatle ka obali Miljacke od Pozorišta do Skenderije. Brigada je vodila manje borbe na spoljnim uporištima. Kada je njen 1. bataljon dopro do električne centrale, naišla je kolona Nijemaca sa pet tenkova iz neprijateljske zaštitnice koja se probijala od Vijećnice. Bataljon je sa ovom kolonom vodio žestoku borbu. Drugi bataljon 18. brigade je takođe naišao na Nijemce i ustaše koji su dali otpor u glavnoj ulici. Treći i 4. bataljon su vodili manje borbe.

Oko 8 časova, 6. aprila, Sarajevo je bilo potpuno oslobođeno.²³⁷⁾

U borbama između 1. marta i 15. aprila jedinice 38. divizije su izbacile iz stroja 1.607 neprijateljskih vojnika, a zarobili 446. U isto vrijeme, iz sastava Divizije 253 borca su poginula, 584 ranjena i 54 nestala. U tom periodu, u sastav 38. divizije su došla 2.044 nova borca. Poslije Albanaca sa Kosova, u martu 1945. godine, došli su novi borci iz okoline Užica, a poslije oslobođenja Sarajeva u njene redove stigli su mnogi omladinci i omladinke iz Sarajeva.²³⁸⁾ Omladinci i omladinke iz Sarajeva učinili su mnogo na poboljšanju kulturno-prosvjetnih aktivnosti u Brigadi. Bilo je među njima ljudi koji su imali smisla za novinarski, glumački i fotografski i pedagoški poziv. Polovinom aprila 1945. godine u jedinicama 38. divizije djelovalo je 487 članova KPJ, 30 kandidata i 650 članova SKOJ-a.²³⁹⁾ Od toga je blizu trećina pripadala 21. brigadi, što znači daje u Brigadi djelovalo oko 150 članova KPJ, 10 kandidata i oko 200 članova SKOJ-a.

Sarajevo je veličanstveno dočekalo partizanske borce. Čitav dan je veliki broj stanovnika grada na ulicama dočekivalo jedinice JA kako je koja dolazila i prolazila. Svuda se orila svirka i pjesma, aplauzi i izrazi radosti i oduševljenja. Tog dana je borcima saopšteno da im je Vrhovni komandant izrazio zahvalnost i čestitao na izvojevanoj pobjedi nad neprijateljem.²⁴⁰⁾

BORBE PROTIV OSTATAKA ČETNIKA I USTAŠKE MILICIJE NA SEKTORU ROMANIJA - ZVIJEZDA

Sutra, poslije oslobođenja Sarajeva, po naređenju Generalštaba JA, Štab operativne grupe korpusa izdao je naređenje Štabu

²³⁷⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258, br. reg. 44/5.

²³⁸⁾ Isto, br. reg. 4-6, 8-6, 44/5.

²³⁹⁾ Zbornik IV, knj. 34, dok. 130, str. 718.

²⁴⁰⁾ Zbornik II, knj. 15, dok. 186, str. 312.

3. korpusa da jedinice, pod svojom komandom, odmah prebaci na sektor Žepče - Maglaj u cilju presijecanja odstupnice njemačkim snagama koje se povlače dolinom Bosne ka Bosanskom Brodu. Treći korpus je, po tom naređenju, trebalo da sadjejestvuje sjedinicama 2. armije, koje su napadale neprijateljske snage u dolini Bosne od Maglaja preko Doboja do Modriče.²⁴¹⁾

Sedmog aprila, Štab 3. korpusa je naredio Štabu 27. divizije da njegove jedinice sutra krenu u pravcu naznačene prostorije, a Štabu 38. divizije da sa 21. i 17. brigadom krene na Romaniju, gdje će primiti sovjetsko naoružanje, dok je 18. hrvatska brigada privremeno ostavljena kao posadna jedinica u Sarajevu, postoje ona sovjetsko naoružanje primila neposredno pred napad na Sarajevo.²⁴²⁾

Osmog aprila, 21. brigada je stigla na Podromaniju, a 17. majevička brigada u Sokolac. Tu su dobile novo naoružanje koje je dopremljeno avionima i spuštено padobranima. Tog i sljedećeg dana vršena je zamjena oružja i municije, a pri štabovima brigada su formirane nove jedinice: Četa za vezu, Prateća četa, Četa automatičara, Pionirska četa i Četa za snabdijevanje. U bataljonima su formirani odgovarajući vodovi.²⁴³⁾ Desetog aprila, 21. brigada je krenula sa Podromanije i prvog dana marša pristigla je u rejon Kaljina - Medojevići, a drugog na prostoriju Ponijerka - Olovske Luke, odakle je trebalo, poslije jednodnevnog odmora, da krene prema Zavidovićima. Međutim, tog dana je stiglo naređenje Štaba 3. korpusa da samo 27. divizija krene u tom pravcu, a da 38. divizija ostane na prostoriji Vareš - Sarajevo-Blažuj. U tom cilju 21. brigada je krenula 13. aprila iz Olova pravcem Dragoradi - Rakova Noga - Ozren na prostoriji Vučja Luka - Vrana - Sljeme. Sutra, 14. aprila, Brigada je nastavila pokret i postavila se na prostoriju Mirkovići - Koševo.²⁴⁴⁾ Kada je 21. brigada stigla na označenu prostoriju, Štab Divizije je uputio na raspored u njene jedinice 5 oficira i 45 podoficira bivše jugoslovenske vojske, koji su se vratili iz zarobljeništva. Jedan oficir i 8 podoficira su kao artiljerci upućeni za instruktore uz artiljerijska oruđa. Pješadijski oficiri su raspoređeni u Štab Brigade i štabove bataljona na poslove obuke i administracije, dok su podoficiri raspoređeni u bataljone i čete prema svojim sposobnostima.²⁴⁵⁾ U isto vrijeme je pri Štabu 38. divizije formiran

²⁴¹⁾ > Zbornik IV, knj. 34, dok. 106, str. 576.

²⁴²⁾ Isto, dok. 103, str. 558-559.

²⁴³⁾ Stojan Milinović Stojanda, n. čl, str. 342.

²⁴⁴⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1259, br. reg. 18/2.

²⁴⁵⁾ Isto, k. 1258, br. reg. 2/17.

vojni kurs na koji su iz svakog bataljona stigla po dvojica zamjenika komandira četa, 5 komandira vodova i po 5 desetara.²⁴⁶⁾

Pošto na određenoj prostoriji nije bilo neprijateljskih grupa, a na Romaniji su se nalazili ostaci Romanijskog četničkog korpusa, i razne grupe ustaške milicije, Štab 38. divizije je izdao novo naređenje Štabu 21. brigade da, do 20. aprila, u četiri kolone pođe na sektor Romanije i u sadjeystvu sa jedinicama 18. brigade preduzme akcije za uništenje grupe četnika i ustaške milicije. Jedan bataljon je trebalo da krene pravcem Vučja Luka - Kalauzovići - Poretak - Sirovine - Rakova Noga, gdje se raspoređuje upućujući jednu četu u Sudiće. Dva bataljona trebalo je da krenu u 21 čas pravcem Sarajevo - Vogošća - Tihovići, a odakle se jedan bataljon odvaja i kreće preko Klakeša i Visovice i postavlja u rejon Draževići - Vukasovići, a drugi bataljon kreće pravcem Jabuka - Vidotina - Badovrat - Bokašići - Srednje - Ivančići - Nišići, gdje će zauzeti položaje, a jednu četu će uputiti u Sabance. Četvrti bataljon je jednu četu pridodao bataljonu koji je pošao u rejon Rakove Noge, a sa dvije čete i pratećim dijelovima se postavlja u Vučju Luku, odakle će sadjeystvovati bataljonom koji se bude nalazio u Visovici. Štab 38. divizije je istovremeno uputio naređenje Štabu 18. brigade da dvije čete uputi u akciju pravcem Vareš - Pržići - Brgule - Okruglica, a druge dvije pravcem Breza - Čemerno - Karaula - Kunosići - Okruglica.²⁴⁷⁾

Dvadeset četvrtog aprila jedinice 38. divizije su imale sljedeći raspored:

- 21. brigada sa jednim bataljonom u rejonu Vučja Luka - Kalauzovići, drugim u rejonu Medojevići - Žumori, trećim u rejonu Nišići - Sabanici, a četvrtim u rejonu Visovice sa zadatkom da uništi grupu četnika i ustaške milicije na Romaniji i Zvijezdi,

- 18. brigada na prostoriji: Vareš - Breza - Podlugovi - Visoko - Kakanj - Zenica sa zadatkom obezbjeđenja industrijskih objekata,

- 17. brigada u Sarajevu,

- Dopunski bataljon divizije u Vlasenici.²⁴⁸⁾

U akcijama koje su 21. i 18. brigada izvele na sektoru Romanije i Zvijezde, od 20. do 27. aprila, zarobljeno je 90, predalo se oko 110, a ubijeno i ranjeno oko 70 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je oko 160 pušaka, 2 puškomitraljeza i 21 tovarni konj. Vlastiti

²⁴⁸⁾ Isto, k. 1259, br. reg. 11/10.

²⁴⁷⁾ Isto, br. reg. 19/2.

²⁴⁸⁾ Zbornik IV, knj. 34, dok. 137, str. 740 742.

gubici su iznosili 7 mrtvih i 11 ranjenih boraca.²⁴⁹⁾ U isto vrijeme, Pionirski bataljon Divizije je sagradio na rijeci Bosni kod Malešića most, raspona 60 metara, a poslije završetka istog posla preuzeo je opravku mosta na istoj rijeci kod Ilijaša, raspona 110 metara.²⁵⁰⁾

U toku 27. i 28. aprila jedan bataljon 21. brigade je vršio pretres terena na prostoriji Jabuka - Knežina - Babina - Malo Polje i izbio u Han-Pijesak. Pretresajući taj šumoviti teren, bataljon je zarobio 3 četnika, jer su ostali pobjegli na vijest o pojavi ove partizanske jedinice. Dvadeset osmog aprila, Štab 38. divizije je izdao naređenje Štabu 21. brigade da svoje jedinice prikupi u rejonu Vareša radi učešća u razbijanju četničke grupacije, koja se, pod komandom Draže Mihailovića, lijevom stranom Bosne, kretala ka jugu. Bataljon koji se nalazio u Han-Pijesku trebalo je da se prikupi u Sokolcu i krene ka Sarajevu.²⁵¹⁾ U pokretu prema Varešu, preko Zvijezde i Okruglice, jedinice 21. brigade su se sukobile sa manjom grupom četnika, koju su poslije kraće borbe razbile. Tom prilikom, ubijeno je 7 a zarobljeno 9 četnika. Zaplijenjena su dva puškomitraljeza, 1 automat i 12 pušaka. Vlastiti gubici, 27. i 28. aprila, iznosili su 3 mrtva i 1 ranjen borac. Pošto su 28. aprila stigle na određenu prostoriju, tri bataljona 21. brigade su se privremeno smjestili u Varešu. Jedna četa je upućena u rejon Breza - Podlugovi. Bataljon iz Han-Pijeska je stigao u Sarajevo, gdje mu je namijenjena uloga divizijske rezerve. Tog dana je 18. hrvatska brigada, koja se dotle nalazila na ovoj prostoriji, prebačena vozom na prostoriju Turbe - Travnik - Zenica - Nemila radi napada na četničku grupaciju Draže Mihailovića.²⁵²⁾

UČEŠĆE 21. BRIGADE U UNIŠTENJU ČETNIČKE GRUPACIJE DRAŽE MIHAILOVIĆA

Glavnina četničkih snaga iz Srbije, Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine, zajedno sa dijelovima Majevičkog, Trebavskog i Ozrenskog četničkog korpusa, u vremenu od kraja februara do početka aprila 1945, prebacila se na lijevu obalu Bosne, zapadno od linije Doboj - Modriča - Bosanski Brod, na teritoriju Vučjaka, gdje su čekali razvoj situacije i odluku Draže Mihailovića u kojem pravcu da krenu. Tu je među četničkim vođama došlo do razmimoilaženja o

²⁴⁹⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 409, br. reg. 40/1-2.

²⁵⁰⁾ Isto.

²⁶¹⁾ Isto, br. reg. 45/1-2.

²⁶²⁾ Isto, br. reg. 46/1-2.

pravcu daljeg pokreta. Od Draže Mihailovića su se odvojili Pavle Đurišić, Zaharije Ostojić, Petar Bačević i još neke četničke vođe i sa četnicima iz Crne Gore i Sandžaka, uzdajući se u pomoć crnogorskog separatiste Sekule Drljevića da im kod ustaša obezbijedi slobodan prolaz, krenuli ka zapadu sa ciljem da se probiju zajedno sa njemačkim i ustaškim jedinicama. Međutim, na rijeci Vrbasu su ih dočekale ustaše, opkolili i mnoge pobili. Samo se mali broj četnika, na čelu sa Vukom Kalaitom, uspio probiti preko Vrbasa i nastavio povlačenje ka zapadu.

Kada je bilo potpuno jasno da će Nijemci napustiti dolinu Bosne, Draža Mihailović je pokrenuo, 22. aprila, svoje četnike prvo prema sjeverozapadu ka Motajici, a zatim od Klačnice prema jugu. Poslije deset dana pokreta, četnici su se, 22. aprila, našli na teritoriji Čelinac - Radujkovići - Brđani, istočno od Banje Luke, odakle su, pošto su od Engleza primili avio-pošiljkom manju količinu oružja i opreme, 25. aprila, nastavili pokret u tri kolone, istočno od Kotor Varoši i stigli na teritoriju Pirina ravan - Ugodnović - Mladinovina.²⁵³⁾

O pokretu četničke glavnine prema jugu, Štab 3. korpusa je primio, 26. aprila, prve, ali nepotpune podatke. Prije nego što je došao do detaljnih podataka o namjeri i pravcu pokreta četničke grupacije, Štab 3. korpusa je naredio štabovima 27, 38. i 53. divizije da upute po jednu brigadu sa zadatkom da osujete eventualni proboj četničke grupacije preko rijeke Bosne u istočnu Bosnu, jer su prvi podaci ukazivali da četnička grupacija ima namjeru da se u Srbiju prebaci preko te teritorije.²⁵⁴⁾

U toku pokreta iz glavnine četničkih snaga, kada su se one približile srednjem toku Bosne, izdvojili su se četnici sa Ozrena i Trebave, sa svojim vođama Cvijetinom Todićem i Savom Božićem, i krenuli da se preko rijeke Bosne kod Globalice, Bradića i Radine luke - između Maglaja i Zavidovića - prebace na Ozren. U toj grupi bilo je oko 900-1.000 četnika.

Kada je dobio podatke o pokretu četnika u pravcu rijeke Bosne, Štab 20. romanijske brigade, koja se tada nalazila na sektoru Maglaj - Zavidovići, uputio je u pravcu Globalice svoj 2. bataljon, koji je zauzeo položaje na desnoj obali Bosne. Kada su četnici stigli, sa desne obale rijeke je otvorio vatru iz svojeg cjelokupnog naoružanja. Tom prilikom četnicima su nanijeti veliki gubici. Kada nisu uspjeli preći Bosnu kod Globalice i Bradića, četnici su

²⁵³⁾ Zbornik IV, knj. 34, dok. 162, str. 894-896, pr. 7.

²⁵⁴⁾ Zbornik IV, kr. 34, dok. 162, str. 895-896.

sutra, 28. aprila, napali na Zavidoviće s ciljem da zauzmu to mjesto, u kojem postoje i dva mosta preko rijeke Bosne. Ponovo su naišli na snažan otpor 2. bataljona, kojem se uskoro pridružio i 1. bataljon 20. brigade. Pošto su odbili napad četnika, bataljoni su krenuli u protivnapad.²⁵⁵⁾ U borbama na rijeci Bosni, prema izvještaju Štaba 20. romanijske brigade, poginulo je ili je našlo smrt u rijeci oko 521 četnik, zarobljena su 283 četnika, a zaplijenjena 4 mitraljeza, 23 puškomitraljeza, 8 automata, 191 puška, 33 tovarna konja i druga ratna oprema.²⁵⁶⁾ Sutra, jedinice 20. romanijske brigade nastavile su akciju protiv četnika u pravcu Novog Šehera i Žepča.

Prema četničkoj zaštitnici, Štab 53. divizije je uputio svoju 18. srednjobosansku brigadu, koja je krenula pravcem Šiprage - Maslovare - Očans.²⁵⁷⁾ Uskoro je na istom pravcu uvedena i 19. srednjobosanska brigada 53. divizije.²⁵⁸⁾ Sa juga su prema četničkoj prethodnici hitale 12. hercegovačka brigada i Hercegovačka brigada Korpusa narodne odbrane (KNOJ-a).²⁵⁹⁾

Borbe na sektoru Fojniea - Kreševo

Kada je četnička grupacija stigla na prostoriju Šiprage - Koričani - Bitovnja, Štab 3. korpusa je odlučio da uvede u borbu cijelu 38. diviziju. Jedna brigada trebalo je da se postavi prema čelu neprijateljske glavnine, a dvije brigade da zaposjednu gornji tok rijeke Bosne sa zadatkom da spriječi prebacivanje neprijatelja u pravcu Romanije. U tom cilju je izdato naređenje 18. hrvatskoj brigadi da krene na sektor Turbe - Travnik, a 21. brigada treba da krene na sektor Žepče - Nemila da spriječi eventualno prebacivanje četnika preko Bosne, dok je 17. brigada bila priprema za dještvo i nalazila se u Sarajevu.

Neprijateljska grupacija je, međutim, nadirući prema jugu prešla komunikaciju Travnik - Zenica, odbacila bataljone 18. hrvatske brigade i krenula ka jugu u pravcu Fojnice.

Na pravcu kretanja glavnine četničke grupacije prema Fojnici, Štab 38. divizije je uputio 18. hrvatsku brigadu i dva bataljona 21. brigade. Tom prilikom 4. bataljon 21. brigade se našao na brdu iznad grada na udaru glavnine četničkih snaga, odsječen od ostalih jedinica. Jedna četa tog bataljona našla se u potpunom okruženju.

²⁵⁵⁾ Ahmed Đonlagić, n. dj, str. 499-500.

²⁵⁶⁾ Zbornik IV, knj. 34, dok. 160, str. 890.

²⁶⁷⁾ Isto, dok. 153, str. 850.

²⁶⁸⁾ Isto, dok. 167, str. 929.

²⁵⁹⁾ Isto, dok. 156, str. 867.

Većina boraca te čete je poginula, a nekoliko je zarobljeno. Komandir čete Rade Panić, da ne bi pao u četničke ruke, izvršio je samoubistvo. Nekoliko zarobljenih partizana četnici su spalili na lomači.²⁶⁰⁾ Kada su ušli u grad, četnici su spalili Fojnicu. Uskoro je na položaje pozadi Fojnice upućen još jedan bataljon 21. brigade, dok je jedan bataljon ostao u rejonu Vareš - Breza kao posebna jedinica.

Glavna četnička kolona je usmjerila svoj pokret ispod Bitovnje, preko Fojnice, prema Ivan-sedlu. Bataljoni 21. brigade su se postavili pred Kreševom i odbili napad manjih četničkih jedinica. Glavnina četničkih snaga se tu nije zadržala nego se uputila prema Ivan-sedlu. Štab 38. divizije je u pravcu Ivan-sedla uputuo 17. majevičku brigadu da spriječi neprijatelja u toj namjeri. U isto vrijeme, dva bataljona 21. brigade, kojima se 6. maja priključio bataljon koji je do tada bio pod operativnom komandom 18. hrvatske brigade, napali su zaštitnicu glavne četničke kolone u rejonu Oglavak - Božin grob. Oni su, uz sadjejestvo dijelova 18. hrvatske i 12. hercegovačke brigade, uspjeli protjerati neprijatelja koji je odstupio. Tom prilikom jedinice 21. brigade su ubile 15, a zarobile 20 četnika.

Odlučujuća faza operacije

Pošto su prešli komunikaciju Sarajevo - Konjic, četnici su krenuli u pravcu Bjelašnice i Visočice prema Bjelašnici i dalje prema Kalinoviku i Drini. Time je četnička grupacija jasno ispoljila svoju namjeru da se tim pravcem prebaci ka Srbiji. Da bi je spriječio u njenoj namjeri, Štab 3. korpusa je odlučio da četničku grupaciju uništi na teritoriji: Neretva - Kalinovic - Drina i ne dozvoli joj prelazak preko Drine. U tom cilju je naredio 38. diviziji da na sektoru Umljani - Lukavac - Rakitnica - Tušila razbije četničku grupaciju i goni njene razbijene dijelove, obuhvatajući ih sa bokova.

Na teritoriji Raštelnica - Bradina - Konjic na četničku grupaciju je napalo pet bataljona 3. hercegovačke brigade Korpusa narodne odbrane, 12. hercegovačke brigade i 18. brigade 53. divizije, dok je 3. sandžačka brigada postavljena na liniji Kalinovic - Obalj da spriječi proboj četnika u dolinu Drine.

²⁶⁰⁾ Među zarobljenim našla se i omladinka iz Sarajeva Rukija Karamehmedović. Nju je spasio od te užasne smrti poznanik njenog oca koji se našao u četničkoj koloni. U jednoj od slijedećih borbi Rukija je pobjegla i stigla u svoju brigadu.

Jedinice 38. divizije su iz Kreševa kamionima prebačene 8. maja u Ilidžu. Tri bataljona 21. brigade su se ukrcala na kamione ispred položaja Gradac - Lopate i stigli u Ilidžu, gdje im se pridružio i bataljon koji je do tada bio na sektoru Vareš - Breza. Kada su stigli u Ilidžu, borci su čuli vijest da je fašistička Njemačka kapitulirala što je kod njih izazvalo veliko oduševljenje i radost. Tog dana, u 17 časova, Štab 38. divizije je izdao zapovijest kojom je predviđeno da se jedinice prvo prebace na liniju Trnovo - Dobro polje i, ujutro 9. maja, u 4 časa, krenu prema četnicima na Treskavici, Bjelašnici i Visočici. Osamnaesta brigada se, kao desna kolona, kretala pravcem Jablanica - Humčani - Lučevi ka rejonu Lupkovac - Bjelašnica (k. 2067), odakle je trebalo da izvrši napad prema Donjim i Gornjim Umljanima. Srednja kolona, u kojoj su bila tri bataljona 17. majevičke brigade, nastupala je pravcem Ilovice - Mijanovići - Ledići - Rakitnica. Dvadeset prva brigada se, kao lijeva kolona, kretala opštim pravcem: Trnovo - Dujmovići - Pazarište - Pandurica - Branjevina i Čemernica - Tušila sa zadatkom da izbije na masiv Visočice i u rejonu Kaoci - Tokalj napadne na zaštitnicu četničke grupacije i ugrozi joj odstupnicu u pravcu juga. Ujedno je 21. brigada trebalo da prati da li se neprijateljska glavnina kreće preko Ljute ka Srijenči i da u tom cilju drži svoju rezervu oko Ušine, Poljica i Barice. Na lijevom krilu, 21. brigada je trebalo da sadjejtstvuje sa 3. brigadom 37. divizije koja je od Kalinovika, preko Vrhovine trebalo da izbije u Gornju Ljutu. Svaka od brigada trebalo je da jedan bataljon drži u rezervi, kojeg će upotrijebiti na mjestu gdje neprijatelj bude dao najjači otpor. Predviđeno je da u napadu na četnike sudjeluje avijacija sa kojom su ugovoreni znaci raspoznavanja.²⁶¹

U noći između 8. i 9. maja, u 24 časa, 21. brigada je otpočela pokret, u jednoj koloni pravcem Trnovo - Godilje - Dujmovići - Poljice, gdje se sukobila sa neprijateljem. Jedan bataljon 21. brigade sadjejtstvovao je sa jedinicama 17. brigade, koje su napale neprijatelja na Hojti, dok su dva bataljona bočno napadala neprijateljsku glavnu kolonu, koja je pošto se nije mogla prebaciti preko komunikacije Trnovo - Kalinovik, hitala prema jugu. Pod snažnim bočnim pritiskom jedinica 21. brigade, neprijatelj je bio prisiljen da izdvaja jake pobočnice, koje su vršile česte protivnapade da bi obezbijedile bezbjedniji pokret glavnine kolone, koja je hitala ka Visovici. Tog dana, uz vlastite gubitke od 5 boraca, Brigada je izbacila iz stroja oko 30 četnika. Pošto je prenoćila na položajima na Lugo-

²⁶¹) Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1259, br. reg. 25/1-2.

vom vrtu, 10. maja, u 4 časa, Brigada je produžila pokret pravcem Gornja Ljuta - Donja Ljuta - Argut, gdje se razvila u tri kolone i napala neprijatelja na Sušnjatoj glavi. Pod pritiskom 21. brigade i ostalih jedinica, neprijatelj se našao okružen u kanjonu Ljute i Neretve, na vrlo uskom prostoru. U takvoj situaciji, četnička grupacija je pokušavala da izvrši proboj preko jednog položaja, pa preko drugog, i na kraju, preko trećeg položaja jedinica Jugoslovenske armije koje su držale četnike u okruženju. Odlučna borba u kojoj su učestvovala sve jedinice 38. divizije protiv glavnine četničkih snaga otpočela je, 10. maja, u 16 časova, i trajala je do 11. maja, do 4 časa. Neprijatelj, znajući da se nalazi u skoro bezizlaznoj situaciji, u početku, pružao je vrlo žilav otpor, vršio česte protivnapade i vraćao izgubljene položaje, ali je njegov stroj sve više sabijen na uzak prostor, koji je na kraju bilo moguće tući vatrom pješadijskog naoružanja. U toj odlučujućoj borbi bataljoni 21. brigade su imali zadatak da skrše otpor neprijateljskih pobočnica i njegove zaštitnice, što su vrlo uspješno činili. Poslije višesatne borbe, u kojoj je pretrpio ogromne gubitke, neprijatelj je ipak uspio da se, dijelom snaga, probije jugoistočno od Obija, preko položaja 3. sandžačke brigade 37. divizije. Tog dana je neprijatelj izgubio oko 3.200 svojih vojnika, od kojih je najveći dio bio zarobljen. Tog dana bataljoni 21. brigade izbacili su, ubili i ranili oko 250, a zarobili oko 350 četnika. Zaplijenili su 7 minobacača, 9 puškomitraljeza, 220 pušaka, 70 tovarnih konja i drugu ratnu opremu. Vlastiti gubici su iznosili 3 mrtva i 2 ranjena borca.²⁶²⁾

U potjeru za neprijateljskom kolonom koja se uspjela probiti upućen je i jedan bataljon 21. brigade, koji je, zapadno od Obija, uspio odjseći jedan dio začelja neprijateljske kolone i potpuno ga uništiti. Jedan bataljon 21. brigade se, u to vrijeme, nalazio u brigadnoj rezervi i pružao je obezbjeđenje pratećim jedinicama Brigade koje su se kretale ka Kalinoviku.

Pošto je analizom situacije došao do zaključka daje četnička grupacija izgubila oko 50% svog vojničkog sastava i naoružanja, da njeno brojno stanje ne prelazi cifru od 5.000 ljudi, da se nalaze u stanju potpune demoralizacije, na kraju fizičkih mogućnosti i da im se kao jedina alternativa potpunom uništenju pruža mogućnost izvlačenja dolinom Sutjeske i preko Izgora, Štab 3. korpu^a je izdao naređenje da se sve jedinice 38. divizije, što kamionima, što maršovanjem prebace sa sektora Ulog - Obalj na sektor Miljevina - Foča. U isto vrijeme je naredio Štabu 37. divizije, koja je takođe

²⁶²⁾ Isto, br. reg. 26/1.

bila pod njegovom operativnom komandom, da njegove dvije brigade zaposjednu obalu Drine, a jednom brigadom da se postavi u rejon Foča- Vučevo. Uvezi s tim naređenjem, Štab 38. divizije je, 11. maja, izdao zapovijest da njegove jedinice izvrše pokret, 12. maja, i zaposjednu položaje:

- 18. hrvatska brigada kreće pravcem Jeleč i Vrbnica - Zamršten sa zadatkom da spriječi prodor neprijatelja preko Tjentišta i Kaljice u dolinu Sutjeske,

- 17. brigada kreće pravcem Jeleč - Rataj - Zakmur - Ljubina u cilju sadještva sa 18. brigadom iz rejona Zakmur - Ljubina,

- 21. brigada, kao divizijska rezerva, u rejon Govza - Jeleč.²⁶³⁾

Prema naređenju Štaba 38. divizije, 21. brigada je prethodno trebalo da, do 24 časa 11. maja 1945, stigne u Kalinovik, ali zbog toga što se pješke kretala po teškom terenu i zbog premorenosti boraca stigla je u Kalinovik sutra, ujutro u 7 sati. Odmah po dolasku u mjesto odredišta, bataljon koji je do tada bio u brigadnoj rezervi, upućen je u rejon Jeleča. Prilikom polaska na zadatak, bataljon je naišao na četničku kolonu koja se prebacivala preko komunikacije Kalinovik - Foča, kod Vratla. Čim je primijetio četnike, bataljon je odmah prešao u napad. Uspio je da četničku kolonu razdvoji na dva dijela i otcijepljeni dio uništi. Uskoro su stigla i ostala tri bataljona 21. brigade, koji su odmah pošli u gonjenje razbijenog neprijatelja. Od zarobljenih četnika su saznali da pripadaju Čersko-majevičkoj grupi korpusa koju su njihovi komandanti kapetan Dragoslav Račić i Leko Damjanović pokušali da, preko Jahorine i Romanije, prebace ka Majevecu, odnosno zapadnoj Srbiji. U toku tog dana, iz te grupe je izbačeno iz stroja oko 250 četnika. Zaplijenjeno je, pored ostalog, 8 puškomitraljeza i 95 pušaka. Tog dana, 18. i 17. brigada je, u 17 časova, napala na položaju Koze - Zamršten glavninu četničkih snaga. Borba je trajala do ujutro 13. maja. Četnička glavnina u kojoj su se, pored Draže Mihailovića, nalazili i njegovi glavni komandanti potpuno je razbijena, ali su se Mihailović, Keserović i Kalabić, sa pratnjom od oko 60-70 ljudi, uspjeli izvući iz obruča i probiti pravcem Popov Most - Đurđevac - Tisovac.²⁶⁴⁾ Poslije te borbe 17. i 18. brigada su se zadržale na sektoru Miljevina - Foča - dolina Drine - dolina Sutjeske, gdje su uništavale i zarobljavale preostale grupe četnika.

²⁶³⁾ Isto, k. 1258, br. reg. 57/5.

²⁶⁴⁾ Isto, 1259, br. reg. 11/6.

Dvadeset prva brigada, postoje provela noć između 12. i 13. maja u rejonu Mrdevići - Jasenovo, krenula je ujutro u gonjenje neprijatelja, koji se probio ka sjeveru. Jedan bataljon je prethodno dobio zadatak da stalno bude u borbenom dodiru sa neprijateljem, kojeg je pratio do u visinu Mrežica. Ujutro 13. maja, pristigla su još dva bataljona Brigade, koji su napali neprijatelja kada je ovaj već bio u pokretu preko sela Mazlineke. Neprijatelj je u cilju bezbjednijeg marša ostavio jaku zaštitnicu, koja je zadržala brzo napredovanje jedinica Brigade. Četnička kolona je žurila ka Jahorini, gdje su im se prepriječile jedinice KNOJ-a, ali su one bile brojno dosta slabe da su je mogle da zaustave. Tog dana, avijacija Jugoslovenske armije je došla do punog izražaja. Neprekidno je tukla četnike u njihovom povlačenju preko Jahorine. Uskoro su ih stigle i jedinice 21. brigade, izvršile napad iz pokreta i primorale da se u neredu povlače ka istočnom dijelu Jahorine. Jedinice 21. brigade, tog dana, su ubile i zarobile oko 150 četnika. Zaplijenjena su dva puškomitraljeza, 15 pušaka, 7 tovarnih konja i ostala ratna oprema. Vlastiti gubici su 1 mrtav i 3 lakše ranjena borca. U toku noći, između 13. i 14. maja, Brigada je zanoćila na liniji Gradac - Kiprovice, a ujutro, 14. maja, u 4 časa, je izvršila nov pokret na istok do Korjena, a onda se orijentisala prema sjeveru sa ciljem da se postavi na komunikaciju Prača - Podgrab i spriječi probijanje neprijatelja ka masivu Romanije. Nakon dolaska u Podgrab dva bataljona su se postavila na položaje sjeveroistočno od Prače, od Karana preko kote 923 i Žaralovice do kote 954.

U međuvremenu, neprijatelj koji je zanoćio u Komenici, prešao je preko komunikacije kroz samo naselje Prača, odbacujući malobrojnu posadu. Bilo je očito da neprijatelj želi da se što prije dočepa masiva Romanije i Devetaka i da se zbog toga užurbano kreće ka Han-Stijenicama na komunikaciji Sokolac - Rogatica. Čim su dobili obavještenje da je neprijatelj prešao komunikaciju Pale - Prača, bataljoni 21. brigade su krenuli ubrzanim maršem da ga dostignu. Sustigli su njegovu zaštitnicu i izbacili iz njenog stroja oko 30 četnika, uz vlastite gubitke od 5 ranjenih boraca.

Petnaestog maja, neprijatelj se već nalazio sjeverno od komunikacije Sokolac - Rogatica - Višegrad na liniji Šetići - Blažujevići - Sjeversko. Pošto se pretpostavljalo da će odatle neprijatelj krenuti prema sjeverozapadu, radi prelaska komunikacije Sokolac - Vlasenica, jedinice 21. brigade su ukrcane u kamione dovezene na komunikaciju Sokolac - Vlasenica i postavljene na liniju: Crna Rijeka - Kusače - Džimrije - Mandra - Sijerci. Šesnaestog maja, bataljon koji se nalazio na liniji Han-Kram - Džimrije je razbio jed-

nu manju četničku kolonu, a ostali bataljoni su bili u vatrenom dodiru sa neprijateljem. Tog dana je zarobljeno oko 150 četnika. Sutra, 17. maja, Štab 38. divizije je izdao novo naređenje Štabu 21. brigade da sa svojim jedinicama potpuno obezbijedi komunikaciju Sokolac - Vlasenica i da odatle djeluje prema Drini i komunikaciji Sokolac - Rogatica - Višegrad. Izvršavajući to naređenje, Štab 21. brigade je jedan bataljon postavio na liniju Han-Pijesak - Crna Rijeka - Kusače, jedan na liniju Han-Kram - Žljebovi - Džimrije, a jedan na liniji Sijerci - Mandra - Točionik. Bataljon koji je bio u rezervi Štaba 38. divizije vratio se tog dana u sastav Brigade i raspoređen je sa dvije čete u Sumbulovcu, a sa jednom četom u Sokolcu. Štab Brigade i prištapski dijelovi su se smjestili u Sokolac. U isto vrijeme, jedinice 5. sandžačke brigade su pročešljavale teško pristupačne terene od Drine preko Ravne gore do Devetaka. One su razbile grupu, pod komandom kapetana Dragoslava Račića, koja je nastojala da se domogne Srbije. Ipak je Račić uspio tamo da stigne, ali je kasnije kod Ljubovije otkriven i ubijen.

Postepen prelazak na mirnodopsko ustrojstvo jedinica

Pored akcija koje su se uporno izvodile protiv četnika, koji su se poslije razbijanja na prostoriji Neretva - Kalinovik - Foča - Drina, u grupama ili pojedinačno, prebacivali preko Jahorine i Romanije ka sjeveru ili ka Srbiji, jedinice 21. brigade, od kraja maja, počinju postepeno da žive mirnodopskim životom. Najprije je trebalo srediti i odmoriti jedinice, popuniti upražnjena mjesta rukovodilaca, organizovati snabdijevanje i popunu jedinica boračkim sastavom. U tom cilju je rasformiran Dopunski bataljon 38. divizije, čijim ljudstvom su popunjeni bataljoni 21. brigade. Uskoro je i Brigada prešla umjesto četvorne na trojnu formaciju.

Izvršena je analiza proteklih akcija. U četama i bataljonima održani su posebni sastanci sa komandirima četa i zamjenicima komandira četa, posebno sa političkim komesarima i pomoćnicima komesara četa. Politički rad u jedinicama i na terenu, gdje su one boravile, usmjeren je na objašnjavanje značaja razbijanja četnika kao glavne snage kontrarevolucije, koja je nastojala da sebe prikaže kao dio snaga antihitlerovske koalicije.

Dvadeset drugog maja, održan je u Štabu Brigade sastanak sa članovima štabova bataljona, na kojem su prisustvovali članovi Štaba 38. divizije. Na tom sastanku je izvršena analiza operacije protiv četničke grupacije Draže Mihailovića, trenutno stanje u jedinicama i zadaci koji Brigadu očekuju u narednom periodu. Tada

je izvršena i analiza rasporeda jedinica u vezi sa predstojećim zadacima, pa je izvršena njihova manja predislokacija. Osnovni zadatak Brigade je bio da obezbijedi komunikaciju Crvene stijene - Sokolac - Vlasenica. Već sutra, jedan bataljon je upućen u rejon Solakovina - Vlasenica - Han-Pijesak radi uništenja četničke grupe Boška Nerića, koja se kretala oko Han-Pijeska i četničke grupe Vojina Dragića, koja se krila u rejonu Cikote - Sokolovina. Jedan bataljon je postavljen na liniju Han-Kram - Kramić - Žljebovi, Treći bataljon je upućen u pravcu Medojevića i Žunova gdje je imao zadatak da, u sadjeystvu sa jedinicama 17. brigade, razbije i uništi četnike Borka Radovića. Jedan bataljon je postavljen na liniju Sokolac - Crvene stijene sa zadatkom da izvodi akcije protiv četnika Radomira Neškovića, koji su se nalazili istočno od ovih mjesta. Izviđačka četa 21. brigade krenula je, zajedno sa Izviđačkom četom 38. divizije, u pravcu Pala u Sjetline u cilju uništenja četničkih ostataka.²⁶⁵⁾ Pošto su primili zadatke, bataljoni su odmah krenuli u akcije. Jedan bataljon je u rejonu Bogovića razbio grupu od oko 40-50 četnika i zarobio jednog oficira. Odmah sutra jedan bataljon je upućen u pravcu Han-Stijenica, gdje se pretpostavljalo da se nalaze razbijeni četnici. Bataljon koji je obezbjeđivao komunikaciju Crvene stijene - Sokolac postavio je zasjede na mjestima gdje se pretpostavljalo da se četničke grupe prebacuju sa južnog na sjeverni dio Romanije.²⁶⁶⁾

Dvadeset trećeg maja, jedinice Brigade su obezbjeđivale kretanje štafete povodom rođendana maršala Tita. Štafeta se kretala iz Sarajeva preko Crvenih stijena - Sokolca - Han-Pijeska - Vlasenice - Milića i dalje prema Zvorniku. Povodom ove prve proslave rođendana svog Vrhovnog komandanta 25. maja, u svim četama i bataljonima, uz prisustvo naroda iz naselja gdje su boravile jedinice, održani su prigodni zborovi na kojima su održani govori i pročitani detalji iz biografije Josipa Broza Tita.²⁶⁷⁾ Zborovi su završeni pjesmom i igrom.

Tridesetog maja, Brigada je zauzela novi raspored radi efikasnijeg uništenja četničkih grupa koje su lutale, terorizirale i pljačkale stanovništvo. U tom cilju, jedan bataljon je postavljen na liniju: Sokolac - Žljebovi - Džimrije; drugi na liniju Točionik - Blažujevići - Stara gora - Dunajevići; treći na liniju: Rakova Noga - Dragoradi - Olovo, a Četvrti na liniju: Vlasenica - Malo Polje -

²⁶⁵⁾ Arhiv VII, fond NOP-a, o k. 1258, br. reg. 47/5.

²⁶⁶⁾ Isto, br. reg. 47/5.

²⁶⁷⁾ Isto, k. 1259, br. reg. 16/2-10.

Crna Rijeka.²⁶⁸⁾ Na ovoj prostoriji jedinice Brigade pružaju zaštitu stanovništvu od četničkih grupa koje ih terorišu i pljačkaju, pomažu narodu na obnovi popaljenih domova, obradi zemlje, sječi šuma, obnavljanju privredne djelatnosti, u dopremanju hrane i drugih potreba. Političkim aktivnostima pomažu oko izbora organa narodne vlasti i obnavljanja i stvaranja organizacija KPJ i SKOJ-a, odbora Narodnooslobodilačkog fronta, Antifašističkog fronta žena i Ujedinjenog saveza omladine Bosne i Hercegovine, čiji je Prvi kongres održan 6. maja 1945. u Sarajevu. U to vrijeme, na prostoriju koju je držala Brigada, vraćaju se iz Srbije mnogi stanovnici srpskih sela koji su pobjegli od ustaških i njemačkih zločina, naročito u 1942. i 1943. godini, kada su oni u ovom kraju vršili strašna zvjerstva. Muslimansko stanovništvo, koje je takođe izbjeglo, najviše od 1941. i 1943. godine zbog zvjerstva četnika, sporije se vraćalo u napuštena naselja, najviše zbog bojazni da ponovo ne dođu pod četničku kamu. Partijsko-politički rukovodioci Brigade su uložili najveće napore da se osnaži linija bratstva i jedinstva, koja je ovdje narušena ustaškim i četničkim pokoljima.

U uslovima kada su bataljoni bili dislocirani na istim mjestima pružila se prilika za snažan razvoj kulturno-prosvjetne djelatnosti. U bataljonima i četama su osnovani kulturno-prosvjetni odbori koji su razvili snažnu akciju za iskorjenjivanje nepismenosti, stvaranje pjevačkih horova i uvježbavanje partizanskih i drugih pjesama. Formiranje i pjevački hor Brigade. U bataljonima su održavana predavanja iz geografije, istorije i drugih nauka, štampan je list Brigade u kojem su se pojavili prilozi rukovodilaca i boraca Brigade koji su, uglavnom, govorili o proteklm borbama. I bataljoni su počeli izdavati svoje listove. Na priredbama je u programu kao njegov dio redovno izvođen »Vrabac«, koji je lakim jezikom i stilom govorio o raznim dogodovštinama i nedostacima, ili posebnim osobinama pojedinaca. »Vrabac«, koji je izdavao 1. bataljon u Vlasenici, a koji je uređivao novinar Branko Mirković Krcun, bio je ispisan na panou i dostupan svim građanima da ga čitaju. Održanje veći broj analfabetskih tečajeva u kojima su nepismeni borci stekli osnovna znanja iz pisanja i čitanja. Njihovim radom postotak nepismenih je spao sa 30 na 10%. Ovaj proces se ubrzano razvijao.²⁶⁹⁾ Formiran je i fudbalski klub.

Drugog juna 1945, bataljon koji je vršio pretres terena jugoistočno od Sokolovića, zarobio je 15 četnika među kojima i 4 ofi-

²⁸⁸⁾ Isto, k. 1258, br. reg. 47/5.

²⁶⁹⁾ Isto, k. 1259, br. reg. 18/10.

eira, koji su izjavili da Draža Mihailović sa pratnjom manevriše istočno od komunikacije Sokolac - Vlasenica prema Drini. Na osnovu te informacije napravljen je u Štabu Brigade plan da se obuhvati i pretrese sav teren od Devetaka do Drine. U tom cilju, 5. juna jedan bataljon je, u 4 časa ujutro, pošao sa linije Žljebovi - Džimrije pravcem Brestovica - Međedak, gdje se razvijao u dvije kolone, jedna je pošla prema Kozićima i Gođenju, a druga prema Borovcu. Bataljon iz Sjeverskog je krenuo pravcem Lugonja - Ribioći, gdje se takođe razvio u dvije kolone: jedna je zaposjela liniju Žepa - Pripečak, a druga položaje više Točionika. Bataljon koji se nalazio na liniji Han-Pijesak - Crna Rijeka krenuo je pravcem Kusače - Podžeplje - Baložnik, gdje se podijelio u tri kolone: jedna je krenula ka Pašinim Radavama, druga prema Radavama a treća prema Stubiću. Bataljon, koji se nalazio u rejonu Ravna Noga, je izvršio pokret i postavio zaprečnu liniju uz komunikaciju Sokolac - Vlasenica, i to sa jednom četom u rejonu Žljebova, drugom u rejonu Han-Pijeska, a trećom u rejonu Malog Polja.²⁷⁰⁾ Prilikom pretresa terena ubijeno je i zarobljeno nekoliko četnika, pa i nekoliko ustaša oko Žepe. Međutim, Draža Mihailović je, sa malom pratnjom, uspio da pobegne ispred jedinice u šumovitom pojasu kod Kusača.

U periodu od 6. aprila do 5. juna 1945. jedinice 21. brigade su ubile 480, a zarobile 546 četnika. Zaplijenile su 5 minobacača, 20 puškomitraljeza, 133 puške, 44 pištolja i 77 tovarnih konja. Pri tom su imali gubitke od 47 poginulih i 50 ranjenih boraca.²⁷¹⁾

Kada je četnička grupa Radomira Neškovića napala jedinicu za vezu na cesti Sokolac - Crvene stijene, ubila 3 i ranila nekoliko vojnika i oštetila 2 kamiona, i kada su u isto vrijeme i druge četničke grupe počele da postavljaju zasjede patrolama i kuririma, da vrše napade na organe narodne vlasti i da pale kuće aktivista NOP-a, Stab 38. divizije je, 19. jula, izdao naređenje svim potčinjenim jedinicama da, 21. jula, počnu sinhronizovanu akciju za pretresanje planinskih masiva, šumskih pojaseva i udaljenih nenaseljenih krajeva, na kojima se, po dobijenim podacima, sakrivaju četnici. Ovu akciju je trebalo izvesti u širokom borbenom poretku sa četnim i vodnim kolonama. U pretresu je trebalo angažovati i sve pomoćne i specijalne jedinice - cjelokupno naoružano ljudstvo. U toku akcije je trebalo postavljati zasjede kod svih vodenica, odakle bi se četnici mogli snabdijevati brašnom, sve izvore vode za piće na gazovima, mostićima, brvnima i organizovati svestranu obavještajnu službu.

Isto, br. reg. 10/10.

²⁷¹⁾ Isto, br. reg. 16/3-10.

Dvadeset prva brigada je dobila zadatak da sa jednim bataljonom pretrese širokim rasporedom, prostoriju: Ravanjsko - Žeravice - Drapniči - Babine - Kruševica, sadjejtstvujući 17. majevičkoj brigadi koja je sa zapada vršila pretres te prostorije. Sa druga dva bataljona 21. brigada je trebalo da opkoli četničke grupe, koje su se, prema dobijenim podacima, nalazile na prostoriji: Dumanići - Godomilje - Devetak - Podžeplje. Dopunski bataljon Brigade, koji je neposredno prije toga formiran, dobio je zadatak da postavi zaprečnu liniju duž komunikacije Sokolac - Vlasenica. Izviđačkoj četi je za pretres određen teren oko Han-Obodžaša. Operativni dio Štaba 38. divizije je stigao u Sokolac. Čišćenje terena je trebalo završiti do 22. jula 1945, a poslije tog jedinice 21. brigade trebalo je da zauzmu sljedeći raspored:

- Štab Brigade, u rejonu Džimrije - Brestovača,
- jedan bataljon (Treći) na prostoriju: Žeravice - Dugandžići
- Kruševica,
- jedan bataljon (Drugi) na prostoriju Godomilje - Zakomo,
- Dopunski bataljon, u rejonu Han-Pijeska,
- Brigadni dijelovi, duž ceste Mrkalji - Žljebovi - Košutnica.²⁷²⁾

Rezultati ove i sljedećih akcija, od 19. jula do 26. avgusta, bili su sljedeći: ubijeno je 20, zarobljeno 63 četnika, a predalo se 10. Od toga na prostoriji 21. brigade ubijeno je 6, zarobljeno 17, a predalo se 6 četnika.²⁷³⁾

Dvadeset sedmog jula u Sokolcu je održana velika proslava povodom četvrte godine od početka ustanka 1941. godine. Na velikom narodnom zboru, na kojem su prisustvovali mještani mnogih sela Romanije, od Crvenih stijena do Han-Pijeska, i od Knežine do Rogatice, bili su i mnogi borci Brigade. Članovi užeg dijela Štaba Divizije i Brigade nalazili su se na tribini, pored najviših partijsko-političkih rukovodilaca Bosne i Hercegovine. Na zboru je govorio Rodoljub Čolaković, predsjednik Vlade Bosne i Hercegovine. Poslije zbora održana su mnoga sportska takmičenja u kojima su učestvovali i pripadnici Brigada. Na veselju koje je trajalo do kasno u noć svirala je prigodna pleh-muzika, koja je imala sve potrebne duvačke instrumente.

U ovom periodu, na osnovu naređenja Generalštaba Jugoslovenske armije, izvršene su mnoge formacijske promjene. Uvedena je trojna formacija jedinica, tako da su čete imale 3 voda, bata-

²⁷²⁾ Isto, k. 1258, br. reg. 48/5.

²⁷³⁾ Isto, br. reg. 20/8.

ljoni tri pješadijske čete, Brigada tri pješadijska bataljona. U 21. brigadi je to učinjeno na taj način što je od ljudstva 1. i 4. bataljona formiran novi 1. bataljon. Pored tri pješadijska bataljona, formiran je i novi Dopunski bataljon, koji je imao zadatak da prihvata novo ljudstvo i pruži mu osnovnu vojnu obuku. To ljudstvo je, poslije osnovne obuke, raspoređivano u pješadijske bataljone, ili u rodovske jedinice i jedinice službi. U četama je ukinuta funkcija zamjenika komandira čete, a ustanovljena nova funkcija četnog starije podoficirskog ranga, koji je obavljao administrativne poslove i starao se o snabdijevanju. U bataljonu je takođe ukinuta funkcija zamjenika, a uvedena funkcija ađutanta komandanta bataljona. Ađutant je vršio iste poslove kao i njegov prethodnik zamjenik komandanta. I u Štabu Brigade su izvršene izvjesne promjene u formacijskim mjestima. Ukinuta je funkcija načelnika Štaba Brigade, a ustanovljene funkcije ađutanta Štaba i šefa operativnog odsjeka. U personalnom pogledu se to odrazilo tako daje za ađutanta Štaba postavljen poručnik Ruveid Salihović, dotadašnji komandant 4. bataljona, a za šefa operativnog odsjeka poručnik Nikola Perić, dotadašnji komandant 2. bataljona. U to vrijeme, u Vojnu školu je pošao i komandant kapetan Vojo Lazarević i načelnik Štaba kapetan Mile Mičić, a za novog komandanta Brigade postavljen je major Petar Borojević.

I u pogledu partijsko-političkog kadra izvršene su mnoge izmjene. Najprije je na dužnosti pomoćnika komesara Brigade kapetan Miloš Ilić zamijenio kapetana Spasana Ristića, koji je premješten u Tuzlansko vojno područje. Poslije toga je održana brigadna partijska konferencija, na kojoj su prisutni upoznati sa izmjenama u partijskom organizovanju u jedinicama Jugoslovenske armije. Ukinuta je funkcija pomoćnika političkog komesara. Sekretari partijskih organizacija u četama se biraju. Uglavnom, su izabrani politički komesari četa. Za rukovođenje partijskom organizacijom i partijsko-političkim radom u Brigadi formiraju se politički odsjeci. Partijski rukovodilac 21. brigade kapetan Miloš Ilić prešao je na dužnost instruktora za kadrove u Političkom odsjeku 38. divizije, a politički komesar Brigade Ljuba Antić je pošao na srednji partijski kurs, pri Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu. Na mjesto političkog komesara Brigade postavljen je major Hasan Šiljak. Dotadašnji pomoćnik komesara 2. bataljona Ivan Rajić premješten je u Personalno odjeljenje 6. armije. U novoformiranom Političkom odsjeku Brigade postavljeni su: za instruktora za organizaciju poručnik Milutin Mile Lazarević, za instruktora za kadro-

ve poručnik Rade Smiljanić, za instruktora za agitaciju i propagandu kapetan Đorđe Vukotić i za sekretara Ibro Bešlagić.

Krajem avgusta 1945. godine na prostoriji koju je kontrolisala 21. brigada nalazile su se slijedeće četničke grupacije: u rejonu Cikota - grupe Vojina Dragića. U vremenu od 10. do 20. avgusta iz te grupe je zarobljeno pet, a predalo se 9 četnika; u rejonu Malo Polje grupa Boška Nerića. Njeni ostaci su se krili kao pojedinci ili u parovima po zabitim dijelovima ovog kraja; u sektoru Vlasenica - Srebrenice grupa od 13 četnika, pod komandom Rajka Čelonje; na sektoru Knežina - Križevica grupa Borka Radovića sa oko 30 četnika, od kojih su se šestorica kretala sa Borkom, a ostali u grupama od 5-6 četnika; na sektoru Stara gora - Devetak nalazila se najveća grupa četnika, pod komandom Radomira Neškovića, podijeljena u grupe od 5-6 četnika. Ova grupa je bila najaktivnija u tom periodu, jer je, između ostalog, imala i najveći broj jataka koji su još pružali utočište i informacije.²⁷⁴⁾

Kada je počela predizborna kampanja za izbore za Ustavotvornu skupštinu, došlo je do aktiviranja svih snaga reakcije među njima i oružanih bandi. Na prostoriji koju je držala 38. divizija najveću aktivnost je ispoljavala četnička grupa Radomira Neškovića. Da bi se spriječila i paralisala aktivnost četničkih grupa, Štab 38. divizije je, 16. septembra, izdao zapovijest svojim jedinicama da iz stanja manjih akcija krenu u odlučnu ofanzivu radi uništenja četničkih bandi. U tom cilju je bilo potrebno organizovati efikasniju obavještajnu službu i posjesti sva mjesta gdje se banditi skrivaju. S tim u vezi, Štabu 21. brigade je naređeno da jedan bataljon (Drugi) rasporedi sjeverno od komunikacije Han-Stjenice - Višegrad, obuhvatajući rejon Kalimanića i Sjeverskog, a da jedan bataljon (Prvi) postavi jednu četu u rejon Kusače - Podžeplje, koji treba da obezbijedi izvođenje šumarskih radova i da uništi četničku grupu Rajka Čelonje, drugu u rejon Han-Pijesak - Ploče da uništi četnike Boška Nerića, a sa dvije čete na kraju Vlasenica - Grabovica - Cikota - Nedeljišta radi uništenja četničke grupe Vojina Dragića. Treći bataljon je ostao na sektoru Kruševica - Krežina, s tim da dio svojih jedinica pomjeri u rejon Širjevići - Medojevići. Izviđačka četa je postavljena u Džimrije, a Četa automatičara je upućena u Dub. Zaštitna četa Štaba 38. divizije je postavljena na Crvene stijene.²⁷⁵⁾

U akcijama koje su uslijedile četničke bande su pretrpjele velike gubitke, a njihovo i onako malobrojno ljudstvo još više se

²⁷⁴⁾ Isto, br. reg. 19/8.

²⁷⁵⁾ Isto, br. reg. 51/5.

smanjilo. Do tada najaktivnija grupa Radomira Neškovića izgubila je još 5 ljudi. Većina četnika, koji su pripadali grupi Borka Radovića, su se predali. To je navelo Borka Radovića da pređe u izvođenje akcije kako bi prekinuo započeti proces. U tom smislu postavio je zasjedu u koju je upala jedna desetina 3. bataljona, kojom pri likom su ubijena dva borca i zaplijenjeno njihovo oružje.

Pošto je dolaskom jedinica 39. divizije na sektor gornjeg toka rijeke Bosne, smanjena prostorija koju su držale jedinice 38. divizije, Štab 38. divizije je, 26. septembra, izdao zapovijest o novoj dislokaciji svojih jedinica. Po toj zapovijesti Štab 21. brigade se prebacio iz Džimrija u Sokoloviće, jedan bataljon (Drugi) raspoređen je na prostoriju: Han-Stjenice - Vjetrenik - Kalimanići, jedan (Treći) na prostorije Malo Polje - Crna Rijeka - Džimrije, a jedan (Prvi) na prostoriju Sjeversko - Stara gora - Drina.²⁷⁶)

U tom rasporedu, sa manjim izmjenama, 21. brigada je ostala do svog rasformiranja u februaru 1946. godine.

*
* *
*

Većina brigada Narodnooslobodilačke vojske u Bosni i Hercegovini nastajala je iz partizaanskih odreda na taj način što je odred prerastao u brigadu, a njegov manji dio je ostajao kao jezgro za formiranje novog odreda. U nekim slučajevima je u novu brigadu ulazio još po jedan bataljon iz starije brigade radi jačanja njene borbene vrijednosti. Izuzetak u tom pogledu je u istočnoj Bosni predstavljalo formiranje 18. hrvatske i 21. istočnobosanske brigade. Prva je formirana od tek pristiglog ljudstva u NOV i POJ koje nije prošlo kroz partizanske odrede, dok je druga u svoj sastav inkorporirala dva bataljona iz starijih brigada i jedan bataljon iz tek obnovljenog odreda. Ta okolnost je uvjetovala da se 21. brigada mogla odmah upotrijebiti za izvršenje borbenih zadataka jednako kao i ostale dvije brigade Divizije.

Svoj borbeni put Brigada je počela uspješnim napadima na neprijateljski garnizon u Gračanici, a završila ga u borbama za uništenje četničke grupacije Draže Mihailovića na Romaniji.

Na svom borbenom putu, od osam mjeseci, Brigada je izvodila akcije konstantno i u okviru borbenog poretka Divizije, Korpusa i Armije. Samostalna borbeno dještva su izvođena od septembra do novembra 1944. godine u okolini Tuzle. Početkom izvlačenja njemačke grupe armija »E«, Brigada sa ostalim jedinicama 3. kor-

"•) Isto, br. reg. 53/5.

pusa ulazi u frontalne borbe sa dobro naoružanim neprijateljskim jedinicama, koje će trajati čitavu zimu 1944-1945. godine, prvo u dolini Drine, a zatim u operaciji za oslobađanje Sarajeva. Između tih operacija, na prelazu iz 1944. na 1945. godinu, Brigada se morala okrenuti prema četničkoj grupaciji Draže Mihailovića, koja je ugrozila centar slobodne teritorije u istočnoj Bosni - grad Tuzlu. To je isto učinila i pri kraju rata, u aprilu 1945, kada je morala odustati od planiranog napada na njemačke snage u srednjem toku Bosne i okrenuti se prema četničkoj grupaciji Draže Mihailovića, koju je danonoćno i frontalno napadala do njenog uništenja. Ponovni borbeni okršaj sa njima Brigada je doživjela 4. maja 1945. u Fojnici. Borbe su nastavljene u rejonu toka Bosne, preko Neretve, Ljute, Kalinovika, Jahorine i Prače, a završile su se na Romaniji i srednjem toku Drine koncem maja.

Dvadeset prva istočnobosanska brigada vodila je borbe duž komunikacija na brdsko-planinskom zemljištu, u šumi i u naseljenim mjestima, vršila prepade, zasjede, izviđačke akcije, diverzije na putevima, na mostovima i željezničkim prugama, gonila, hvatala i razoružavala ostatke razbijenih neprijateljskih formacija. Izvodila je borbena dještva, danju i noću, u svim klimatskim uslovima.

U njenim redovima su se borili Srbi, Muslimani, Hrvati, Albanci, Crnogorci, Romi i ostali pripadnici naših naroda i narodnosti, kako iz sela tako i iz gradova. U njenim četama i bataljonima djelovali su mnogi članovi KPJ i SKOJ-a, koji su svojom hrabrošću, odvažnim i primjernim držanjem u borbenim akcijama, dugim marševima pod teškim uslovima, svojim političkim djelovanjem među boračkim sastavom i među narodom, gdje su jedinice boravile, svojim visokim moralom i dokazivanjem na djelu dali veliki doprinos snaženju Brigade, širenju uticaja NOP-a i ideje bratstva i jedinstva.

Brigada je trpjela i gubitke, posebno u frontalnim borbama oko Drinjače, Zvornika i Sokolca. Svima su ostali u sjećanju mnogi poginuli drugovi na Jaseniću, Dugoj njivi, Ahmetovom brdu, Saicama, Pohovcu i u Fojnici. Na njihova mjesta dolazili su drugi borci, sa kojima je Brigada polazila u nove zadatke koji će joj donijeti nova priznanja. I kada je rat zvanično završen, Brigada je ostala u ratnom stroju, goneći i hvatajući razbijene ostatke neprijatelja, koji su se pretvorili u odmetničke bande, koje su terorisale i pljačkale stanovništvo. I ovaj zadatak je Brigada časno završila i dočekala februar 1946. godine kada je, kao borbena jedinica, rasformirana, a njeni borci i starješine popunili su druge jedinice Jugoslovenske armije.